

2016. 3.

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

*Foto: Fortepan 83236 / Klöss György: Keszthely, 1900.
Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.144*

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság elnöksége,
választmánya és tagsága szomorúan tudatja, hogy életének 73. évében
rövid betegség után váratlanul elhunyt

KÓSA CSABA

*Táncsics-díjas író, újságíró,
a Magyar Újságírók Közösségének elnöke,
az újjáalakuló Berzsényi Társaság alapító tagja,
majd választmányának elnöke,
a Somogy folyóirat főszerkesztője (2008–2014).*

Kósa Csaba 1943. május 9-én Esztergomban született, szülőhazájának azonban a Vasi Hegyhátat tartotta. Újságírói pályáját az Esti Hírlap szerkesztőségében kezdte, ahol vidékjáró riportert volt. 1974 és 1977 között a Népszava, majd a Hétfői Hírek munkatársa. 1985 és 1990 között a Népszava – hétvégeken megjelenő – Szép Szó című irodalmi mellékletének prózarovatát szerkesztette. 1990 és 1993 között a Magyar Fórum című hetilap főszerkesztője volt, majd 1994-től 2000-ig a Magyar Toll című folyóirat főszerkesztője. 1992 óta a Magyar Újságírók Közösségének elnöke. 1990 óta részt vett az újságíróképzésben, több száz fiatalot indított el a pályán. Indulása óta heti tárcaírója volt a Magyar Katolikus Rádióknak. Első irodalmi publikációi – elbeszélések – az Életünk című folyóiratban jelentek meg az 1960-as évek második felében. Első regényét 1979-ben adták ki *Kondor-Akác* címmel. Pályafutása során több száz publikációja jelent meg folyóiratokban, antológiákban, napi- és hetilapokban. A Móra Kiadónál kiadott *Esz-tendő, te vígságszerző* című elbeszéléskötetért 1988-ban a Nemzetközi Gyermekkönyv Tanács IBBY díját kapta. 1994-ben elnyerte a Fitz József Könyvdíjat. Újságírói életművéért 2002-ben Táncsics Mihály-díjjal tüntették ki.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Meghalt Oláh János. Igaz, mostanában – s egyre inkább – a számomra alig érthető, s még kevésbé értelmezhető eufemizmussal búcsúírásumat így kellett volna kezdenem: „Elment Oláh János”. De biztos vagyok benne, hogy ilyképp nem az igazat vetettem volna papírra. Oláh János ugyanis – s abban is bizonyos vagyok, hogy sokan vannak így vele – nem ment (el) sehova.

Meghalt, de továbbra is itt van közöttünk.

Azzal, hogy a barátunk (barátom), azzal, hogy a munkatársunk, mindvégig vállalt somogyisága révén lapunk szerkesztőbizottságának tagja, kíváncsian olvasott költőnk, írónk, esszéistánk, közírónk, közgondolkodónk volt, azzal, hogy lapokat, kiadókat, intézményeket, antológiákat, egyéb megjelenési lehetőségeket, közösségi tereket teremtett s hagyott itt számunkra, azzal, hogy élt.

Sőt.

Kevesen éltek s élnek köztünk olyan teremtő életet, mint ő – mindabban, amit hátrahagyott nekünk. Hogy most már sáfárkodjunk vele. Kedvünkre. Ha kedvünkre való volt abban a szellemben, melyben elkezdte, melyben egyedüli értelmét látta. Természetesen a dolgok sokféle leágazásával.

Az utóbbi időben többször kérdeztem őt, látva olykori fáradságát, tudva betegségéről: Miért nem hagyod abba? Már igazán megtehetnéd, biztattam még. Ilyenkor rám nézett, mint aki nagyon nem értette, amit mondok. Nem lehet, válaszolta azután mindig, ezt nem lehet.

Erős, konok, kemény ember volt világeletében, a mindig mindennel megküzdők közül (nemhiába élt hosszú időn át a sport világában is), aki csak egy dologra volt képtelen: a munkát abbahagyni, feladni, ami reá kiszabott, elvonulni, pihenni. Mélyről jött, sokszor és sokat volt lent, de amikor feljebb került, akkor sem tulajdonított neki jelentőséget, és ugyanaz maradt, mint korábban volt. Csak még többet s még eltökéltebben dolgozott, még többet vállalt magára. S ezen, hiszem (tudom), a halála sem változtat semmit – a munkája *ezentúl is* ugyanannyi s ugyanaz. Mert változatlanul itt dolgozik velünk – igaz, már bennünk.

Idestova ötven esztendeje ismertük meg egymást, s most sincs szándékomban (el)búcsúzni tőle. Miért tenném? Mint ahogy abban is biztos vagyok, hogy a temetésére összegyűlt barátainak, munka- és bajtársainak, tanítványainak, tisztelőinek, olvasóinak népes serege sem búcsúzni jött tőle azon a bizonyos augusztus eleji napon a budapesti Farkasréti temetőbe. Határon túli magyar fiatalok nyári táborában találkoztunk először 1969-ben. Fiatal költőkként ismertük meg egymást, de már az első pillanatban is közös – és közösségi – gondok és rokon gondolatok kapcsoltak össze bennünket. Ha puha diktatúrában is, de diktatúrában éltünk mindketten. Jánosék költőcsoportja, a Kilencek épp bemutatkozó antológiájuk kiadásával próbálkozott mindenfelé, de minduntalan a velük – nem idomulókkal – szemben ellenséges hatalom vastag falába ütköztek vele (még a magánkiadásától is eltiltották őket). S bár a mi versantológiánk Csehszlovákiában a szovjet – és magyar – tankok által eltiport 1968-as eszmék hátszelével és társadalmi közegében még éppen megjelenhetett, de viták, támadások keresztüzébe kerültünk vele, s ami fölöttébb jellemző és

fájdalmas volt, Magyarországon betiltották azt is. Ők, János egyik későbbi visszaemlékezése szerint, az úgymond „ideologizmusától” megszabadított „népi irodalom értékeit” szerették volna – azokat mintegy „individualizálva” – továbbvinni, s az individuuum, az individuális megszólalás lehetőségeit, formáit kerestük annak idején fellépésünkkel mi is. Ebben az értelemben tehát mindegy volt, határon innen vagy túl, a határokat itt is, ott is főleg abban érzékeltük, hogy időnként megálljt parancsoltak egyik-másik természetesnek hitt elgondolásunknak, törekvésünknek, célkitűzésünknek, álmunknak. De jóformán még könyvet se vihettünk – íróféle emberek lévén – kedvünkre egyik országból a másikba (mi, kisebbségiek: egyik hazánkból a másikba), csak az engedélyezettek, a be nem tiltottakat.

A mából hál’ istennek már el sem lehet képzelni azt az időt, azokat a körülményeket.

A Kilencekből, azaz később, antológiájuk után kapott nevükkel az *Elérhetetlen föld* poétái közül akkor néhányan a magyarság és a magyar irodalom egybe tartozásának képviselőjeként érkeztek közénk, csehszlovákiai magyar fiatalok közé (aminthogy voltak köztünk erdélyi és délvidéki írók, alkotók is), amiért azonban hazájukban, az akkori Magyarországon még egyáltalán nem járt nekik dicséret, sőt, a hatalom szemében tovább növelték rosszpontjaik számát. Mint ahogy az is személyes emlékem velem kapcsolatban, hogy nála, az ő könyvtárából, illetve az ő közvetítésével ismertem meg a romániai és a jugoszláviai magyar irodalom néhány kikerülhetetlen, ám felénk akkor még nem ismerhetett alkotóját, mint ahogy közénk is a magyarság *széleivel* (kisebbségeivel) való kapcsolatkeresés kíváncsisága (belső késztetése) hozta el őt már annak idején. És máig őrzöm egyik 1972-es levelét is, melyben egy közép-európai költészeti antológia tervéről ír, s ahhoz kér (vár) tőlem is segítséget, amely tervéből azonban akkor még – természetesen – nem lehetett semmi. De ha az évtizedekkel későbbi – már magunk mögött hagyva a diktatúra útvesztőit és nyúgeit, és előttünk a demokrácia útvesztőivel és nyúgeivel –, az általa új utak és elgondolások felé terelt, épp válságba került Magyar Napló kelet-közép-európai és világirodalmi összeállításainak, vagy az ugyancsak általa kigondolt évenkénti antológiasor már sajnálatosan abbamaradt *Az év műfordításai* köteteinek előzményeit keresem, akkor ennek a réges-régi, özönvíz előtti antológiatervnek is eszembe kell jutnia.

S bár lehet, kicsit talán méltatlan is, ha a közösségkereső és közösségteremtő emberről előbb emlékezünk meg itt, mint az alkotóról: a költőről és az íróról, ugyanilyen méltatlan lenne, ha csak másodsorban szólnánk az előbbiről. Mert ki tudná (ki merné) cáfolni például, hogy a közösségteremtés is alkotás, hogy a közös cselekvés határainak tágításához és lehetőségeinek bővítéséhez is alkotómunka szükséges-e? Róla lévén szó pedig különösen szorosán összefonódik, különösen megbonthatatlan egységet képez ez a kettő, s csak együtt, egyforma súllyal lehet említeni nála őket. Mert ellenkező esetben olyan lenne, mintha külön néznénk az ember arcának egyik oldalát és külön a másikat. A kettő csak együtt adhatja ki az egészet, a teljes emberi portrét.

A sajátot.

A sajátost.

Sajátos az is nála, például, hogy bár költőként indult, és sokak számára ma is akként minősítetik (magam is így vagyok vele), mégis – alig van verseskötete; szép-prózai köteteinek száma mindenesetre meghaladja azokét. Színművét, a *Kenyérfesztivót* már 1970-ben láttam a fővárosi Egyetemi Színpadon, s bár bemutatkozó verseskönyve, az 1971-es *Fordulópont* nem sokkal követte antológiájukat, azután már regényei, elbeszélései kerültek túlsúlyba. Talán azért van ez (is) így, mert ha abból indulunk ki, hogy a vers inkább személyes műfaj, a vallomása, a próza pedig inkább a válaszkereső történetanalíziseké, mégis inkább ez, a problémafeltárás és -elemzés állt közel(ebb) alkatahoz, személyiségéhez? A szélesebb, tágasabb perspektívák? A szemlélődés, a meditáció lassú áradása, a csendes vizsgálódás türelme és bölcsessége, s nem az élményrögzítés lírai reflexivitása és impulzivitása? A mese és nem a zene? A portréfestés, s nem az önarckép? (Bár mások általa rajzolt arcélében is bizonyosan benne vannak a maga arcvonásai – már hogyné lennének?!) Mindezeket eldönteni – irodalomtörténeti, -értelmezői feladat, nem a hozzám hasonló olvasó dolga.

Antológiájuk anno az ő verséről, az *Elérhetetlen földről* kapta a címét. A vers ma, megírása után (csaknem) fél évszázaddal ugyanolyan eleven, ugyanolyan érvényes – s ezt ritka versről, műről lehet elmondani –, mint volt a maga idejében. S eddig akárhányszor közeledtem is hozzá, mindig más oldalról mutatta (mutatja) magát. Az Umberto Eco megfogalmazta „nyitott mű” érzékletes példája, nincs lezárható, véglegesíthető jelentése, értelmezése, az idő s a világ változásával együtt változik maga is, és kerül a mindenkori olvasói stratégiák, tapasztalatok szerinti új és új értelmezői horizontok előterébe. A természeti világ („barnasisakos dombok”), az ember alkotta tárgyi környezet („ezüst balta”; „fehér ház”), a társas lét („beszélgettünk”) hármasságát a végtelen tükre elé emelve veszi benne szemügyre, míg a vers utolsó sora ezt a tapasztalati világot transzcendálja és nyitja ki a végtelen felé („a domboldal száraz füvei közül / néztük a robogó fellegeket”). És szembetűnő még a vers dísztelensége, díszítetlensége, puritánsága, fegyelmezettsége is. Ami nemcsak a verseire, legtöbb írására, prózájára is jellemző. Oláh János úgy ír (verset is, de nemcsak azt), mintha fémet kalapálna (mintegy kovács felmenőitől kapott örökségként), s bármily „engedetlen a vas” (például idézett opusában), végül el kell nyernie eltervezett alakját, formáját, értelmét, jelentését.

Hetvenedik születésnapján verssel köszöntöttem őt (*Ősz van. Alszik a gangon*), egy őszi hangulatképpel (ősszel született ő is, akárcsak én). Azt a hangulatot szerettem volna vele érzékletessé tenni, amikor az ember elkezd lassan az időből *kioldódni*. Amikor az ember még változatlanul szűkebb és tágabb környezetét fürkészi, de belül, titokban, talán a *nemlét kalandjára* is készül már. Most mégsem gondolom érvényesnek rá kis(ded) tízsorosom. Oláh János ugyanis velünk marad az időben. Az egész élete abban a hitben telt, hogy az emberek képesek megtalálni a másokéival közös történeteiket; s ezekért a közös történetekért dolgozott mindvégig, ezeknek volt a számontartó krónikása, ezek éltették s adtak neki erőt világéletében. Azok a

fórumok is, melyeket közösségi ihletésből, s ma már talán régimódinak tűnő közéleti szenvedéllyel létrehozott. S megint csak kevesek nevéhez köthető annyi országos, sőt határokon is átnyúló kezdemény, mint az övéhez. Lapok, könyvkiadók, folyóirat-összeállítások, irodalmi magazinok és évente kiadott értékszemlélő antológiák (*Az év versei; Az év novellái*; korábban *Az év esszéi* és *Az év műfordításai* is). Nevéhez fűződik a vers egyik legfontosabb költészet napi intézményesítése (*Versmaraton*) is. Alapított könyvesboltot, online könyvkereskedést, szerkesztők, szerzők és szervezők nemzedékeit indította el. Végletesen és végzetesen megosztott világunkban ugyan-csak ezeket a közös történeteket kívánta szolgálni, ösztönözni. A maga egyéni módján. Így kapcsolva egybe életében és életművében a közöset az egyéni, az individuális fentebb már idézett, általa is igényelt ihletésével, parancsával.

Azt gondolom róla, hogy nemzedéktársai közül formailag, tematikailag s világszemléletének nyitottságával az egyik legsokszínűbb életmű az övé. Az elfáradástól, elszürküléstől megóvta az őt mindig új és új ismeretek felé hajtó kíváncsisága, nagyfokú tudásvágya, az – amint egyik új keletű, az idej *Az év verseiben* olvasható – „ismerd meg, ami ismeretlen, / arról is tudj, ami tudhatatlan!” parancsolata (a *Nem kérek kegyelmet* című opusában).

Ezért is, de a fentiek miatt is biztos vagyok hát abban, hogy Oláh János továbbra is itt marad velünk az időben, a mi időnkben: jelenünkben. S ezután is teszi majd – teremtett művei által – a dolgát. S reá figyelve mi is mindig tudni fogjuk, mikor mi – s mi lehet – a mi dolgunk.

„...Berzsenyi a nemzetiségnek egyik leghatalmasabb támaszát, az irodalmat, a nyelvet szolgálta. A nemzet papjai beszéltek, a nép hallgatott, tanult, lelkésedett...”

Somogy 1866. évf.
/ 150 évvel ezelőtti/

**Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság Elnökségének
Dr. Szakály Sándor Elnök úrnak!**

Tisztelt Elnök úr.

Ezúton is szeretném megköszönni azt a példaértékű együttműködést, amely során két somogyi civil szervezet nemes célokért, más – más módon 25 éven át dolgozott. A Berzsenyi Társaság az irodalmi – művészeti értékek megőrzésében és gazdagításában, a Somogyiak Baráti Köre a Budapesten élő, szülőföldjüket szerető elszármazottak kötetésének megtartását szolgálta.

A negyedszázad alatt számos, igényes irodalmi – művészeti rendezvényt szerveztünk, Közös programokat a Fészek Művészklubban a „Rátkaiban” és a Borsos emlékházban, Takáts Gyulával, Fodor Andrással, Somfy Györggyel, Veres Miklóssal, Oláh Jánossal, Vjkéry Csabával, Lőrincz Sándorral és másokkal. Rendszeresek voltak a kiállítások és magas művészi színvonalúak a zenei bemutatkozások. Ismeretes számunkra és elismerésre méltó a Társaság megújulása az új vezetésnek és Egerszegi Edit szakértő munkája eredményeképpen. Örülünk, hogy a Somogy folyóirat tartalmában, gondolatosságában gazdagodott, a szerkesztési változtatások új stílust eredményeztek. Kívánom, hogy a Berzsenyi Társaság – folytatva a száz év - utáni tevékenységét a jövőben is töltse be vállalt küldetését.

Ehhez szeretnék felajánlani 100.000 Ft magán támogatást, amely fiatal somogyi írók, művészek, helytörténészek pályaindulását segítheti. Örülnék, ha ezek a fiatalok megtalálnák az utat a budapesti somogyi közösséghez. Bízom abban, hogy kezdeményezésem követőkre talál.

Budapest, 2016. július 18.

Somogyi üdvözléssel

Simon László

a Baráti Kör korábbi elnöke
tiszteletbeli elnök

Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság

7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.

Telefon: 82/510-183 • Telefon/fax: 82/319-948 • Mobil: 20/287-0014

berzsenyitarsasag@somogy.hu • www.berzsenyi-tarsasag.hu

Simon László úrnak
tiszteltbeli elnök

Somogyiak Baráti Köre
Budapest
Szobránc u. 13-25.
1145

Tisztelt Elnök Úr!

Köszönettel vettem július 18-án kelt leveled, s elsőként is a nagyvonalú felajánlást.

Méltató soraidat hálás szívvel olvastam, akárcsak a társaság munkatársai, és – talán nevükben is mondhatom – számunkra is meglepedést keltőek a mögöttünk álló évek, évtizedek feladataira, programjaira és a kialakult értékes emberi-szakmai kapcsolatokra gondolni. Azt hiszem, s talán ebben egyetértesz, e két somogyi szervezet a lehetőségei és célkitűzései szerint működött és annak tudatában, hogy a vállalt ügyért nem egyedül dolgozik. A Somogyért, szűkebb pátriánkért olyan szellemi közösséget formáltunk ezáltal, amelyre építeni lehet, amely alkalmas arra, hogy az általa is megfogalmazott kötelességeket ápolja, megtartsa, sőt erősítse.

Látva a negyedszázados „leltárt”, úgy gondolom, ha a jövőben megőrizzük ezeket a hagyományokat, tettünk valamit a somogyiakért és nagy elődeink által ránk hagyományozott kötelezettség teljesítéséért. Bizom benne, hogy az általad is érzékelt szerkesztésbeli változások, a társaság megújulása további jó eredményekhez vezetnek. Kívánom, hogy a Somogyiak Baráti Köre és a Berzsenyi Társaság között termékeny együttműködés legyen a jövőben is.

A felajánlott 100.000 Ft-os támogatást a Somogy folyóiratban publikáló fiatal szerzőink honoráriumára fordítjuk majd, és kérjük, hogy a társaság OTP Banknál vezetett számlájára szíveskedj befizetni vagy átutalni, amelynek számlaszáma: 11743002-20032977. Egerszegi Edithez fordulhatsz ezzel kapcsolatban bizalommal.

Még egyszer köszönöm Neked ezt a nemes gesztust, s a sokévrnyi együttműködést.

További feladataidhoz sok sikert, jó egészséget kívánok!

Szívélyes üdvözléssel:

Budapest, 2016. július 25.

Prof. Dr. Szakály Sándor
elnök

Talán utolsó versében, tűnődve az igazi poézisről, azt írja Berzsenyi Dániel: tündérváltozatok műhelye a világ. Számomra Tihany tündérváltozatait adta az itt évtizedek óta honos szó, zene kép: esetemben beszélgetések a költővel, zeneszerzővel, szobrásszal, nevezetesen Illyés Gyulával, Farkas Ferencsel, Borsos Miklóssal.

Ami az emlékek távlatot és mélységet ad, az Tihany, a Balaton. Atyai barátom, Závodszy Zoltán operaénekes egykor erről így írt: „A balatoni hajnalnál csodálatosabb színjátéka nincs a teremtésnek. A kékesszürke derengéstől a tüzes, a Nap elé ujjongó lángtengerig minden változatot végigjátszik a víz és az ég: imádságra tanító áhítat van benne és lélekgyógyító erő.” Azután Mészöly Géza festőművész szavai: Ha száz évig naponta festenek, akkor sem tudnék betelni a Balaton tündéri szépségeivel. Még Kosztolányit is idézve: Andalító esték vannak itt és arany reggelek, amikor szebbnek, egészségesebbnek, magyarabbnak érezhetjük magunkat. És mit mond Ottlik Géza? A valóság egyetlen pillanata, impulzusa, mozzanata sokkal sűrűbb, hevesebb, káprázatosabb, semhogy bármivel is mérhető volna. Kosztolányi a létezésnek ebből a sértetlen, absztrakciókra nem bontott alaprtegeből ragad meg és ad át mindig valamit, abból a nevenincs teljességből, amit tényleg átéltünk. Kosztolányi kiegyenesíti a derekunkat; halállal, romlással, kudarccal, bukásokkal, vereséggel szembenézni, füstbe ment reményekkel együtt élni, rangot ad a nyomorúságnak, méltóságot a katasztrófának, megszépíti – nem, nem szépíti: új, soha nem ismert szépséget ad a boldogtalanság csúfságának.

Hozzáteszem Ottlik szavaihoz: Létünk elvesztésének egyetlen lehetséges emberi rehabilitációja a művészet, részt vesz a teremtés aktusában, előről kezdi a világot. Találkozhattam e rehabilitációs terápia néhány mesterével, épp itt a Balaton partján. Beszélgetéseink háttere a tó, melyről verssoraimmal könnyebben szólhatok:

*Tihany körül a víz és itt is
a „gonosz hortenziák”...
Színtelen, szelíd ragyogással,
öröklét-hatalmú lélegzetével
mellemre dől a tó
és érthetetlen csobogással szól
az évezredek futó vendégéhez.*

Illyés Gyula, akivel gyakran találkozhattam már Budán is, Tihanyban Szabó Lőrincről beszélt. Elmondta: ott, a nyári házunk lenti szobájában írta Lőrinc szonettciklusának gyönyörű darabjait. Valahányszor elkészült egy darabbal (életének a legmegrendítőbb élményeit foglalta tökéletes szonettekbe), egy seprűnyéllel felkoppogott hozzám, jöjjen le, mert hihetetlenül boldog volt ebben a mély gyászban: olyan formában volt, hogy előfordult, naponta három szonettet is megcsinált és valósággal repesett az önbizalom, a boldogság állapotát váltva a legmélyebb gyásszal. Megrendítő még az emléke is: nekem volt egy rossz írógépem, a szalagjával soha nem boldo-

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

gultunk. Ő is iparos fiú, én is, minden ügyességünket beletettük, hogy összevarrjuk a szalagot, de az csak nem működött. Azért ő mégis legépelte a verseket, mert mikor elkészült egy darabbal, ragaszkodott hozzá, hogy rögtön gépben, nyomtatott betűben is lássa a verset, mert hiszen tudod, milyen hatással van a költőkre a vizualitás, mintha már ki volna nyomtatva... Szóval véglegesen tudnak ismét dolgozni. Tehát Lőrinc is mindig legépelte a verseit, és amikor elkészült, akkor fölolvasta őket. És az élmény, a megrázó élmény hatása alatt patakzottak szeméből a könnyek, de ugyanakkor, hallva az én gratulációm (mindnyájan tudjuk, milyen remekeket csinált), ebben a gyászban fölragyogott az arca, és majdnem valami boldog állapotba került. Soha nem láttam, hogy mennyire más az élmény megcsinálása akár egy mélyen tragikus anyagból is.

Kortyoltunk Illyéssel a borból: szétpillantott a tó távlatain. És folytatta.

Mint minden művész, Lőrinc is nagyon takarékos volt, saját ruháját nem koptatta Tihanyban. Hanem volt nekem egy öreg mackóm, azt vette magára. Sőt, kikerestünk valami rosszabb inget és egyebeket is számára. Az embereknek általam sose méltányolt mániájuk van a nagy írók kegyeleti tárgyai iránt. Jó párszor jöttek ide: „hát ebben a szobában írta azokat a megrendítő verseket?” „Igen.” „Hát a ceruza nincs meg, vagy az a papír, amire írt?” „Az nincs meg, de a gatyá, amiben legforróbb szerelmes verseit írta, parancsoljanak, ott van, most mosta föl a mackóval a sógor-nóm a szobát.” Ezt senki nem méltányolta – itt a különös freudi kapcsolatnál megállt a fantázia. Egy szemüveget, vagy egy kalapot, egy noteszt elvittek volna, ez humoros volt számomra mindig. Ha kimész, megtalálod a szérűben ezeket a szent ereklyéket. Ez nem kell az embereknek – komolyodott el Illyés –, a dárda kell, amivel Petőfit leszúrták, de úgy látszik, Petőfi inge már kevésbé. Hát ezt tudom mondani szegény Lőrincről.

Mulattam Illyés iróniáján, ő is nevetett. Csönd lett, elfelejtettem kikapcsolni a hangfelvevőt. Akaratlanul arra késztettem, hogy beszéljen tovább.

Lőrinc jött rendületlenül, amikor szabadideje volt, és itt majdnem otthon volt a maga különös dolgaival. Hát mit mondjak még róla? Halat nem evett, bort nem ivott, a vaját, a zsírt és a mézet kanállal ette. Evőkanállal ette a zsírt. Már ezt, mint esztétikai érdekességet mondom, azt hiszem, ez közelebb vezet zsenijének megértéséhez...

Szóba jött Éluard, Frénaud és mások. A szívderítő tihanyi történetek, melyeket Illyés napsugaras örömben fogalmazott meg. A franciák – mondta – nagyon jól érezték magukat nálunk általában. A magyarok játékos, a szomorúságban is könnyedségre hajló beszédmodora nincs meg sem a németekben, sem a csehekben, nincs meg a körülöttünk lévő népekben, de megvan az olaszokban, a franciákban és azt hiszem, a lengyelekben. Nem tudom, majdnem azt kell mondanom, hogy a borivó népekben. A tréfás, könnyed hang, az ostoba előítéletek azonnali kifigurázása, minden tekintélynek a fölfricskázása, ahogyan a Tamási Áronban mondjuk az erdélyi magyar parasztok nem csipkelődve, hanem finom, szellemi kardvívásra hajlamosan váltanak eszmét, a franciáknak ez a sajátja, és a pesti magyar szellemi életnek is

ez egy örökölt, azt lehet mondani, majdnem ilyen góbészerű sajátossága. Aminek az alapja szerintem igen értékes dolog, mert akinek érzem van a szívében, az nehezen tudja azt közvetlenül kimondani, a szemérem tartja vissza... Az, hogy egy férfi egy férfinak megmondja, hogy szereti, ez magyar és francia számára komolyan képtelenség, ugye inkább valami tréfát mond neki, majdnem ugratásban közli vele, hogy milyen bizalmas viszonyban tudnék veled lenni, vagy vagyok is.

Gyula bátyám! – vettem át a szót. – Írtál verset Bartókról, a zene szaváról is.

Az én viszonyom a zenéhez – mondta Illyés – vigasztaló lehet igen sokaknak, mindazoknak, akik nemigen értenek a zenéhez. Kezdetben nekem se volt semmi érzékem, nem beszélve semmi tehetségem sem a zenéhez, jellegzetes botfűlű voltam. Szerettem volna hegedülni tanulni, mert a faluban volt egy banda, mindig éjjelizenét adott, de nekem még a szájharmonikán se sikerült. Ez eléggé kétségbe ejtett, amikor már verseket kezdtem írni, és tudtam, hogy a költészet és a zene egy anyaméhben születtek, vagy unokatestvérek, és illenék a költőnek a zenéhez is érteni. A magyar vers legnagyobb ritmisművésze, Arany János után Babits Mihály, hát talán még „botabb” fűlű volt, hogy így mondjam a zenéhez, a muzsikához, mint én. Hogyha a társaságban a hangulat fölmelegedett, meg szoktuk őt kérni, énekelje a *Himnusz*t. Arra rá se lehetett ismerni! Maga Babits nemcsak nagyon élvezte a zenét, állandóan járt koncertre, ha nem értett is a zenéhez. Azok a zenei vonatkozású versek, amelyek a köteteiben, főleg az ifjúkori köteteiben vannak, azok mind élmény alapján születtek. Szabó Lőrinc, aki nagy zeneértő volt valóságosan, mikor ráébredt, hogy nekem milyen kis tehetségem vagy érzékem van a zenéhez, hát nagyon kedvesen (instruktorom volt a zenében) majdnem erőszakkal vitt el az Operába. Wagner-muzsikákat úgy hallgattam végig, hogy mellettem ült mindig Szabó Lőrinc, és szinte taktusról taktusra magyarázta, mit kell élveznem. Igen sokat beszélnek a magyar vers új ritmusáról, és soha nem említik meg Szabó Lőrinc nevét. Az érdekesség az, hogy éppen Szabó Lőrinc, aki igen kitűnően muzikális volt, a zenéből vitt valami ritmust be az ő verseibe. Amit általában beszédrítmusnak érznek az emberek az ő verseiben, ott mindig egy indulati, majdnem azt lehet mondani, hogy wagneri zenei kompozíció működik. A magyar nyelvnek van ez az érdekes szava, hogy zeneszó. Egyetlen más nyelvben nem hallottam, nincs ehhez hasonló. Tudjuk, hogy a zene, ez egy nyelvújítási szó, azt hiszem, a zenebonából nyeste le talán Helmezy, vagy a kornak valami nyelvújítója, de az, hogy a zenének mégis szava lehet, ez adta nekem azt a gondolatot, hogy mivel minden művészi alkotásban van valami emberfeletti, a logikával ki nem fejezhető, meg kellene tudni, a zene mit akar a nyelvtanra áttéve, a logikára áttéve mondani. Mikor az ember zenét hall, akkor valóban valami olyan erőfeszítést érez, hogy nahát, valami olyant veszek mostan tudomásul, amit az utcai beszélgetésben senki se tud velem közölni. De mi ez? Miért nem mondja meg a muzsika majdnem emberi hangon, hogy ezt és ezt akarom mondani?! Hát nyilván azért muzsika, mert csak muzsikával akarja, tudja kifejezni, holott én az agyammal logikába foglalva szeretném megérteni. Ez foglalkoztatott, amikor *A zene szava* című verset írtam; ahogyan ez a vers azt fejezi ki, hogy mit akar mondani a zene általában, én is ebben

a versben akartam kifejezni, hogy mit gondolok arról, mi a zene kötelessége az emberiség számára.

Weöres Sándor írja *Bartók* című költeményében a zeneszerzőről: mi másnak kincs, őnéki lom, mi másnak szemétdomb, őnéki égi kémia... Bartók a jelenségek szerkezetében fedezte fel a költői mondanivaló erejét, s mint Beethoven, ő is nagyon szerette a természetet, bár nem a hangulati élmények vonzották abban, inkább a műalkotásokat is létrehozó törvényszerűségek. Hiszen, szavai szerint, a népzene is a természet tüneménye, ugyanazzal a szerves szabadsággal fejlődött, mint a világ egyéb szervezetei, a virágok, állatok. Ezért lehet igaz, hogy Bartók kedvenc virága a napraforgó volt, melynek nem annyira (a Van Gogh által is megörökített) sárga ragyogása érdekelte, hanem az, hogy a tányérján elhelyezkedő spirál (a Fibonacci-számsort Lendvai Ernő zenetudós emlegette ezzel kapcsolatban!) a természetes növekedés törvényét tükrözi. Illyés Gyula híres Bartók-verse a rettenet vízióit sejtí e zenében, akár hangzavart is – „fűrészfoga közé szorult reszelő sikongató jaját tanulja hegedű és éneklő gége” –, vers-rapszódíája Vörösmarty kiáltásait visszhangozza. De nem a zenét, hanem a Bartók által is képviselt moralitás indulatait jellemzi. A Bartók-zene atmoszférája, formái, arányai nekünk Mozartot juttatják inkább eszünkbe, Beethoven. Vagy József Attilát. Róla pedig Pilinszky Jancsi nekem azt mondta: ő Mozart... A rettenet élményében is remény van. A remekmű valóban gyógyít, s nem andalít: kegyetlen és szép, mint a természet.

Illyés Gyula tekintetéről pedig Borsos Miklós szoborportréja jut eszembe, aki a költő szemében egyszerre láttatja a derűt és a kétségbeesést.

Illyés Gyula (egyik alig ismert prózaversében) Aquinói Szent Tamás lételméletét tárja az olvasó elé tíz mondatban. A kérdés lényege az, hogy létezésünk órarendszerét vajon személyes szándék húzta-e föl? Illyés válasza a szerény tagadás, miközben nem említi, hogy azért kételkedhetünk a Gazda létében, mert Ő javunkra lemondott a gazda jogairól, s nekünk a róla való döntésre is drámai lehetőséget adott. Azaz szabad akarattal ajándékozott meg bennünket. Illyés tagadásában nincs semmi a lázadás diadalából: csendes, férfias kétségbeesését szeretné „a világűr csendjében”, a teremtés „elmebajos szótlanágában” valós helyünkre húzódásként mint óriási térhódítást vállalni, gyermeki hiedelmekkel szemben... Magára adó, fölnőtt embert zavarba ejt bármily ilyen Első Atya későbbi felfedezése – írja Illyés –, bárhonnan kerültem ide, itt már én vagyok a gazda. Van költői, talán erkölcsi szépség is ebben a szomorú vállalásban, de a magányos (bár szerettei által körülvett) költő depressziója is nyilvánvaló benne. Pedig ugyancsak becsülte idősebb pályatársának, Babits Mihálynak más sugallatú sorait a Jónás imájából. S bizonyára voltak pillanatok Illyés Gyula életében, amikor lelkét át- meg átjárta e sorok égi zenéje – oh bár adna a Gazda patakod sodrának medret, biztos utakon vinni tenger felé – ... szent Bibliája lenne verstanom.

A művészet különb varázslat annál, mint amennyit mi megmagyarázhatunk magunknak belőle – mondta egyszer Hincz Gyula. Heidegger pedig úgy látja, hogy a művészeteknek életbevágóan fontos célja van. Ez olyan erőszakos cselekedet, ame-

lyik feltárja a létezést. S hogy a költői nyelv gyökerei magába a létbe nyúlnak. A nagy alkotók a Létnek lesznek őrői. A nyelv lényege a lényeg nyelvivé válik. A műremek értésének, élvezésének pillanatában egy eddig még el nem gondolt létigazság derül ki. A műremek fénybe borul, a művészi megvilágítás leleplezte a rejtőzködő lét igazságát, és mi megvilágítottan állunk a mű szemlélésében.

Sok hangversenyen vehettem részt itt, Tihanyban. Öröm számomra, hogy a budapesti madrigálkórus egyik régi-régi koncertjén még az orgonát is megszólaltathattam, én kísértem őket. De hát sokszor voltam Borsos Miklóssal – a napokban elő is került egy fénykép, föltettük a Facebookra, hogy aki látja, ráismerjen. Ott áll Buba asszony Borsos Miklóssal a templom előtt, valamint Sebestyén János orgonaművész barátom, aki régi, nagyszerű rádiós volt. Sajnos már egyikük sem él, de annál nagyobb szeretettel gondolunk vissza rájuk. Farkas Ferenc megírta a maga *Kőröshegyi betlehemesét*, abban gyakrabban orgonálhattam a nem is kevésé virtuóz orgonaszólamot. Farkas Ferenc zeneszerzőre visszagondolva még egy-két gondolat a zene, a művészet erejéről, miféleségéről.

A lányom által vezetett utasszállító repülőgép (egy Fokker 70-es) pilótafülkéjében ismertem fel a zenei és lelki hasonlóságot két különböző párbeszéd monotonájában...

A „check-list” felelgetés, a pap-ministráns párbeszéd megkötött egyhangúsága és közös, liturgikus ünnepélyessége lepett meg: éreztem, micsoda erők sejlenek, miféle feszültségek e nyugalomban, ismétlődések múlhatatlan jelenében. Mi más a földtől való elszakadás már épp visszavonhatatlan pillanata: az airborne, mint megszületés a transzcendenciára? A magunkra húzott kormányosztrakkal döntöttünk: vállaltuk az ég felé lendülés kockázatát, a hit képtelenségének végtelen horizontra nyíló reményét. Mely megfoghatatlan, zeneként elvont valami, mégis megnyugtató, biztos valóság. Dienes Valéria, a filozófus, Bergson tanítványa, Babits és Prohászka püspök barátja úgy véli, azért adta a Teremtő az emberiségnek a zenét, hogy legyen valami ebben a kemény, vaskos anyagvilágban, ami egészen hasonlít a lélekhez. Azt mondja: az emberlélek eszmélő munkájának a zene a képe. Hű képe a megmaradásnak, hű képe ama jövő felé tartásnak, jövő-előlegezésnek, mely nélkül nincs az eszméletnek jövőbe kapaszkodása.

Hitünk titka nem információhiány, hanem misztikus ajándék, a bensőséges és mélységes szeretet józan csodája. Titok, igazi elementáris titok, mely nem igényel magyarázatot, csak a benne való részesülés vágyát, azt, amelyről Simon Weil írt: a teremtés Isten részéről nem önkiráadás, hanem a visszahúzó cselekedete, a lemondásé. Isten és minden teremtmény kevesebb, mint Isten egyedül. Isten megtagadta magát a mi javunkra, hogy lehetőséget adjon: mi is tagadjuk meg magunkat érte. A válasz, a viszonzás – mely tőlünk függ – igazolása a teremtő aktus esztelen szeretetének. E szavak filozófiai frivolitásában különös áhítat van. De végtére is, a Titok megszentelt intimitás. Mint a testi szerelem szemérmes communiója, legszemélyesebb találkozása két létezőnek. A Teremtő és a teremtmény titka a szeretet. Mely egyesülni, egyesíteni akar mindörökre.

Mit is jelent a latin szellem a zenében? – erről beszélgettem a hetvenes években Balatonlellén Farkas Ferencsel.

A forma, az arányok tisztelete – mondta a zeneszerző –, a nagyképűségtől való mentesség. Ha valaki meglátja messziről a Szent Péter-templomot, azt mondhatja: ez ilyen kicsi? Ami bár óriás, nem hivalkodik a méreteivel. Törekvés az érthetőségre; világosság, a sokrétű és bonyolult dolgok tiszta rajzú felmutatása. Mozartnál is jelen van a latin elem, de latin szelleműek, vagy Gounod, akinek művei közt nagyon sok szép, arányos, kecses darab akad – és éppen egyházi zenében! Különös módon a magyar népdalnak a szerkezete, ez a szigorúan, mérnökien szerkesztett négysoros szerkezet nagyon is egybevág a latin arányokkal. Ha körülnézel a szobámban – folytatta a mester –, a láda, a szuszék, a szökröny (ahogy Baranyában mondják) a népművészetnek szigorúan szimmetrikus fajtájából való: van azonban olyan hajlam is, amelyik ezt a merev szimmetriát megtöri – példa rá József Attila népi ihletésű verse, a *Betlehemi királyok*:

„Adjon Isten Jézusunk, Jézusunk
Három király mi vagyunk...”

A „mi vagyunk” feleletét másodszer nem ismétli meg: ez teremt valami finom, játékos szimmetria-ellenhatást. Akár egy tálás, egy népművészeti remek, amelyeknek az alsó részén a két oldal szimmetriát ad, mégis a bennük ábrázolt virágmotívumok különböznek...

Említettem, hogy milyen gyakran talákoztam Borsos Miklóssal, házimuzsika-estéket rendezhettünk a tihanyi kertben, televíziófilmet készíthettünk ott, és minthogy vele valóban közeli barátságban voltam, nem csak rádiós és televíziós alkalmak fűztek bennünket össze. Kár, hogy most már nem lehetünk ott. Egyszer Miklós ezeket mondta:

A kút vizét nem a tó, forrás táplálja. Az ember a forrásokat keresi – villan rám Miklós szeme. Amikor fiatal koromban bejártam az emberiség nagy forrásainak tájait, a dél-francia tengerpartot, hazakerülve valami hasonlót kerestem itthon. Feleségem rövidesen kialakította a kertben azt, ami az egész táj, talaj predesztinációja: a mediterrán jellegű növényzetet a félszigetnek a nagy vízbenyúló, nem is félkörös, de egész körös ege alatt... Tihany az otthonunk. A művész számára a magány nem olyan, hogy elvonul az élettől, a valóságtól. Ez csak a művek létrehozásához szükséges elvonultság. Éppen ebben a magányban éli át az ember teljesebben, intenzívebben az egész életét; egész magatartását ebből a kissé távolabbi nézőpontból és helyzetből jobban fel tudja dolgozni, mintha benne forog a zürzavarban. Esztéták sokszor hangoztatják: a művésznak szerzetesnek kell lennie, mert nem foglalkozhat mással, annyi meditációra van szükség ahhoz, hogy a mű létrejöjjön. Ezért dolgozom Tihanyban. De másért is. Külföldi utazásokról, Európa bármely tájáról ide hazatérve mindig otthont: Európát, rokon világot találok. Ez nemcsak a táj egészen sajátos, növényi, földrajzi jellege miatt van így, hanem Tihany múltja, apátsága, az északi partnak az antik kultúrához való kötődés révén különösen. Mindezek nem

magányos tájba helyezik a művészt, hanem egy nagyon mély gyökerű európai közösségbe. És ez feltétlenül szükséges a munkához.

A kikapcsolódás – derül föl Miklós –, az bekapcsolódás... Nem akarom a munkámmal járó gondjaimat elhagyni egy pillanatra sem. De valóban: miért kapcsolódik ki a saját életemből, világomból? Ha a csónakkal vagy a vitorlással bemelegyünk a vízre és lehorgonyzunk, és átadom magam annak a csodának, amit a víz tükre, az ég és ez az egész légkör jelent, az a legintenzívebben indítja az ember belső életét, képzeletvilágát: a képek tulajdonképpen itt fogamzanak, ezekben a pillanatokban. A hatalmas ég a teljes horizont, ez a munkám. *Tükröződés* című márványkompozíciómban a vízben tündöklő világot akartam megfaragni: napot, holdat és emberi arcot egyetlen formakompozícióban. A *Vénusz születésének* újabb variációja éppen szétnyíló kagyló, gyönyörű rózsaszín márványból... de nem csak a víz, a kertünk az ihlető: egy-egy remek formát kínáló növény termése, levele is az. Vagy ha felmegyünk orgonaestre az apátságba, ez is az, a zenében is azokkal a dolgokkal találkozom, amelyek állandóan elevenen tartják a szellemi és lelki élményeket. Az étellel való kapcsolat, minden, ami az élet, az érdek... A hangszer, ha játszom rajta, eleven dolog: a mechanizálódó zenével szemben előbb, természetesebb öröm: megszólaltatni nagyobb gyönyörűség, mint csak hallgatni a zenét – ezért hegedülök, persze főleg preklasszikus darabokat, technikailag aránylag könnyen megközelíthető muzsikát. Mindennek a szobrászathoz annyi köze van, amennyiben a muzikalitás az ember belső ritmusában, mint eleven hajtóerő jelen van.

Mint Mozart, Borsos Miklós is mélységesen hitt a művészi formák létből fakadó életében. Tudta az arányok és indulatok benső összefüggéseit, törvényeit. A mesterség nyugalmaiban élt. Ebből sohasem „kapcsolódott ki” – élete minden percében (akár követ vésett, akár csak tűnődött a kertben) teremtő munkáját tette. Szívesen szólt egy-egy nagyszerű Csontváry-festményről, s megmutatta a várbeli Hadik lovas szobor kivételes szépségeit. Fölismertette velünk a monumentalitást, a végtelent – a tenyérbe fogható érem körkeretében. A maga műveiről nemigen beszélt. Hiszen a művek nem kívánnak magyarázatot. Inkább ők magyarázzák azt, amit másképp nem tudunk megérteni.

Nem kedvelte a protokollt: csípős derűvel leplezte le a nagyzólást, a túlzásokat, a bármiféle hamisságot. Józan volt és egyszerű. A Poverello áhítata volt az övé.

Életmű-kiállítását a kor legnagyobbjai közül bárki szívesen megnyitotta volna. Hiszen még élt Németh László, Illyés Gyula, Bárdos Lajos, Illés Endre és mások. De Borsos nem tisztelte a rangot, s nem szerette magát ünnepeltetni: talán – mint legszerényebb megoldást – ezért választott e szerepre engem. A Nemzeti Galéria nagy kiállítása után jó néhány évvel, 1979-ben (művei végleges otthonát) a győri Borsos-házat is én nyithattam meg, azután még egy ajkai tárlatot. Nagy öröm volt teljesíteni megbízását, s máig meg hat, hogy 1971-ben, első kötetnyi versem elé írt bevezetőt. Ebben Mozart, Babits, Bartók neve említetik. Amivel e nagyokat jellemzi, az rá is illik, hiszen mindükben egyformán jelen van a finomság és az erő, ami nélkül nincs teljes művészet.

A művészet folyamat – mondta egyszer –, a még mindig tartó teremtés része. Borsos Miklós Isten áldotta teremtő tehetségének sugárzásában, bárhol szembesülünk művével, azt érezzük: a lélek jelen van.

Aztán, ahogy kiteljesedett az a gyönyörű tihanyi kert, azt mondta: A kert dús lett, a Balatont eltakarja. Olasz kolostorkertre emlékeztet. Minden belül van. A rajzok, a magány: meditáció gyümölcsei. Bibliai mítoszok, *Odüsszeia* – a régi vándorlás reminiszenciái ezek.

Mi az, amit e művekben: a kert, a víz fényeiben, hangszerek és növények formáiban, zenélők, beszélgetők, lányalakok, vízparti tűnődők vonásaiban rejt el az alkotó? Mi az, amit mindig mozartian anyagszerű, valóság és képzelet beszédes vízióiban élénk tár? Milyen is ez a teremtés gyönyörűségeinek Assisi szellemében szelíden örvendező művészet? Amely ugyanakkor a mélységekből is kiált, megjárja a poklok tornácát, azonban drámai erejében is finomság van: szeretet, mely nem akar sokkolni, elképesztetni, megriasztani.

Aki meg akar maradni, újat nem csinál, csak jót – szokta néha Borsos mondani, s ha ő maga vonzódik a régihez, akkor úgy tesz, mint a humanista (Babits szavával) – nem azért nyúl vissza a régihez, mert sokallja az újat, hanem mert kevesli...

Borsos Miklós (a részvét és a remény világát sugalló művész) így szól: fölvetődhet a kérdés, miért csak a vesztes embert ábrázolom? A leütöttet, száműzöttet, börtönbe vetettet, megfeszítettet? Erre csak azt tudom válaszolni, a vesztes ember áll hozzám közelebb: a vesztes embert az idő megneemesíti, fölemeli, és reménnyel tölti el; hittel az igazságban és erkölcsben.

Borsos Miklós Erdélyben, Győrben, Firenzében, Tihanyban – a francia és olasz tenger mentén, a Balaton vagy a Kis-Duna partján ugyanazt a világot találta meg személyes sorsában és alkotásaiban: Európa évszázadainak nemes hagyományait s a természet tékozló szépségeit.

Befejezésül engedjék meg, hogy egy nagyon régi verset, amelyet Borsos Miklósnak egy leányszobra ihletett, felolvassak. *Sebhely* a címe.

*Köldöke égett, régi érem.
Köldöke csigaház.
Ujj-nyom a kelő kenyérben.
Oldódván a selyem leolvad
róla mind, ami még nem ez a tűz
és tej ragyogás.
Köldöke holt virág, elapadt kút
és puszta vidék.*

*Testének e tág
sivatagában
tündöklő anyagát
sejti a ráhajló Nap.
És mézével keni az ég
a felsíró légszomjnak
millió éves sebhelyét.*

Ifjúmunkás trafik

Ifjúmunkás úti őrbódé. Rácsos kocka. Csuparács.
Megvan-e még? Tudod, ott a lépcsős posta mellett,
a piros postánál. Beszélőnek hívják a kis ablakot,
amin kiúszik a füst és kinyúl az apróért a gyűrűs kéz.
Benne lakik a trafikos. Bumfordi trafikkulcs nyitja.
Egyemberes hely. Özvegyasszony? Özvegyember?
Hózentrógerben vagy otthonkában ül a trónon itt?
Nem tudom. Csak egy kéz: foltos fej, öt hosszú láb,
igen, özvegyi trafik talán, de nem vigasztalan, a gazda
nincs egyedül. A vevők egymásnak adják a kincset,
és játékmunkatársakat is mindig keresnek.
Itt lakik minden szent, minden apró. Bizony ám:
sokan cserélik itt a gazdát: a bélás, a Dózsa-húszas,
a Kossuth-ötös, a korona, a schilling, a kopejka,
a tallér: ez itt mind dukál, csilingelni mind idejár,
de sajnos, ha átlövik a torkát, leesik a tantusz is,
mert elhullik egyszer minden szent:
látom a tenger kincseit, alámerítenek,
sírok egy trafik pultján, csúszós mólóján,
1984 van, és elvesztettem az ajtót
a nagyszülői, második emelethez.
Nem tudom, mi kezdődik,
a Gomböntő mit szól hozzá.
Elvesztettem Pál papát.
Azt mondják, beadta a kulcsot, ide:
két pufók ököllel ütöm a trafikot.
Egy gomb már ő is a dobozban
vagy a mackóm hasán?
Elvitték a papát, polcra ül hát ő is,
ott már nem nyúl utána a Párt.
Almásfüzitői papa, szomorúfűz
nő majd a timföldgyár udvarán.
Mehalt a papa, mert besúgták.

Erika néni trafikja

Tatabányám emlékére
most egy felhőből kortyolok.
Elfagyott erkélyen, itt, madár se jár,
nem elég két szárny, hogy feljussál.
A csalódás erkélyén. A csodakén.
Itt sokkal-sokkal többet kérnek.
A lakótelep-sárga, lakótelep-fehér házikók
mint lecövekelt villamosok, olyanok.
A jó nap az, ami kakaóval végződik,
és van benne trafik, kidobós csata,
szétszakadt mackóalsó. Trafikföldje.
Erika néni trafikja, hányszor elfoglaltam,
Sárberekben, a házak aljában.
Trafikvizit. Mit vizit. Invázió.
Hány ujjnyomot adtam a kirakatnak,
napestig helyszínelhettek
a detektíves, bólogatós dogok,
a rendfenntartó ólomkatonák.
Az a kerekfejű gyerek,
a szeme két kék gömb:
ez voltam. Emlékszel?
A fájdalom, a nosztalgia is kerek,
innen lehetek ismerős neked.
A trafikáru elosztója. Kiskatonák őrbódéja.
Olyan szerencsés, kedves zöld. Vidám. Sárkányos.
Babazöld, almazöld, kölykös zöld, kölökzöld.
Teleírnám a szinonimaszótárt, ha visszahozhatnám.
Erika néni trafikja. 1983–84-ben
álltam meg előtte. Ott állok azóta is.
Düledezik a sikertől. Jó ezt kimondani.
3-ban vagy 4-ben, a nyolcvanas évek
földszintjén / előszezonyjában / előszobájában,
a nyolcvanasok tízemeletesének
harmadik vagy negyedik szintjén, emeletén,
ott jó volt.
Volt rakéta a játszótéren. Elcsatoltam azt is, még
gombot is ültettem. Majd varr a jövő ruhát hozzá.

A völgybe zárt falu felett áldomást iszik az Úr, nótát fúj hozzá a szél, citerázik az ágak és falevelek húrjain. Poharából jócskán csurran a földre, a napok óta kitaratóan kopogó eső igencsak egyhangú mesét ír a csipkés ablakokra.

– Aranyidő ez, kell a víz embernek, növénynek – biztatja magát a fogatlan vénasszony, hátán omladozó köteg az esős időben lehullott száraz gallyakból.

Jó barátja a szél, nem bánja, ha fúj; régmúlt idők szavait suttogja amúgy süketségre, néma csöndre hajló fülébe. S kell a fa is, tüzelőnek, mert még nem jött el a Kánaán, pedig olyan régóta várja. A hegyoldalból lezúduló égi áldás mind jobban erőre kap, megindul a sár lefelé, a falunak véve az irányt, s a néne egy magányos farönköt tapogat ki, hogy megpihenjen egy kicsit. De nemcsak elfáradt, meg is éhezett. Szorosan maga mellé teszi a rőzsét, nehogy elsodorja az ár a drága kincset, a fát, a meleget...

Fekete kendőjén műanyag zacskó, hogy a feje száraz maradjon, hátán ugyanabból fekete zsák, nehogy még tüdőgyulladást kapjon. Egyebét nem félti, úgylis fáj mindene, minek még védeni? Reszkető kezével a zsebeit kutatja, előhalássza a „köpeny” alatti rétegekből a gondosan elrejtett, száraz kenyérsarkot. E nélkül soha nem indul útnak. Majszolni kezdi egyetlen megmaradt fogával. Meg-megindulnak a „fejedőn” összegyűlt esőcseppek, az idő véste, szétágazó vonalakon folynak az arcáról egyenest a nyakába, ott eltűnnek, mint a bűvópatak. Csak egy kis viszketést érez mellkasán, kezével szétsúrolja; majd kezdődik minden előlről: harap, majszol, melléhez kapdos. Maga elé réved, hallgatózik...

– Rézi! Rézi! – szólítja apja szigorúan. Már kislánykorában sem volt valami engedékeny vele. Ugyanúgy dolgoztatta őt is, mint fiútestvéreit, de azért néha-néha felkapta az ölébe, felemelte magasba, egészen a feje fölé, ő meg sikongott örömeiben, mert mindenkinél nagyobb volt, még apjánál is. Aztán letette a földre, kezébe adta a kis kapát s indultak a mezőre, együtt...

Támasz volt, szálfa, amelybe belekapaszkodott a nagycsalád.

A szél megélenkül; egyik kezével kapaszkodnia is kell, el ne dőljön; a másikkal szorongatja az áldott kenyeret...

– Rézi! Rézi! – mosolyog feléje egy kissé meggyötört, mégis kedves arc, anyja hívja, hogy adogassa a frissen mosott ruhát, ne kelljen neki hajolgatnia, fáj a dereka, kilenc gyermeknek adott életet, hát persze hogy fáj...

Ezt szereti a legjobban, a frissen mosott ruhák illatát és az anyját, ahogy a friss szellő összekeveri őket! Jaj, de finom! A régi konyha illata is itt lebeg orra előtt! Egy évben kétszer is sütöttek tortát a nagy ünnepek előtt: karácsonykor és húsvétban. Milyen jó illatok kergetőztek olyankor a konyhában! Vanília, citromhéj, még rum is került néha a krémbe! Anyja csak kettőjüket engedte be a „szentélybe” – ahogy apja nevezte felesége felségterületét –, nővérét, a nagylányt, és őt, a kicsit. Mindent megtanult tőle. Igaz, előbb csak kistálban adták kezébe a vaját, hogy fakanállal addig kavargassa, amíg ki nem préseli a vaj könnyét. Nem akarta elhinni, hogy a vaj is tud sírni! Anyja mosolyogva biztatta, hogy csak próbálja meg kicsalogatni, hátha sikerül neki. Amikor aztán az első apró, gyöngyöző kis cseppek kigurultak a fakanál alól,

jutalmul mindig egy nagypohár málnaszirupos borvizet kapott. S ha már végzett, vette volna a darálót, de sokáig nem engedték neki, hogy használja, mert egyszer, kíváncsiságból, addig-addig nyitogatta kis fiókját, hogy kiborult a teljes tartalma:

– Rézi, Rézi, oda lett a drága cukor! Éppen annyink volt, amennyi kell a tortába! – A krémbe kevés cukor került, az apja meg is jegyezte:

– Olyan más íze van! – Nem árulták el, karácsony volt, a szeretet ünnepe, ilyenkor nem illik beárulni senkit, sem büntetést kapni. Aztán már csak nagykorában kapta ismét kezébe a fiókos darálót, de rézzel borított teteje még ugyanúgy tündöklött, mint odafönt a csillagok hajdanában, kislánykorában. A fenyőfa is benn állt akkoriban a tisztaszobában, nem vacogott a kinti nagy hidegben, mint ahogy ő most. Egyre hidegebb van, húzza össze magán felsőkabátját, már mindkét keze szabad, állna fel, indulna vissza, a kenyér elfogyott...

– Rézi! Rézi! – kiabálják bátyjai. Már megint a macskát nyomorgatják, az ő kedvencét, a talpára félbetört dióhéjat kötöztek, s a szerencsétlen állat tappancsai négyfelé szaladtak, segélykérően néz rá és borzalmasan nyávog. Szeme megtelik könnyel, nem segíthet, oly kegyetlenek ezek a fiúk! Panaszkodni sem lehet rájuk, mert ők a nagyobbak, de meg sem tenné, hiszen a testvérei, és mégiscsak kimentették tavaly a folyó sodrásából, amikor már készült volna megfulladni. Igaz, ami igaz, oda is ők dobták be... Csak nagyapától és apától félnek, s a mogyorópálcától, amelyet kinn vágta az erdőben nevelési célra, s mindig a sarokban volt a helye, amíg ki nem száradt.

Tapogatja maga mellett a rőzsét, ez mind kiszáradt, hamar eltörne, ha velük suhintana bárki is a gyerek fenekére...

– Rézikém, Rézikém, kicsi bogaram! – hajol feléje egy arc, jaj, de csúnya, ám ő mégsem fél, mert hiába nagy az orra, barázdált a bőre, majdnem fekete a naptól, ő tudja, hogy ez azért van, mert öreg. Olyan idős ő sohasem lesz, mert gyerek marad mindenkor, ez a nagyanyó meg olyan finom pogácsát, pitét és fánkot süt, hogy náluk különbet sehol a világon nem készítenek! Aztán, ha már megevett mindent, úgymint kimenekíti szorító öleléséből egy magas, kedves öregember, aki csak hopp, feldobja a vállára, onnan a szekérre és mennek. A lovak patájának ritmusára nagyapa – mert ő volna az – szép dalt költött, míg kiérnek a rétre, együtt énekelnek, feledve mindent, azt is, hogy ő a legkisebb. Csak azt várja, hogy megálljon a szekér, s a rét virágai között pillangókat kergethessen. Aztán csokrot készít, viszi haza a mezei virágokat anyjának, mire hazaérnek, rendszerint lekókad a fejük. De van még ideje bőven, nézheti a bogarak játékát a fűben, amíg papa kaszál, s még a bárányfelhők tutajozását is megcsodálhatja odafenn; csakhogy szempillái hirtelen elbágyadnak, papa hamar felteszi a szekérre, most aztán már nincs nótaszó, hajtanak haza, s mikor hazaérnek, az öreg csak ennyit mond:

– Itt a kicsi, lányom, dugd gyorsan ágyba!

De jó is lenne aludni, megfogni a faragott ágy támláját, még érezni benne az erdő illatát, s a faforgácsét, amelyek csak úgy röpködtek szanaszét munka közben, amikor papa mindentudó késével megalkotta az ő nagylányos ágyát...

– Rézi, Rézi! – kiabálnak az emberek. – Siess haza! Hívd apádékat! Az öreg felkötötte magát egy fára! Siessenek, hívjanak papot is! – S ő szalad, mert már tudja, hogy az mi, egy barátnője is ugyanezt tette, mert nem engedték hozzámenni ahhoz, akit szeretett. De azért még hitetlenkedik. Az ő nagypapája? Aki olyan szép dalra tanította a lovak patájának ritmusára? Ez nem lehet! Nagyanyót is csak most, alig egy hete temették el! Hiszen akkor még nem volt semmi baja! Anyja is, apja is ugyan mondogatta, hogy mennyire féltik az öreget, de ő olyan bátran, méltósággal viselkedett, mint egy igazi férfi!

A temető felől fúj mindig a szél, most is, csak nem csendesedik... – Járnak vissza a lelkek! – mondogatták mindig az öregek. De ő már tudja, hogy csak a rosszkat ijesztgették ezzel, ha már a pálca sem használt...

Fúj, egyre erősebben fúj. És szakad megállás nélkül...

– Rézi! Rézi! Szerelmem! – öleli lágyan egy hang, s csaknem beleszédül, ahogy lakodalmán is forgott vele a világ, a menyasszonyi táncban.

Dörög, villám csap le a fák közé. Lábába belenyilall a fájdalom, ó, hányszor az évek során, még szerencse, hogy a sorra születő gyermekek mindig feledtették vele, mihelyst a karjaiban tarthatta őket. Hogy cuppogott kicsi szájuk szoptatás közben, csurgott le ajkuk mellett a dús anyatej, mint most az eső, eláztatva köntösét. Még érzi illatukat, csillogó szemüket is látja, ha összehúzza a magáét, s hagyja, hogy a pilláján összegyűlő esőcseppben megtörjön a fény.

Az erős szélnek támaszkodva érzi a szerető kar erejét: mindig oly szorosan, ám annyi gyöngédséggel ölelte át, ha baj volt, ha éppen megint előről kellett az életet kezdeni.

A rőzse! Fájó kezével kutatja-keresi, megvan-e még, hiszen kell a meleg! Hányszor segítette ki őket a bajból a nyáron összegyűjtött száraz ág! Hogy pattogott a tűz, s mennyire örvendtek neki a gyerekek!

Még érzi mellkasában a borzalmas fájdalmat, a búcsúét, amikor lehanyatlott az őt tartó kéz, indult ura, egészsége teljében, a frontra. Valahol a messzeségben, lehet, épp egy ilyen helyen, fák tövében nyugszik a test; legalábbis ő mindig így képzelte el, nem fogadhatta el másképp a halált, csak ha szép, márpedig szépnek kellett lennie, ha egyszer az urát ragadta magával... Az is lehet, hogy a sírja felett most ugyanúgy zokog az idő, mint itt, e helyen...

– Rézi! Rézi! Rézi mama! – hozza feléje hangokat a vihar. Arca, szeme tele vízzel, nem lát, csak homályos képet, annyit, hogy közeledik valaki. Csak nem papa volna az?

– Rézi mama! Rézi mama! Végre megvan! Hogy mi mennyit kerestük! És ha elsodorta volna a sárlavina?! – A fiú ölébe veszi anyját, gyengéden korholja: – Már megint elkószált! Mamikám, hányszor mondjam, hogy már nem kell rőzsét gyűjtenni! Van fa elég az udvarban, bükk, tölgy, amit csak akar!

– Hínak, fíjjam! Hínak a fák s a virágok a tisztáson! Ne haragudj, a szél szól hezzám s mennem kell, mert csak azt hallom! Ne haragudj, ne haragudj reám fíjjam!

A szél erejét veszti, elcsendesedik, lágy szellőként kíséri Rézit s dúdolja fü-

lébe a nagypjától tanult dallamot. Már csak a levelekről hulló cseppek kopognak ritmust hozzá. A faluban pislákolnak a lámpák, a sártenger közepén estebédre terít mindenhol a ház asszonya. Rézi már alszik, mire leteszik. Nem is veszi észre, hogy nagylányos ágyába fektetik; s azt sem, hogy a sarokban vigyázva áll őrt egy öreg mogyorópálca...

Foto: Fortepan 83941 / Ebner: Balatonfüred – csónakázás, 1938

az utolsó fedezék

(S. I. emlékének)

valaha befröcsköltél gyermeki zsvivajjal
jajjal – most harangok vészjósló
moraja tolakszik be az ablakon
hogy elhozza utolsó szívverésed –
ki hitte volna hogy a gyermekkor rekvirált
papírcsónakjából te szállsz ki előbb
hisz a békakirályt is megcsókoltad
csak hogy rád nyissa szemét a tündöklő áhítat
– de valaki lopja az álmainkat s fedezéked
már csak egy semmibe zakatoló vonat
s a vonaton egykor térdemre ejtett pillanat

hogy magadba zárj

a levelek is visszafelé hulltak azon az éjjelen
beleolvadtunk az erdő szövetébe
cipóm orrát bámultam félszegen
a bugyrot ahová Isten száműzött
karjaid rejtekében vacogtam – hagyva
hogy az esőcseppek végigfolyjanak szerelmünkön
hogy benned lassan átmelegedjek
s hogy magadba zárj – mint gyűrűiket a fák

semmiért

magamra maradtam: múltamat megloptam
itt hever mellettem kiterítve holtan
a semmiért kellett hazudni és csalni
maradtunk tavaszból kiköszönő talmi
foszlik a becsület miként a képzelet
mint magánhangzókról a lecsalt ékezet
lelkembe falazva égnek a keresztek
jövőtlen álmok közt így lettem eretnek

többé nem találnak

egymásba érő arcok sebtiben fölvelt rendelések... sírhatnékod van de megadásra kényszerít a belenyugvó engedelmesség s csak estefelé ébredsz vakon életfogytiglani boldogtalanságban... viszolyogsz a finnyásan ásítozó vendégektől hallod a pletykákat hogy Mária viselős de sehogy sem akar összeállni a sok apró részlet indulsz újra az éjszakába s egyszert majd nem jössz vissza és kiszögezve a fára többé már nem találnak...

Foto: Fortepan 08034 / Balatonfüred – Erzsébet Szanatórium, 1928

„Mert ha szeretünk, szerelemmé válik minden,
még ha önmagában fájdalom vagy ellenszenv is.”

(MUSIL)

A szeretőm lett egy cigány nő, aki olyan szép, mint egy indián. Mintha csak gyerekkorom egyik kalandregényének borítójáról lépett volna le. Nem tudom, mindez hogyan történhetett velem, miért lett egy cigány nő a szeretőm. Nem értem az egészet. Csak úgy megesett valahogy. Nem akarattal történt, nem tervszerűen, csak egymásra halmozódtak a fatális, vagy nem fatális, véletlenek. Azóta kitörött árbcú hajóként sodródunk. És ha az ágyúk elszabadulnak, letarolják majd a fedélzetet.

A szeretőmnek, ennek a leplezhetetlenül cigány nőnek nagy, erős és fehér fogai vannak, mint egy lónak. Pedig az ősei nem is voltak kupecsek. Azt állítja, a nagyapja üstfoltozó volt, s az apja már bányász. Lónak való fogaival úgy tépi a húst a csirkecombról, mint egy bélpoklos róka. Szerintem a csontot is el tudná roppantani velük, ha akarná. Amikor bele tudok nézni a szájába, mert ásít, vagy nevet, ritkán nevet, látszik az amalgám, és látszanak új, mákszemnyi fekete pudvák.

A nyelve nagyon rózsaszínű, puha, és kicsit füstízű: de finom füsté, nem kesernyésé. Ha csokolózunk, ő nem dugja át hozzám: a szájában hever, megadva magát. Mozdulatlanul engedi, hogy az én nyelvem felfedezze üregét, és körbesimogassa.

Arca likacsos, mint a szita, a tág pórusokban megül a por, és faggyúval keveredik. De ez csak nagyon közlelről nézve látszik.

A haja kátrányszínű, de kékesen fényes, mint a holló szárnya. Elképesztően dús, vastag szálú, tömött, szög egyenes. Olyan hosszú, hogy a feneké alá ér. Mint egy paláستtal, be tudja vele takarni meztelenségét.

A feje nem túl nagy, az arcát el tudja fedni teljesen a két tenyerem. A homloka magas, királyi. Vízszintes ráncai, az a kettő, amit talán a gond, talán más vájt, mélyek, reménytelenek. A szemöldöke olyan, mint a macskaszőr, és ha nem tépné, középen összeérnének.

A fülei nagyok, áttetszők, a cimpái teltek, puhák. Nem hord bennük aranykarikát, pedig tudom, hogy jól állna neki. Nem hord, talán a gyász miatt, talán az tiltja neki, nem tudom biztosan, sajnos egyáltalán nem ismerem a cigányok szokásait.

Sovány nő: inas a karja, kilátszanak a bordái, hegyes a válla.

A bőre vékony, zsíros, meleg. Kiütnek rajta a zöld vénák, mintha borostyán nőtte volna körül, és néha szürkés árnyalatúnak tűnik.

A mellei picik, puhák, lógnak, de hegyesek. Látszik rajtuk, hogy sokat szopták őket a purdék. A csípője széles és kerek, a feneké nagy. A szőre nagyon göndör és vastag, de puha: fekete bárány gyapjára emlékeztet.

Nagy, domború, mindent elnyelő vulvája van. Egy anyajegy borsszeme fűszerezi.

A hangja rekedtes, mély. Túl sokat cigarettázik, de nálam soha. Az ablakból azonban látom, hogy mikor kilép a házból, egyből rágyújt. Nem próbálja eltitkolni, hogy cigizik; s bevallja azt is, legalább napi egy dobozzal szív. Meg sem kísérel le-

szokni róla, azt mondja, felesleges lenne kínozni magát, tudja, hogy úgy sem sikerülne végleg letenni. Ahhoz neki nincs elég akaraterje.

A tekintetében annyi nemes méltóság és visszafojtott, rezignált szomorúság van, mint egy ketrec mögött senyvedő tigrisében. Az arca nem maszk, ami mögé mind rejtőzünk, hanem lénye meztelen valója, kitért ablak a személyisége legbensőjére. Általában ezért kerüli is a tekintetem, elnéz mellettem, vagy lefelé bámul. Csak nagyon ritkán és rövid időre tudok szemezni vele, de olyankor zavarba ejt a nyíltsága, és hogy mennyire olvasni lehet arcából a gondolatait. Vagy csak a világ legjobb színésznője.

Nem szereti, ha bámulom, de imádom nézni. Nem bírok ellenállni annak, hogy ha csak tehetem, figyeljem. Képtelen vagyok betelni vele. Egészen érthetetlen, mi izgat ennyire benne. Nem tudom megfejteni azt a leküzdhetetlen vonzalmat, ami hozzáláncol.

Néha még az a hülyeség is eszembe jut, hogy valami boszorkánysággal megigéztet. Talán azért rohan ki mindig egyből a fürdőbe az orgazmusom után, hogy kitorjra magából, összegyűjtse a spermát, és valami bűbájoskodást művelhessen vele.

Annyira felizgat, annyira csak rá tudok gondolni folyton-folyvást! Szörnyen vágyom rá, a közelségére, az ölelésére, a szagára, ami édes és füstös, mint a rum, a kígyóbórszerűen száraz, sima keze simogatására, a kérdő tekintetére, ahogy felrántja a szemöldökét, azt közölve, hogy na mi van, miért nézel.

Sokak szerint a cigányok bűdösek. Azt hiszem, ez így egyszerűen ostobaság. Hiába mondják, hogy miért lenne már ez ostobaság, mikor tapasztalataikra alapozva állítják, mert érzik, hogy a cigányoknak más a szaguk, egy jellegzetes, bűdös szag, ugyanis az ember nem abban hisz, amit tapasztal, hanem azt tapasztalja meg, ami benne hisz. Ha valaki bűdösnek tartja a cigányokat, az bűdösnek is érzi. Nekem nincs sok tapasztalatom a cigányok szagát illetően, mert a szeretőmön kívül nem szagoltattam meg egyiküket sem alaposan. Az biztos, hogy ő nem bűdös. Nekem legalábbis nagyon tetszik a szaga. Nagyon intenzív, az igaz, betölti az egész orromat. A bomló föld illatát idézi, meg az őszi erdőét, a sárga és vörös avar kissé édeskés bukéját.

Amikor szeretkezünk, olyan odaadással és átéléssel csinálja, amelyet még sosem tapasztaltam. Az izzadt testének még áthatóbb szaga van; vadító, nagy hatású, vastagon feromonos szag. A verejtéktől a bőre a félhomályban is úgy csillog, mint a mahagóni. Nem liheg, nem nyöszörög, nem sikkantgat, csak szuszog, mint ha aludna, és aprókat morrant hozzá. Amikor elélvez, megfeszül, izületei hangosan pattannak, és nagyokat rándul, mintha durván megrázná valaki. Aztán meg úgy viselkedik, mint egy szemérmes kislány. A legelső alkalommal még arcát a párnába temetve sírt is, nagyon vadul zokogva, magát teljesen átadva a... nem is tudom minek. Talán megalázottságot érzett és szégyent? De ez csak egyetlen percig tartott. Mostanság már csak összegömbölyödve oldalamba bújik, mint egy vezeklő, megvert kutya. Nem tudok mit kezdeni ezzel. Lelkiismeret-furdalást okoz, és apai ösztönöket is kelt egyszerre.

Még csak huszonkilenc éves, de már özvegy. A férje az építőiparban dolgozott, és leszakadt alatta az állvány. Négy gyereke van, két tízéves fiú, egypetéjű ikrek, és két hatéves lány, ők is egypetéjű ikrek. Ezt is annyira különösnek találom, nem hagy nyugodni, hogy lehet ez. Egy csak ikreket szülő cigány nő. Ami méhéből fakad, az mind duplán megvan. Ráadásul elmesélte, hogy neki is volt egy ikerhúga, de kéthetes korában meghalt.

Nem tudom nem elképzelni, milyen lenne, ha kettő lenne belőle, és mindkettővel egyszerre lennénk az ágyban. Mintha tükörlabirintusban szeretkeznénk.

Nem kell védekeznünk semmivel, a második ikerszülés után elköttette magát. De engem ez nem nyugtat meg. Néha rám tör a rettegés, hogy mi lenne, ha valahogy mégis teherbe esne tőlem. Úgy érzem, ez igenis bármikor megtörténhet. Olyan fajta nő, aki attól is megfog, ha szenvedéllyel ránéznek.

Ha valahogy mégis teherbe esne, akkor döntéseket kéne hoznom. Választanom kéne olyasmik között, amikből egyiket sem akarom. Belegondolni is rettenetes, milyen szörnyű lenne meghozni ezeket a döntéseket.

Nem akarok éppen tőle porontyot. Nem akarom, hogy a gyerekemnek azzal kelljen megküzdenie az életben, hogy félig cigány.

Úgy ismertem meg, hogy felfogadtam magamhoz takarítónőnek. Nem is tudom, miért őt vettem fel. Talán mert a másik három jelentkező túl öreg volt, túlságosan takarítónős külsejű? Vagy azért, mert egyből megkívántam? Talán akaratlanul is pozitív diszkriminációt alkalmaztam, mikor őt választottam? Ezzel akartam igazolni magamnak, mennyire felvilágosult és előítéletektől mentes vagyok? Persze valójában ez is egyfajta rasszizmus, azt hiszem.

Hetente kétszer jön, hétfőn és pénteken. Mindig étellel várom, rendelt finomságokkal, amikből annyira belakmározik, hogy a hasa kidudorodik. A maradékot elcsomagolja, és hazaviszi a gyerekeinek.

Bizonyos dolgokban szörnyen makacs, babonás, és van, amit képtelen megérteni, sőt nem is akar. Sose enged, hogy nézzem tisztálkodás közben, és nem fürödhethünk közösen. Csak az ágyban lehetünk meztelenek: ha kiszállunk, fel kell öltöznünk.

Sértődékeny is, nem érti a tréfát. Ha haragszik, pimasz lesz, és provokál, sérteget, cigányul mond dolgokat, lenéző mosollyal, aztán úgy tartja oda a fejét, hogy jelezze, üssem csak meg nyugodtan, mire várok még, sőt, ha igazi férfi lennék, már meg is tettem volna.

Nem művelt, de nem is buta. Nagyon gyakorlatias. Elfogadja a pénzt, amit adok neki, de csak azzal a kikötéssel, hogy mindig elmondja, az utolsó fillérig a gyerekeire költi. És nem mond érte köszönetet.

Egy másfél szobás önkormányzati bérlakásban lakik. A fiai a kis szobában alszanak, ő a lányokkal a nagyban. Állandó anyagi gondjai vannak, de ez nem idegesíti: megszokta, egész életében így élt.

Egy csomó sztereotípiának megfelel, pedig azt hittem nem fog, hogy pont másfajta lesz. De nem tudom, direkt akar-e megfelelni nekik, hogy csak azért

is olyanak mutatja magát, amilyenek a cigányokat gondoljuk, vagy nincs ebben semmi megjátszás.

Olyan, mit egy gyerek. Természetes, ösztönös. De gyanakvó is. Van, amiben még mehökkentően gátlástalan, de sok mindenben már nagyon is, görcsösen gátlásos. Bizalmatlan velem, egy ponton túl nem enged közelebb magához. Csak a felszínt kaparhatom.

Lényegében alig tudok az életéről valamit: csak nehezen összefűzhető töredékeket. A teljes képet nyilván sosem ismerhetem meg. Talán nem is akarnám. Létünk halmazai csak egy nagyon vékony kis sávban metszik egymást.

A szexben mindent megtesz, amit csak kérek, habozás nélkül, panasz nélkül, ellenkezés nélkül. Látszik, hogy tapasztalatlan, hiába volt férje. Ha valami nem esik jól neki, vagy fáj, nem szól, de azért ha látom rajta, hogy valami kellemetlenül érinti, akkor azt inkább nem erőltetem. Például szerintem az orális szex egyenesen undorítja, ha neki kell kivitelezni, de ha én csinálom, akkor hatalmas orgazmusai vannak.

Ami egészen meglepett, hogy az anális közösülésért meg van veszve, nem bír vele betelni. Pedig előttem biztos, hogy soha senkivel nem csinálta. Amikor először akartam rávenni, nagyon megijedt; szabályosan remegett a félelemtől, mikor belekezdtem, de aztán úgy dorombolt tőle, mint egy macska, sosem tapasztaltam még ilyen hangokat.

Nyilván nem lehet elvinni sehová, sajnos, és nem mutathatom be sem a barátainak, sem a kollégáimnak. Kínos volna. Szégyelljük egymást. Ő is titkol engem mindenki elől, és én is őt.

Csak egyszer mentünk el közösen hazulról. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy a lakáson kívül egymás társaságában voltunk. Elmentünk korcsolyázni a befagyott tóra. Egymásba karolva suhantunk. Később kölcsönkértük egy csúszásra az egyik kölyök szánkóját, és a tó melletti hosszú, meredek lejtőn leszánguldottunk. Ő ült elől, én mögötte. Eszeveszett tempóban csúsztunk, fékevesztetten, és jöttek a fák. Letettem a lábam, balra rántottam a madzagot, és jobbra dőltem. Lerepültünk, és métereken át gurultunk, egymáson többször átbucskázva a hóban. Megijedtem, dühös voltam, és féltem, valami bajunk lett, megütöttük, megzúztuk magunk, eltörtött valamink. Ő meg csak nevetett, mint egy eszelős, görcsösen. Mondtam neki, hogy hagyja már abba, de nem bírta. Dühös lettem rá. Szerettem volna, ha befogja, ha nem hívja fel magára a figyelmet. Kínos volt. Vagy nem is, a kutya se törődött velünk, csak én hittem. Akart még egyet csúszni, de én nem engedtem, ostoba voltam, és menni akartam. Mikor rájött, hogy tényleg komolyan menni akarok, a jókedvét egy csapásra elfújta a hideg szél. Elkomorodott, zavarba jött, szemöldökét ráncolta, elcsendesedett, és megadóan tűrte, hogy belekaroljak, és elvezessem.

A szeretőm, a titkos nőm, de azt hiszem, bele is szerettem. Kedves nekem. És napról napra fontosabb, zavaróbb, problematikusabb, nyomasztóbb.

Egyre nyilvánvalóbbá kezd válni, hogy szerelmes vagyok belé. Mióta a szeretőm lett, egész nap csak rá gondolok. Ez a szerelem, nem? Még soha senki iránt nem éreztem ilyen elsöprő, elemi vágyat. Ilyen mindent betöltő szenvedélyt. Úgy várom,

hogy jöjjön, mint gyerek az anyját. Mindent elkövetek, hogy nevetni lássam, mert olyankor gyönyörű; hangja csilingel, felszabadult.

Még sosem volt előtte szeretőm, átlag alatti férfi vagyok. Nem tudom, ő mit láthat bennem. Lehet, hogy semmit. Talán nem is vonzódik hozzám, csak hagyja magát. Így könnyebb élnie, mintha ellenkedne. Ahhoz már nincs ereje, hogy ellenálljon egy férfinak.

Nem tudom, meddig lehet folytatni ezt a viszonyt. Nem látom, mi lehetne a jövője. Feleségül nem fogom venni soha; azt hiszem, nem is jönne hozzám. Mondogatja, hogy jó lenne találni egy rendes özvegyembert, de persze cigányt, és azzal összeállni.

Néha az az érzésem, hogy ha megkérném, hagyjon hátra mindent, még a gyerekeit is, és jöjjön el velem valahová nagyon messzire, ahol senki sem ismer minket, és éljünk ott együtt, akkor habozás nélkül eljönne. Vagy habozás után, de jönne. Persze ez nem fog megtörténni, nem kérném ilyesmire, nem lenne erőm felrúgni mindent, itt hagyni az eddigi életem, egzisztenciám.

Nem tudom, mit érez irántam. Az érzelmeiről sosem beszél. Lehet, hogy szerelmes belém, de az is, hogy gyűlöl, és csak a pénz miatt fekszik le velem, amit olykor ajándékként adok. Talán úgy gondol rám, mint arra a szemétre, aki kurvát csinált belőle. Persze, ettől ő még nem kurva, én nem tartom annak, sőt szerintem senki nem tarthatja annak, de ő lehet, hogy nagyon is annak érzi magát.

Amikor először mondtam neki, hogy nagyon szép, azt hitte, gúnyolódok. Felfortyant, dühös lett, és még mintha könny is remegett volna a szemében. Fel akart mondani, és csak nehezen sikerült meggyőzőnöm, hogy én tényleg szépnek tartom. Meglepte a dolog, de hízelgett is neki. Nagyon aranyosan elkezdett kihívóan viselkedni, megjátszani a kacért, és én hirtelen önkéntelenül megcsókoltam. Hagyta magát. Nagyon komoly lett, szinte gyászos. Látszott, hogy erősen gondolkodik, sőt, vívódik magában. Aztán ő is megcsókolt. Csókolóztunk. Percekig. Én nem is akartam vagy reméltem ennél többet akkor, de kézen fogott, és bevezetett a hálószobámba. Befeküdt az ágyamba, és mutatta, hogy feküdjek mellé. Aztán egymás felé fordultunk, és elkezdett levetkőztetni. Előbb levett valamit rólam, aztán egy ruhadarabot magáról is. Talán náluk az a szokás, hogy a csók már a szeretkezés része, amit ha elkezdünk, akkor nem szabad, nem illik, nem lehet félbehagyni, akkor be kell teljesíteni. Nem tudom.

Arra vágyom, és ezt a jelenetet sokszor el is képzelem, hogy megmondom neki: vége, és ettől összeroppan, sírógörcsöt kap, a fájdalomtól összegörnyed, és féltőülten fetreng, hentereg, tekeredik a padlón, mint egy széttépett giliszta.

Ha csak egyszer is mondaná, magától, hogy szeret! Sose vallanám be neki, hogy vágyom erre, jobban mindennél. És a félelem nekem sem engedi, hogy megmondjam neki: szeretem.

Egyre fenyegetőbb szégyennek kezdem látni a lényemen elhatalmasodó cigány szerelmet.

Arról is álmodozom, hogy majd ő megoldja az eldöntetlenségeket azzal, hogy

egyszer csak nem jön többé. Eltűnik az életemből. Elérhetetlenné válik, emlékké. Hiányozna persze, szenvednék pár hétig, talán hónapig is, de aztán a fájdalom elmúlna. A szerelem kétségbeejtően bonyolult, lehetetlen helyzet.

Azt kérdezgetem magamtól, hogy miért cigány. Miért kell pont cigánynak lennie. Miért terheli az amúgy is zavaros szerelmi körülményeket még ez a tény is. Szinte haragszom rá, amiért cigány, és amiért ez megakadályozza, hogy a szerelmünk kinyilvánítható legyen, és tarthasson valamerre. Egy helyben járunk, és mélyítjük magunk alatt a gödröt, amiből előbb-utóbb nem fogunk tudni majd kikapaszzkodni, és akkor a gödör veremmé válik, börtönné, amiben egymás kínzóiként verjük majd a halál szegeit a másik testébe egyre őrzöngőbben, egyre kétségbeesettebben.

Úgy látszik, csak villanások, töredékek, összefüggéstelenül rám rontó jelene-tek, emlékképek, vágyálmok halma lehet bármi, amiben vele foglalkozom. Lénye szétfeszíti a szerkezeteket, amikbe bele próbálok építeni, szorítani. Túl szabad lélek. Nem birtokolhatom, nem ragadhatom meg.

Azt képzeltem, meg tudom írni, el tudom mondani ezt a történetet, és azt is hittem, hogy ettől majd jobb lesz. De nem tudom elmondani, és nem lett tőle jobb sem. Sőt, minden egyre csak rosszabb.

Hogy legyek összeszedett, mikor a szerelem érzése szétfeszít, és szétszórja szellemem, mint fénysugarat a kaleidoszkóp?

Milyen szörnyen szánalmas ez a megfogalmazási próbálkozás! Erőlködés, önigazolások keresése. Az írás az irtás rokona, de nyilvánvaló, hogy a szerelmet nem írhatom ki magamból azzal, ha megírom, összefoglalom, listázom. Hiába fekszem a logika úthengere alá, hiába vasaltatom ki vele magam, a szerelem akkor is bennem marad. Az kiprélhetetlen.

Foto: Fortepan 41535 / Szent-Istvány Dezső: Siófok – Junkers A 50 hidroplán, 1930

Találkozás a kilencvenéves Fésűs Évánál

Fésűs Éva meseíró kilencven esztendő. Már a kaposvári Szent Margit-templom januári búcsúján felköszöntötték e jeles születésnap alkalmából, s ebben az évben minden vasárnap délelőtt, a misét követően egy Fésűs Éva-mese hangzik el a Csiky Gergely Színház művészeinek tolmácsolásában. A Szent István Társulat tizenegyedik kiadásban jelentette meg *Az ezüsthagedűt, s a Csepp víz* című verseskötete bővített kiadásban került az olvasók kezébe. A születésnapra az ipolysági Antal Gábor grafikusművész illusztrációival a váci Arcus adta ki *A furfangos nyuszit, a Kairosz Kiadó jóvoltából pedig a Miért hiszek?* című, népszerű sorozatban *Mese volt az életem* címmel jelenhetett meg a Veress Katalin által készített „beszélgetőkönyv”. Kaposvár meseíró díszpolgárát otthonában látogatta meg a Somogyiak Baráti Köre, a teraszon még gitároztak is az ünnepeltek. Gáspár Tamás, a baráti kör elnöke adta elő az általa megzenésített *A tulipán* című Fésűs-verset. A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság május 12-én a Takáts Gyula Emlékházban *Mesebeszéd* címmel rendezett születésnapi estet, amelyen olvasók, barátok, ismerősök gyűrűjében vallott életéről. Az Arcadelt kamarakórus mellett Bíró Norbert, a Somogy Megyei Közgyűlés alelnöke is köszöntötte Fésűs Évát, csakúgy, mint Egerszegi Edit, a Berzsényi Társaság ügyvezető titkára, valamint dr. Ujkéry Csaba ügyvezető alelnök, akinek így válaszolt az ünnepelet: „Azért írok verseket, hogy ne legyenek hajléktalanok a gondolataim.”

– Cegléden születél, de a szerelem több mint hatvan éve Somogyba repített, ahol nemcsak anyaként, hanem rádiós szerzőként, meseíróként is kiteljesedhetél, miközben gyors- és gépiróként dolgoztál. Mesés életmű áll mögötted, műveidben hit, humanum együtt van jelen...

– Az életem nem az én terveim szerint alakult, mert ráhagyatkoztam Valakire, aki jobban tudja, nekem mi való, aki tudja azt is, hol tudok emberré lenni, igazabbá válni. Valaki akart engem, Valaki várt tőlem valamit kezdettől fogva, s erre magam csak akkor jöttem rá, amikor már leéltem életem jelentős részét, de mindig volt bizalmam Istenhez. Csak így tudom elmagyarázni, magamnak is, hiszen van időm gondolkodni sok mindenben. Miért lettem nemcsak az iratok szerint katolikus keresztény magyar ember? Mert Valaki azt akarta, hogy az legyek.

– Az Úr akarta azt is, hogy Somogyba gyere férjhez egy fess fiatalemberhez, Temesi Lajoshoz.

– Pedig egész máshová mutatott az iránytűm. Soha nem gondoltam volna, hogy ide kerülök.

– Mégpedig egy versnek köszönhetően...

– Ami nincs benne és nem is lesz benne egyetlen kötetben sem. Még megvan, bekeretezve. Amikor született, fogalmam sem volt arról, hogy Lajos létezik. Tizenhat éves koromban a szűk családi körnek írtam. Istenem, mi van a tarisznyámban, amit cipelek magammal, s mi lesz még? Mire jó a versírás? Hangos gondolkodás volt ez a vers, arra is rámutatva: vajon látja-e valaki, hogy hányszor hagyok fekete foltot vagy arany nyomot az út porában. A nálam lévő kicsiny tarisznyából kell gazdálkod-

nom. Középiskolásként egyébként én voltam az ügyeletes versíró. Ha ünnepség vagy anyák napja szerveződött, mindig megkerestek, mert tudták, hogy írok. A családom örült ennek; nagyanyám egyik testvére kifejezetten kérte, hogy mindig postázzam legújabb szerzeményeimet. Ő volt az én őrangyalom. Beküldte ahhoz az újsághoz, amely által megismerhettem Lajost.

– *Akinek édesapja szabó volt Kaposváron.*

– Lajos egy fűszerüzletben dolgozott, de rendszeresen betért első világháborús hadirokkant édesapja műhelyébe. Akkor is ott volt, amikor valaki egy újságpapírba csomagolt nadrággal jelent meg, némi igazítást kérve. Az újságlapon észrevette költeményemet, amire verses választ küldött.

– *Mesés szerelmi kezdet!*

– Lajos kereskedelmista diák volt, velem egy évfolyamba járt, egy időben érettségiztünk. Azt gondoltam, velem egykorú, pedig idősebb volt. Mivel szegény családban nevelkedett s papnak tanuló Jóska bátyja iskoláztatása mindent elvitt, néhány évet dolgoznia kellett, hogy összejöjjön a pénz a továbbtanulására. A szerelemből házasság lett. Tizennégy éve hagyott itt, de mellettem van, és erősít. Úgy érzem, közbenjár értünk. Ha a szentek között van közbenjáró, akikhez a kérésünkkel, örömünkkel, bánatunkkal bármikor fordulhatunk, miért ne járhatna közbe értünk Lajos is?

– *Abból a bizonyos kicsiny tarisznyából mindig előkerült valami: egy-egy mese, rádiós vagy televíziós mesejáték, meseregény. Aranypofácska, Toportyán Tódor, Csupafül, Minibocs, Kukkantó Manó, Mackó bácsi – néhány kedves mesealakod, akiken nemzedékek nőttek fel s akik történeteit a szülők is élvezik. De majdnem megfeledkeztem a Palacsintás királyról, amely talán legnépszerűbb műved. Katkics Ilona tévéfilmet is forgatott belőle, és az utóbbi években több színház is bemutatta. Amikor gyerekkorom után a közelmúltban megnéztem az 1973-ban készített filmet – amelyben Greguss Zoltán volt a király, Kaló Flórián Dereleye főszakács, Detre Annamária játszotta Kőkényszemű Katicát, Balázsovits Lajos Éliás királyfit, Harsányi Gábor pedig Csöröge, a csörgősipkás udvari bolond szerepébe bújt –, akkor döbbsentem rá: milyen merész voltál. Dínom-dánom ország királyi udvartartásának anomáliái s a politikai aktualitások éppúgy megjelennek benne, mint az emberi jellemtelenségek, gyengeségek. A cenzúra akkoriban működött, jócskán lehetett volna húzni a forgatókönyvből...*

– Érdekes módon csak egy helyen akarták megváltoztatni a már felvett film-szöveget. A király egyszer azt mondta gonosz főszakácsának: „Ha sikerül ez a terved, akkor elrendelem, hogy az ország minden konyhaszekrényén állítsák fel a mellszobrodát.” Ezt a részt akarták kihagyatni. Arra próbáltak rávenni, hogy más szöveget írjak, és pontosan úgy mozogjon a király szája, ahogy az eredeti felvételen. Azt mondtam, én erre képtelen vagyok, s a szöveg benne maradt az alapelképzelés szerint, s érdekes módon, nem dőlt össze tőle a Magyar Televízió épülete.

– *A három T-időszakában vagyunk...*

– Azt vettem észre, hogy különösebben nem támogattak, de nem is tiltottak, így én a túrt kategóriába sorolhattam magamat. Amikor a rádió és a televízió rende-

zői, műsorszerkesztői meglátogattak Kaposváron, nyomban elmondtam: templomjáró emberek vagyunk, a fiam Pannonhalmán tanul, de ha ez akadály, akkor már most mondják meg, mert én továbbra sem változtatok egyetlen mesémen sem... Azt felelték, ehhez nekik nincs semmi közük, a hitem, a vallásom gyakorlása az én magánügyem.

– *Több száz műsorod, meséd hangzott el a rádióban. Mit szoltak a gyerekeid ahhoz, hogy édesanyjuk este éppen a penzumot próbálja időre teljesíteni? Nem nyafogtak, hogy anya, inkább állj fel az írógép mellől, és készíts nekünk vacsorát, aztán menjünk játszani?*

– Nem kifogásolták, hogy kevesebb időt töltök velük. Lajossal együtt tudták, hogy munkáról van szó, határidők szorításában élek. Férjem odaállt ilyenkor a gáztűzhely mellé, tanult a gyerekekkel vagy elindult velük játszani. Ha nem ilyen társat ad az ég, akkor biztos, hogy nem vittem volna ennyire...

– *A biztos hátország mellé kellett Varga Róbert, a megyei könyvtár igazgatója, valamint Komáromi Gabriella irodalomtörténész, akik – kimondva-kimondatlanul – felfedeztek, melléd álltak, népszerűsítették műveidet, óvodákba, iskolákba ajánlottak. Szerintem Lajoson kívül ők is kulcsfigurák az életedben.*

– Igen, jól látod, kellettnek mellém ilyen mentorok, hiszen a mese, a meseírás így kaphatta fokozatosan vissza a rangját. Nekik is jár a köszönet.

– *A világ változhat, de a mese igazsága, erkölcsi üzenete örök. Az alkotásba, a könyvkiadásba, a folyamatos jelenlétbe is belopódzhat a politika. Érdekek irányítanak mindent. Az irodalmi életet is. Jó pár éve így fogalmaztál: minden emberrel nagyon szívesen kezet fogsz, lehet jobb vagy baloldali az illető, vagy álljon középen, csak legyen tiszta a keze.*

– Ezt tartom azóta is.

– *Hogy látod, minden, mi történt veled ezen a hosszú életúton, kegyelem volt?*

– Igen, kegyelem. Az Isten által kijelölt úton szerencsére nem léptem kátyúba, pedig voltak rosszakarátú emberek, akik megpróbáltak kibillenteni a harmóniából. Szívesen félresöpörtek, fellöktek volna, de mindig sikerült talpon maradnom.

– *Januárban a Szent Margit-templom búcsúi miséjén – megelőzve jócskán a májusi születésnapodat – téged köszöntött dr. Rumszauer Miklós plébános, mondván, ő is a meséiden nőtt fel, s ezért kedvenc tárgyaidból, színpadi kellékekből, jelmezekből, könyveidből, kitüntetéseidből kiállítást rendeztetett a hittanteremben. Váradi Hédi kedves levele éppúgy itt volt, mint a palacsintasütők a színházi kelléktárból, vagy öreg írógéped, amelyet ajándékba kaptál nyugdíjba vonulásodkor, és még ma is azon dolgozol.*

– Szép ünnepség részesei lehettünk, pedig én nem tudtam, hogy köszönteni fognak és beleültetnek Töhötöm király székébe. Szólni sem tudtam a meglepetéstől és a meghatottságtól, hiszen kilencven szál fehér rózsával leptek meg. Legszívesebben elsírtam volna magam az örömtől.

– *A szeretet valóban tapintható volt. Úgy, mint a meséidben, amelyekben győzedelmeskedik az igazság.*

– Nemcsak az enyéimben, minden mesében.

– *Te milyen meséken nevelkedtél?*

– Kicsiként a nagymama Grimm-, majd később Andersen-meséket olvasott nekem. A *Palacsintás király* mesejáték ötlete éppen gyerekkoromra vezethető vissza. Kislányként gyakran voltam beteg és étvágytalan. Bizonyos ételeket soha nem akartam megenni, be is zártak ezért a fürdőszobába, de azért nem lettem lelki sérült. Talán ezért kedvelem leginkább azokat a meséket, amelyekben jó nagyokat esznek, isznak.

– *A palacsintát szereted?*

– Igen, de soha nem tudtam jó palacsintát sütni, mert mindig leragadt. Lajos sütötte.

– *S nagyobbacsaként milyen olvasmányélmények értek?*

– Jöttek szép sorjában a magyar népmesék. Később, már nagyobb lányként Tutsek Anna *Cilike*-meséit olvastam, de a kislányregények mellett az indiántörténeteket is szerettem.

– *Nyilván a személyes érintettség révén...*

– Az egyik dédapám, Fésüs György, a pozsonyi jogakadémia tanára, majd igazgatója fordította először magyarra a *Bőrharisnyát* és *Az utolsó mohikánt*. Szerencsére nemcsak a paragrafusokhoz értett; jogászi hajlama mellett irodalmi, nyelvészeti tehetsége is volt. Más írástudók is voltak a családban. Apai nagyanyám öccse volt Leveldi Kozma Andor író, költő, akinek Marcaliban van emléktáblája. Számos verseskötete látott napvilágot, de csak két versét, a *Karthágói harangokat* és a *Magyarok szimfóniáját* lehetett említeni. Sajnos, a mostani nemzedék már nem ismeri, de örülök, hogy a Rippl-Rónai Múzeumban sok emléket őriznek róla. Kaposváron is élt egy ideig a kőröshegyi születésű Leveldi Kozma Sándor, az első magyar királyi főügyész. Életéről, alakjáról, tevékenységéről azonban nem volt tanácsos beszélni, de megérhettem, hogy Kaposváron felavatták apai nagyanyám édesapjának az emléktábláját. Dédapám tizedik gyereke volt a nagyanyám, akinek nem maradtak emlékei sem a somogyi megyeszékhelyről, sem Marcaliból. Inkább a budapesti évekről mesélt. Szigorú volt a dédapám, aki korán eltemette feleségét. Így aztán nem volt, aki sétáltassa kislányát, az én nagyanyámat. Egy inasra bízta Erzsikét, aki nagyon szeretett volna kimenni a vurstliba, hogy felüljön a ringlispilre, amit édesapja nem engedett volna. Az inas azonban Erzsike kívánságát kereste mindig, így sokáig őrizték e titkot.

– *Meséidben nincsenek riasztó hősök, mint amilyen a mostani mesefilmekben tűnnek fel, amelyekből hiányoznak a kedves arcú szereplők. „Meserétedet” állatkedvencek, macik népesítik be, de a nyulakat is beemelted a halhatatlanságba.*

– A mi olvasókönyveinkben, még az elemiben, régi idők jellegzetes állatmeséit olvashattuk, így én – mondhatom – azokon nőttem fel. Sebők Zsigmond, a meseírás egyik klasszikusa remek macis meséket írt. Dörmögő Dömötört is neki köszönhetjük. Amikor a nyulakhoz átpártoltam, akkor sok macis mese jelent meg a könyvpiacra, ezért nem akartam ismét mackókról írni, pedig macis mesével jutottam be a

rádióhoz. Azt gondoltam, kell a változatosság a mesehősök körében is, jöjjenek hát a nyuszis mesék! Eszembe ötlött: kicsi koromban volt egy kedves nyuszim, egy igazi, amit elvitt a szomszédék macskája. Ezért rehabilitáltam. A rádióban is elfogadták A fogfájós nyuszit, és elindulhatott vele a „nyúltenyésztés”.

– *Nagy családban nevelkedtél, és a tied is óriássá terebélyesedett.*

– Az említett tíz gyerekből hatan nőttek fel, és rajtam kívül sehol nem volt egyke. Én azonban négynek adtam életet, de sajnos, egyik gyermekünket elveszítettük. Tizenkét unokának és tizenöt dédunokának örülhetek, s várjuk a tizenhatodikat is őszre.

– *Amikor öt éve beszélgettünk, azt mondtad, készülődsz. Fél lábbal már odaát vagy. Azon gondolkodsz, mit csináltál jól, s hol vétettél. Ilyenkor az ember akár testamentumon is törhetné a fejét...*

– Erre még nem gondoltam, pedig tudom, hogy odafönn már kiszámították, mennyi van még hátra, hirtelen jön vagy hosszadalmas lesz az átmenet. Nem tudom, meséimen kívül mit hagyhatnék szellemi végrendeletként. Nehezet kérdeztél.

– *De a szíved nyugodt, lelkedben béke van, s elégedettség?*

– Igen, elégedett vagyok, és mindennap hálát adok Istennek, hogy mesés életet szánt nekem. Azt tapasztalom, a világ, az emberiség mindig ilyen volt; nem volt se rosszabb, se jobb. A létezés túlsó oldaláról nézve minden más. Isten az igen, a Teremtő, a rossz a nem, a semmi. Ezek állnak örök harcban egymással. Én az igen, a Teremtő oldalán szeretnék mindig maradni.

Foto: Fortepan 86568 / Siófok – halszáritás, 1908

Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

*(Hazafias és harcias gyermekirodalom)**

Száz éve annak, hogy volt egy „nagy háború”, de a történetünk mégsem akkor veszi kezdetét. Már a millennium óta egy fatális tévedést akartak átplántálni, átörökíteni a gyerekeknek. Néha a legkülönbek is. Azt, hogy minden rác, sváb, szász, tót, oláh magyar akar lenni. (Ez volt a szóhasználat!) Akkor hirdették ezt fennen, amikor a nemzetiségek már javában államalkotó szándékokat forgattak a fejükben, illetve a nemzetállamokhoz való csatlakozásról ábrándoztak. Még az *Egri csillagok*ban is van egy olyan mondat, amin fennakadhatunk.¹ Tulipán, a magyarrá lett török mondja: „Mindenki bolond, aki nem magyar.”

Másik példám elfelejtett sikerkönyv. Abonyi Árpád *Három vitéz magyar baka és egy káplár kalandjai* (1902) című művéről van szó. A könyv, amit olvastam, az ifjú Bartók Béla tulajdona volt. Több helyen is beütötte a nevét egy ex librisként szolgáló lila bélyegzővel. Fontos volt neki a tulajdonjog. Már nem volt kamasz, elmúlt húsz. Ő sem másért szerethette ezt a kalandregényt, mint a mindenkori fiatalok az „öregebbik Dumas művét”. „A három testőrnek azért volt világgraszoló sikere, mert négy testőr ügetett az éjszakában. Az olvasó volt a negyedik”² – írta Bertha Bulcsu. A három vitéz magyar baka – ha hiszik, ha nem – Ursa, az oláh, Hanes, a szász, Kain Frédi, a zsidó. Egyedül a nagy bajuszú káplár magyar. Letagadhatatlanul Athos, Portos, Aramis és D’Artagnan képletét idézik. És letagadhatatlanul a k. u. k. hadsereg katonái, de ettől még törölmetszett, hetyke magyarok. „...majd a pofájukba blicczelem – mondja a kis zsidó –, mi a különbség egy bársonyplundris portugál és egy gyöngy magyar baka között.” A szerző szeretettel, türelemmel, humorral formálja hőseit. Svejk, a derék katona is eszünkbe jut. Elképesztően ötletes és kalandos tud lenni. Csak néhány jelző bánthatja a fülünket: „nyúlszívú sváb”, „sült szász”, „vad oláh”.

E tetszetős ábránd rettenetes tévedés volt, többek között belőle lett a nagy háború, aminek még nem volt sorszáma. Volt egyéb háborús ok is, de a nagyhatalmak rivalizálása most nem tartozik ránk. Szörnyű kimondani, hogy a háborúba belekeveredett a gyerekvilág. A sapkadobálós ujjongásban is részt vettek, bármily hihetetlen. Száz éve nem győzünk csodálkozni rajta.

„Ha nézegetjük az 1914-es újságfotókat – írta Száraz György –, megtaláljuk ezeket a kisiskolásokat csokros matrózbúzlóban, szalmakalaposan, térd alá érő rövidnadrágjukban: ott lábatlankodnak a zászló és kalaplengető felnőttek körül, az ÉLJEN A HÁBORÚ! táblák alatt.”³

A korabeli gyermekirodalomban nincs olyan műfaj, amelynek a tematikai rétegéből a háború kimaradt volna, még a lányregényekben is ott van. Tutsek Anna *Cilike mint asszony* című regénye a háború idején játszódik. Cilike még a háborúba is elkíséri hitvesét, mert ott nem olyan egyhangú az élet, mint odahaza. Nagy szavakat használ (gigászi, vérfagyasztó, megőrül), de amíg férje a krasznajarszki fogolytáborban szenved, párnaharcba fojtja bánatát.

*Részlet a *Gyermek és propaganda a XX. században* című előadásból. Elhangzott az Országos Széchényi Könyvtár *Könyvtárlat* című előadás-sorozatban 2016. május 19-én.

KOMÁROMI GABRIELLA: DÖRMÖGŐ DÖMÖTÖR A „NAGY HÁBORÚBAN”

A gyereklapok különféleképpen reagáltak a háborúra. Az Én Újságom eleinte nem vett róla tudomást, agyonhallgatta, mint valamiféle nem gyereknek való dolgot. Később azonban egy gyerek számára is átélhető, nemes pacifizmussal tiltakozott. A Jó Pajtás azonnal reagált a háborúra. A lelkesedés hangja se volt tőle idegen, „Szeretnék levágni egy, két, kilenc muszkát – mondja Csutora Jancsi. – Hohó barátom, nem faty te ágyú, hogy egyszerre kilenc muszka levágsz”⁴ – válaszolják neki Sebők Zsigmond történetfüzérében.

A propaganda szitokszónak számít, meg is érdemli, különösképp, ha gyerekek a védtelen áldozatai. Pedig a propagare (= terjeszteni, szétszórni) önmagában ártatlan. A jót is lehet terjeszteni. A gyerekirodalomban egy sajátos propagandamodell létezik, ami általában egy gyerekspecifikus kóddal nyitható. Ez a gyermekirodalom sajátos, kétszintű kommunikációjából vezethető le. Ez a beszédmód aszimmetrikus. A szerző felnőtt, a befogadó gyerek. Egyenlőtlenek és mások. Más a nyelvhasználatuk, a tudásuk, mások az élményeik, más a szociális státusuk, hogy csak a legfontosabbakat említsem. De mondhatok olyat is, hogy máson nevetnek, máson sírnak. Még a mondatok hossza is számít ebben a beszédmódban. A szerző mindenféle eszközt bevet (a propagandába is), hogy ezt a távolságot eltüntesse, és kapcsolatba lépjen a gyerekekkel. Gyermeki műfajokkal, témákkal, cselekménnyel, nyelvvel, vizuális eszközökkel próbálkozik, hogy a szöveg egy gyerek számára átélhető legyen.

Sok bizonyítékom van arra, hogy nagyon nem gyermeki témák esetén a mese a gyerek számára a leginkább dekódolható: Kaffka Margit meséje egy háborúban kiégett hajóroncsról szóló anderseni történet (*Marie, a kis hajó*), Babits mesehősét besorozzák a háborúba (*Dzsoni, a tengerész*), Balázs Béla, a *Kékszakállú herceg várának szerzője A hét királyfi* címmel mesét írt, amelyben a hét királyfi jó mamája panaszkodik, mert férje leakasztotta „nagy aranypuskáját a falról, a vállára vettette és elment a frontra”. Ez a mese végül is a béke propagandája. „Várj csak egy kicsit, kedves ellenség. Valamit el akarok mesélni – mondja a király. – ...kidobták az ágyút az ablakon, egy nagy folyóba, mert úgyse fognak soha többé harcolni.” A mesét a szerző 1916-ban írta. Megjárta a lövészárkokat. Ilyen művek is akadnak, de alapjában véve harcias, teátrálisan hazafias gyerekirodalom született akkoriban. Propagandisztikus és feltámaszthatatlan.

Sebők Zsigmond *Mackó úr történetei (alias Dörmögő Dömötör kalandjai)* című művét Borbély Sándor után magam is megpróbáltam feltámasztani, aztán rájöttem, bármilyen legendás könyv, a szívverése megállt. Dörmögő Dömötört azért szerették évtizedeken át, mert mindenütt ott volt, ahol történt valami a világban. Mindig valóságos életkalandok érintették meg. (A mozi, az automobil, a földalatti, az olimpia, a nagy utazások.) Nem csoda, hogy önkéntes a háborúban. Harcol a muszkával Máramarosban meg az olasz harctéren.

Lássuk csak, milyen lelkes, pedig még csak újságot olvas.

„Dörmögő Dömötör az újságot olvasta s eközben nagyokat vigyorgott és még nagyobbakat ordított:

– Jól van!

– Üsd vágd, nem apád!
 – Hahaha, szorul a kapca!
 – Csak a fejit, hogy meg ne sántuljon!

A nagy lármára beszaladt az úri barlangba Zsuzsó, a Dörmögő úr élete párja. Azt hitte, hogy férje ura valakivel verekszik, és nagyon csudálkozott, mikor látta, hogy az asztal mellett ül és újságot olvas.

– Kivel pörölsz, Dömötör? – kérdezte.

– Kivel? Hát a muszkával. Te, Zsuzsó, olyan érdekes az újság! Éppen nekem való újság, mert az elejétől a végéig verekednek benne.

– Kik verekszenek?

– Még kérdezheted? A magyar huszárok ütnek, a muszkák meg kikapnak. Te, ezek a fránya huszárok úgy vágják a muszkát, mint a répát, mint a dohányt, mint a hagymát, mint a gulyáshúst, mint a... Nincs ennél érdekesebb olvasmány. De most ne zavarj, hadd élvezzem ezt a nekem való újságot.

Ezzel beledugta az újságba a nagy buksiját, és falta a harctéri híreket.”⁵

Az őszirózsás forradalmat a maga módján örömmel üdvözölte a magyar irodalom és a művészeti élet. Ady, Móricz, Babits, Krúdy, Molnár Ferenc, Kosztolányi, Karinthy, Rippl-Rónai, Bartók, Kodály – szóval mindenki vállalt szerepet, akit humanista érzelmek vezéreltek, s akinek elege volt a háborúból. A gyereksajtó is üdvözölte az őszirózsás napokat. Benedek Elek hőse, Rókáné polgártárs fennen lobogtatja a köztársaság zászlaját a Jó Pajtásban (*Rókáné komámasszony libát szállít a hadseregnek*). De már januártól – és nemcsak márciustól – érezhető a kiábrándulás, amikor hírek érkeznek a béketárgyalásokról. „...az egész világ ellensége a magyarnak” – írta Benedek Elek gyerekeknek a Jó Pajtás 1919. 1.számában. Gyermeklapja képanyagot is közöl a béketárgyalásokról. A gyerekekkel is számon tartatja, hogy áldozatok vagyunk, hogy 1 millió a háborús halottunk, 2 millió a háborús rokkant. A Zászlónk, a katolikus diáklap hasábjain „Kossuth kis unokái” könyörögnek Wilsonnak az igazságosabb békéért. Mindenbe belekeveredett a gyerekvilág, s gondoljuk meg, egymillió halottnak hány millió árvája volt.

A gyermekvilággal egyébként törődött 1918/1919, amennyire ez a 142+133 napból futotta. (Mesedélutánok, gyerekmozi, gyerekszínház.) A Bukfenc című gyereklapba Krúdy, Karinthy írtak. A szegény gyerekek előtt megnyíltak a „büszke főúri paloták kapui” és lekváros kenyeret kaptak. Bejuthattak a Margitszigetre. Voltak

1. ábra Dörmögő Dömötör mint önkéntes (Mühlbeck Károly rajza)

KOMÁROMI GABRIELLA: DÖRMÖGŐ DÖMÖTŐR A „NAGY HÁBORÚBAN”

rossz ötleteik is. A Jó Pajtás címe legyen *Kis Elvtárs, Kis Proli, Kis Munkás* – és ne Benedek Elek szerkessze! Szerencsére ötlet maradt. A kezdetben lelkes humanisták testvérharcként élték meg a proletárdiktatúrát, a vörös terror napjaiban már megtagadták.

Van egy könyve a magyar gyerekirodalomnak, amelyről az jut eszembe, hogy Tormay Cecil *Bujdosó könyve* kicsiknek. Blaskó Máriától⁶ a *Magyar Misi kalandjai a vörös világban* (1919) kultuszkönyv lett. Ronggyá olvasták, vagy ronggyá olvastatták; egy ilyen szakadt példány volt a kezemben a debreceni egyetemi könyvtárból. Nem akármilyen propagandája lehetett a könyvnek, mert kevés gyereknek dekódolható dolog van benne. Semmit nem látunk a gyerekvilág szemével, nem gyermekiek a reflexiók, a könyv hősei nem gyerekhangon szólalnak meg, semminek nincs gyerekésszel felfogható tétje. Pedig olyasféle bandaregény lebeghetett Blaskó Mária szeme előtt, mint Molnár Ferencé. Hősei tízéves kamaszok, van du. 4-kor választás (csak nem a grundon, hanem ahol lóhúst árulnak), van vérszerződés, vannak csapatok (pöcsétesek, nem pöcsétesek). De nem a történetért íródott a könyv, hanem a történelmi leckéért, hogy ezt az „istentelen, borzalmas világot” lefesse. Abban nem is kételkedünk, hogy a vörös terror napjaitól ilyen volt. (És rettenetes volt a megtorlás is, miért is tagadnánk.) Ahogy a *Bujdosó könyvben* van igazság, van ebben is. De azért ez kevésbé antiszemita könyv, mint Tormay Cecilé. A szerző szerint nem lehet bűn a vallás, csak az, ha spicli és gazember valaki. De azért vannak olyan mondatok a könyvben, hogy: „Zsidó... pfúj zsidó.” Pedig Lederer Dolfika maga mondja: „Én semmi vallású vagyok és nemzetközi.” De azért másodmagával ő veri le a keresztet az osztályterem faláról. Megrendítő a könyvben a családok, gyerekek megosztottsága (ki a vörös, ki a fehér? ki a magyar? ki a magyarabb?). Mindez élesbe megy, de el tudjuk képzelni milyen lehetett, ha vázlatosan odavetett, akkor is. A történelmi lecke kedvéért néha megáll a szerző, összefoglal. Hosszabb a mondandója annál, mintsem idézzem. De ennek eszenciája a gyerekek vérszerződésében is benne van. „Meg fogjuk ígérni, hogy hívek maradunk a Jézuskához és a hazához. Juszt is fogunk hittant tanulni és elmegyünk a templomba és ministrálni és szeretni fogjuk a tisztelendő urakat. Aztán megígérjük, hogy hívek maradunk a hazához és titokban mégis énekeljük a Hymnust és eldugjuk a történelemkönyvet, amit be akarnak szedni és magyarok maradunk örökké. Inkább meghalunk, de hazaáruló vörösek nem leszünk. És még azt is megígérjük, hogy szeretni és segíteni fogjuk egymást mi burzsuj és proli gyerekek – mind, aki jó és magyar. És nem engedjük, hogy összeveszítsenek minket a vörösök.” Hát ez a vérszerződés. A „pöcsétes”. Hősi halott apjukról is úgy beszélnek a gyerekek, mintha a történelemkönyvből olvasnák – valaki másról. „Apámnak nem volt muszáj mennie, de ő magától ment. Aszondta, hogy a nagypapa a 48-as szabadságharcban halt meg Damjanich seregében – és ő se kisebb magyar.” A kiskamasz főhős pedig olyan, mint egy operettfigura: „A szögedi tanyákról jött. Tősgyökeres magyar gyerek.” A kalapján kakastoll, pántlika, címeres rézcsat. És mindenben első, tornában, tanulásban stb. A történet végén ellenforradalmár akar lenni, és Horthyhoz szökik Szegedre.

Blaskó Mária nem volt tehetség-telen, csak sokkal elfogultabb volt, mint amilyennek szabad lenni. Nemzeti érzéseket akart szítani. Úgy írt regényt, mintha vezércikket írna. Nacionalizmusa egyszerűen gátlástalan. „Más a magyar szív, más a magyar vér, más a magyar érzés”, mondják elvakult regényhősei. „Mindenki magyar, aki itt született. Mindenki!”, mondja a legharsányabban a sváb gyerek.

Furcsa, hogy ilyen könyvek születtek a magyar gyermekirodalom aranykora után. Az első aranykor⁷ a századelő volt, Molnár Ferenc, Gárdonyi, Móra, Móricz, Karinthy a halhatatlanjai. Erre a korszakra a magyar gyermekirodalom mélypontja következett – irdatlan sok gyerekkönyvvel a két világháború között. Maga volt a romlás. A gyermekirodalom eszköze lett a politikai propagandának. Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy azok a bizonyos halhatatlanok meghaltak, emigráltak, vagy nem írtak többet a gyerekvilágnak. A két világháború között a magyar irodalom egyébként soha nem látott nagy korszakát élte a Nyugat nemzedékeivel, József Attilával, Szabó Lőrincsel, Weöres Sándorral, Radnóttal. Mintha hirtelen megszűnt volna a felnőttek és a gyerekek irodalma között a kapcsolat. Ami általában létezik. A század elején fényes korszakot éltek meg mindketten, a sztálinizmus éveiben mindkét irodalom felett beborult az ég. A két világháború közötti időszak könyvrengetege utólag keveset ér.

Blaskó Mária egy másik könyve lett csak igazán kultuszkönyv *A Nem, nem – soha!* (1921). Nem vonjuk kétségbe, hogy Temesváron megtörténhetett mindez. A könyvbe zárt fájdalom is valódi. De látszik rajta a sietség, ami nem engedte megszűlni az öntörvényű hőst és mesét. Ennek ellenére a címe szárnyakra kapta a könyvet.

Ugyanez a fájdalom benne van a remekművekben is. A *Légy jó mindhalálig* lapjain Nagy úrból, a szobafőnökből tör ki a fájdalom. 1950-ben emiatt adaptáció készült a műből. Az 1970-es, 1980-as években még mindig hiányoztak a szövegből Nagy úr szomszéd népeket sértő megjegyzései. A fordításokból kiváltképp. Már régen a teljes szöveget kapják a gyerekek. Mélységét nem értik, az ilyesfajta fájdalmas kitörést, meglehet, átlapozzák.

Csak két évtized múlt el a két világháború között. Ennyi idő se a történelmi sokkémények feldolgozására, se a lábadozásra nem elég. A Trianon utáni érzelmek, indulatok, konfliktusok, reménykedések és önáltatások átívelik a korszakot. A legendák is.

2. ábra. Kép a *Magyar Misi kalandjai a vörös világban* című könyvből (Mühlbeck Károly rajza)

KOMÁROMI GABRIELLA: DÖRMÖGŐ DÖMÖTŐR A „NAGY HÁBORÚBAN”

Ahogy Száraz György írta: A matrózgalléros, térnadrágos fiúk, a maslis, kalapos, fehér köténes lánykák megtanulják az „új köszönést: »Szebb jövőt!«, s reggel tanításkezdet előtt kórusban mondják Papp-Váry Elemérné *Magyar fohászatát*: »Hiszek egy Istenben / Hiszek egy hazában /, Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában«. Tovább tanulják a 63 vármegyét, a falon most is ott lóg Nagy-Magyarország képe; a változás csak annyi, hogy belsejében ott kacskarिंगózik a trianoni határt jelző vastag vonal. De a mappa fölött felirat hirdeti: »Nem, nem – soha!«⁸ Jogos fájdalmak és kártékony indulatok éltek együtt az életben is, az irodalomban. A történelmi lecke alapjában véve nem változott. A rossz békék nyomában bűnbakkeresés jár, és a visszavágás vágya él.

Az Én Újságom lapjain 1938-ban sem kisebb az önámító indulat, mint Temesi Győző tíz évvel korábbi regényeiben (lásd *Győzni!*, 1929; *Élni*, 1931.). A kis olvasók Csige Károly Károly irredenta mesenaptárát olvasgatták (1921), vagy Scossa Dezső Csekély komájával éltek át a történelem fordulatait (*Csekély koma Kis-Magyarországon*, 1930). Tele van ez a könyv illúziókkal: „...a magyar katonát senki le nem győzi!” – mondják a háború utolsó évében. S miért harcolnak Galiciában? „... tartozunk ezzel a muszkának 48-ért.” Magyarok és nem magyarok dolgában még mindig a millennium illúzióiban élnek. 21 millió lakosból csak 12 millió volt magyar, de „a többi lélekben szintén magyar volt.” Tartósították azt a gondolatot is, hogy Trianonért „egy személyben” 1919 felelős. Ki tagadná, hogy belejátszott, de nem kizárólagos ok.

Egyszer Ignác Rózsa gyerekkori emlékei között akadtam ilyen mondatokra: „Tegnap az állt az olvasókönyvünkben, hogy hazánk fővárosa Budapest, a Duna partján ott áll Petőfi szobra. Most azt olvassuk, hogy a fővárosunk Bukarest, a főterén ott van Vitéz Mihály szobra.” Hogy is lehetett ezt túlélni? – gondoltam. Ma sem gondolom másként. S azt sem, hogy az ilyen traumák idején könnyű rossz válaszokat adni.

A rossz, propagandisztikus gyermekirodalom is könnyebben lábra kapott. „De hát kibe harapjak, ha nincs törvény az ellen, amit úgy hívnak, hogy gyermekirodalom?”¹⁰ Ezt Németh László mondta 1940-ben. Hova jutottunk *A Pál utcai fiúktól*?

3. ábra.

*A Magyar Hiszekegy költője*⁹

Jegyzetek

- ¹ Megjegyzés: 1899-ben kezdte el folytatásokban közölni a Pesti Hírlap. 1901-ben jelent meg könyv alakban.
- ² Idézi Medgyesi Gusztáv: *Átkozott kesudió*. Élet és Irodalom, 1988. május 27.
- ³ Száraz György: *A tábornok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984, 164.
- ⁴ Sebők Zsigmond: *Csutora Jancsi Oroszországban*. Jó Pajtás, 1914. 45. sz., 731–732.
- ⁵ Sebők Zsigmond: *Dörmögő Dömötör mint önkéntes.*(+ *Dörmögő Dömötör az olasz harctéren*.) Franklin-Társulat, Budapest, 1921, 5. (Először folytatásokban, 1914-ben a Jó Pajtásban jelent meg.) Megjegyzés: 1948-ban jelent meg Gergely Márta Mackó-könyve, amelyben Dörmögő Dömötör egész háza népével felvonul május 1-én (*Zebulonból mackó lesz*).
- ⁶ Blaskó Mária (1891–19?) író, költő, lapszerkesztő. Csaknem 100 gyerekkönyvet írt. Műveit a katolicizmus értékvilága hatja át, elfogultsága már-már a fanatizmus határát súrolja. Novelláit németre fordították. Hittudományi munkákat is írt, valószínűleg külföldi kolostorban halt meg.
- ⁷ A második aranykor a XX. század utolsó harmada: Weöres Sándor, Kormos István, Mándy Iván, Lázár Ervin, Csukás István, Janikovszky Éva. A harmadik korszakra még várunk.
- ⁸ Száraz György: *A tábornok*, i. m., 201.
- ⁹ Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna (1881–1923). 1920 júniusában pályázatot hirdetett irredenta imára. Megnyerte. A zsűri tagjai Rákosi Jenő és Kozma Andor voltak. Még egyszer megpróbálkozott az írással: hosszabb verses elbeszélést írt *Mese a dicsőségről* címmel. Kozma Andor nem ajánlotta kiadásra: „...az ő ragyogó nevét nem szabad kitenni kritikának” – írta. Papp-Váry Elemérné fiatalon halt meg, a nemzet halottjának nyilvánították. (Lásd. *A Pesti Hírlap 1928. évi nagy naptárában*, 161–164.)
- ¹⁰ Németh László: *Lányaim*. ásd. uő: *A kísérletező ember*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973, 216.

Foto: Fortepan 86567 / Siófok – halászkok, 1908
Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

Tisztelt hallgatóság!

Nagy öröm számomra, hogy itt ülhetek a Berzsényi Társaság konferenciáján, ahol nálam sokkal műveltebb és okosabb emberek előadásait hallgathatom. Kérem, én készültem! A balatoni halászat történetéről kellene beszélnem. Ám miképp azt az imént Telepi Károly festészetéről megtudtuk, „ami nem illik oda a tájba, azt nyugodtan kihagyhatjuk”! Ezt a gondolatmenetet szem előtt tartva tolom félre jegyzeteimet, mert mit is keres itt egy halász a lapokra írt évszámaival és cégneveivel, különösen most, ebéd után, amikor követve az emésztés jótékony fiziológiai folyamatát, mindenki szépen, lassan elálmosodik!

Előadás helyett ezért inkább csak mesélni szeretnék önöknek arról, hogyan is választottam ezt a pályát egy többgenerációs balatoni halászdinasztia utolsó sarjaként, megpróbálva átadni azt az érzést, ahogy az egykor volt halászok nézték, tisztelték és szerették a Balatont.

1902-ben egy napsütéses májusi napon, huszonéves zömök fiatalember álldogált Tihany révben a kompra várva, batyujában minden vagyonával. Balatonfüreden született, 1879. szeptember 16-án. Ő volt az én dédnagyapám. Sokan jöttek át akkoriban a déli partra, de Bodó Imre nagyon sietett! Áron alul adta el örökségét, házat, pincét, mandulást. Nem jegyzi a családi legendárium, hogy mi lehetett ennek az oka, talán egy nagy szerelmi csalódás volt, ami miatt ilyen gyorsan összepakolt, felvállalva a fürediek haragját is, hiszen jócskán leverte az ingatlanárakat! Nem nézni hátra! Nem nézni hátra! Talán ezt mondogatta ott a kompon állva! Vonata aztán Siófokig vitte, ahol elszegődött halásznak. Később hajóvezető lett, és bizony gyakran kellett néznie az északi part tájékozódási pontjait – így Füredet is –, miközben a kiválasztott tanyahelyre vontatta a dereglyéket és a csónakokat. Több mint ötven évet töltött ebben a szolgálatban, melynek utolsó harmadában mint halásztelep-vezető dolgozott. 1964-ben halt meg, így aztán nem ültethetett a térdére engem, ezért csak későbbi családi beszélgetésekből meríthettem „Fehérbajszú” dédnagyapám történetét, aki nagyapámat is a Balaton és a vízi élet szeretetére nevelte.

Ifjabb Bodó Imre 1910 márciusán látta meg a napvilágot, és nagyon sok halat evett! A napi „vacsorahal” adag, a 1,5–2 kg keszeg vagy garda még a nehéz történelmi időszakokban is biztosította a halászatban dolgozók családjának egészséges táplálkozását és megélhetését. Nem véletlenül hívták a keszeget a balatoni halászok „kenyérhalának”! Persze a halászsákmányok zömét is a dévérkeszeg képezte, így a munkabérüket is ennek a halfajnak köszönhatték őseim. Nagyapám tehát szintén halásznak állt, ám a dieselmotorok is érdekelték, és a hajózás szeretete később más vizekre is elcsábította. Azt be kell vallani, hogy a halászhajó-vezetők nagyon értették ezt a tudományt! Sok vihar érte őket kint a nyílt vízen, ahonnan nem volt gyors menekülés! Felelősek voltak tizennygy ember életéért, a hálóért, a dereglyékért. Ha nem a vizet, akkor az eget lesték, és ha kellett, a hálót inkább a vízben hagyva húzódtak

* A XXVI. Berzsényi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

be az északi part szélvédett takarásába, ám ez ritkán fordult elő! Herman Ottó, nagy polihisztorunk mondása jut eszembe, aki így jellemezte „őket”: „A balatoni halász hosszú türelmű, vastestű ember, aki virtust csinál abból a dacból, mellyel az idő változásaival szemben áll!”

A Balatont tisztelni kell! Erre tanított a nagyapám, és nagyon sokat mesélt a halászatban megélt élményeiről! Jég alatti halászatokról, hatalmas keszegzsákmányokról, viharokról, halász módszerekről, erről a különös életformáról, melyben élt és éltek, tulajdonképpen tavasztól tavaszig folyton a vízen.

Ebéd után ledőlünk kicsit a kiskonyhában, ő az egyik, én a másik ágyra, és hallgattam a történeteit egészen háromnegyed kettőig, mikor is bekapcsolta az öreg Szokol rádiót, mely a rágumizott laposelem biztatására fennhangon közvetíteni kezdte az „Időjárás és vízállásjelentést”. Gondolatban ő ekkor már a Dunán hajózott, és mire Regensburghoz ért a másnak unalmasnak tűnő felolvasás, nagyapám mosolygósan elaludt.

Édesapám 1938. szeptember 18-án született. Kissrác korában rengeteg időt töltött testvéreivel és barátaival a halásztelepen. Ahogy mesélte: „Jó volt ott játszani, később vízbe ugrálni, kiszedni a »hálótericsre« kiakasztott hálókból a hatalmas ollójú kecskerákokat!” Nagyapja pedig mindig megtöltötte a szatyrukat hallal, ami aztán a vacsora lett otthon, a közeli Kossuth Lajos utcában. Apám azonban nem folytatta a családi hagyományt, matematika–kémia szakos tanár lett. Rengeteget horgásztunk együtt a közösen töltött vakációk alatt. Tőle tanultam meg vitorlázni is. Csodáltuk a napkeltéket, napnyugtákat és a csillagokat, a Balaton ezernyi színét, a tájat, a hegyeket! Higgyék el, nem vágyom tengerpartra, amíg itt élhetek!

1968. február 17-én születtem, természetesen Siófokon! A gyermekkori emlékek végigkísérték életemet és a pályaválasztásomat is! 1992. október 1-jén, Malvin napján, a keszthelyi egyetem elvégzése utáni őszön kezdtem el dolgozni első munkahelyemen. Ott, ahová 1902-ben a nagykapun dédnagyapám is besétált! Jelenleg is itt tevékenykedem a tógazdasági haltenyésztés területén. Azóta már lebontották a régi parasztmennyezetes halraktár épületét, megszűnt a halászat a Balatonon, de a mennyezet kárpáti fenyő gerendájából van otthon egy méteres darabom, mely épp úgy őrzi az emlékeket, mint őseimet az emlékezetem!

Köszönöm, hogy meghallgattak!

Keszthely, 2016. május 6.

CSÉBY GÉZA: LAPOK A BALATONI IRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL*

A Balaton hosszú évszázadokon keresztül nem tudta dalra fakasztani költőinket. Csupán földrajzi objektumként került bele versekbe, írásokba (Anonymus: *Gesta Hungarorum*; OláhMiklós: *Hungaria* stb.). A török hódítás korában egy számkra idegen férfi, Evlija Cselebi sem a páratlan természeti környezetet dicséri, hanem a tó vizét: „Olyan tiszta vize van, hogy az ember, ha egy egész bárányt megeszik és rá ebből az éltető vízből iszik, egy kis idő múlva már újra éhes: tehát az emésztést elősegítő, üde víz ez.”

A XVIII. és XIX. század fordulóján ugrásszerűen megnőtt a tájleíró költemények száma, amelyben előkelő helyet foglal el a Balaton, a Balaton-mellék. E kor írói ugyanis nagyrészt dunántúliak. De itt kell megemlíteni Fejér Antal ügyvédet is, aki 1777-ben a maga és társai mulattatására írt verseket *A füredi savanyúvíznek hasznáról* címmel, majd két év múlva, 1779-ben, szintén ilyen megfontolásból vetette papírra *A Balaton-tihanyi echonak eleven zengése* című verseit. Számtalan névtelen költőn kívül Ányos Pál is említi a Balatont, Édes Gergely *Danáiban* idézi, ismert Döbrentei Gábor füredi verse, s ugyancsak Füredről verselt Vitkovics Mihály is.

Festetics György gróf a XVIII. század végén kezd neki nagy alkotásainak megvalósításához. Élete alkonyán rendezi meg Keszthelyen három éven keresztül a Helikoni Ünnepeket. Nem túlzás azt állítani, hogy a Balaton és főleg Keszthely és vidéke irodalmi művekben való megjelenését nem kis mértékben az írókat és költőket szívesen vendégül látó Festeticsnek köszönhetjük.

Csokonai Vitéz Mihály balatoni költészetünkben több versével van jelen (*A Tihanyi Ekhóhoz*; *Dorottya* stb.). Csokonai 1797. december 24-én keszthelyi útja alkalmából, versben üzen Lillának:

*Éljetek, ó, szeretett lelkek! kiket édes örömmel
Gyakran emlegetek hegyközi lakhelyemen.*

[...]

Keszthely, 24. Dec. 1797.

A hegyközi lakhely a Keszthelyi-hegység övezte város. Erre a vers végén lévő keltezés egyértelműen ad bizonyítékot. A Balaton, minden balatoni témájú verse ellenére, nem ejti rabul Csokonait. Szilágyi Ferenc azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a Dunántúlról hazatérve Csokonai szinte mitizálva a tájat, maga leplezi le, hogyan szólt bele a táj a költészetébe. Itt elsősorban a *Gróf Erdődyné Ó Nagyságához* című versről van szó, melyben oly szemléletesen írja le a tájat, hogy felvetődhet a kérdés: – Ha nem utazik a Balaton északi partján, vajon bekerül-e mindez a költészetébe?

A Balaton jelenik meg a *Dorottyában* is, szinte útleírás jelleggel kísérelhetjük benne nyomon az „örvendő fársángot”, midőn átkeltek a befagyott tavon.

A leírás, a pontos helynevek, a helyi legendák ismerete azt feltételezi, hogy Csokonai behatóan és érzékenyen reagált a körülötte lévő dolgokra, történésekre. A nép ajkán élő tihanyi visszhang történetével is tisztában volt.

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

Kazinczy Ferenc 1819-ben írt, *Gróf Festetics Györgynek* című episztolájában nem a tájat, hanem a mezőgazdasági munkákat említi: szántást, vetést, kazalrakást, ugar feltörését, mocsár „szárítás”-át, gyümölcsnemesítést és így tovább. Elsősorban Festetics érdemeit sorolja, nem a Festeticshez kapcsolható tájról ír.

Virág Benedek – már születésénél fogva is – ismerője volt a Balatonnak. A Festeticsnél csupán egy évvel öregebb pap-költő nemcsak híve volt a grófnak, hanem bensőségebb viszonyt is feltételezhetünk. A Balaton-motívum az ifjú grófhhoz, Festetics Lászlóhoz írt versében is előfordul:

*Már két izromban, noha jól vigyázva hajóztam,
Engemet a Balaton, Magyarország s édes atyádnak
Tengere késértett s el akart sülyeszteni.*

[...]

(*Festetics László ifjú grófhhoz*)

Virág megverselt két balatoni vihart is, akárcsak Festetics György Phoenixé- nek több vendége. Másik, vihart idéző versében Kisfaludyt Sándort óvja a háborgó víztől.

Kis János, Festetics irodalmi körének fontos alakja, *A Balaton melléke* című, 1798-ban született versében a tavat az „Óceán felséges magzatjá”-nak, illetve a „Tók királyá”-nak nevezi. Azután költeményében sorra veszi a településeket, a vidéket; Keszthelyt, melyet Heszperidák kertjének említi, az „istenek hazája”-t Badacsonyt, Hegyesd és Csobánc „gyászos düledékeit”, „zárt” Tihanyt, „víg” Füredet, Tapolcát, „Sümegvárat”.

Amint említettük, Festetics György gróf 1797-ben vízre bocsátotta „tengeri módú” gályáját (Csokonai), a Phoenixet. Oldalára feliratot akart vésetni, ezért meg- kérte Péteri Takáts Józsefet, gyűjtené össze és bírálná a beérkező alkotásokat.

Péteri Takáts is írt verset, s összekötve a beérkezett pályaműveket, elküldte Batsányi Jánosnak véleményezésre. Batsányi elolvasva a költeményeket, megtoldot- ta két saját verssel, majd értesítette véleményéről Festeticset. S itt keletkezett Péteri Takáts és Batsányi között az a feszültség, amely hosszú évekig megmaradt. Batsányi egyik verse ugyanis Péteri Takáts versének (*Az idő nagyhatalmának...*) átdolgozása volt. Nem nehéz a hasonlóságot felfedezni, még ha Batsányi verse (*A keszthelyi hajó- ra*) mívesebb is.

Kisfaludy Sándor költészetében több helyütt figyelhetjük meg a Balaton-kör- nyéki táj leírását. Kisfaludy lelke mélyéből szerette a vidéket, ahol hú társával, Szege- dy Rózával annyi boldog pillanatot tölthetett.

Kisfaludy a *Kun László* dráma előtt található tizennégy versszakos költemé- nyében szerves egységet alkotnak: a haza, a hazafiság, a tettek és az általa büszkén vallott szülőföld, a zalai táj a „pompás” Badacsonnyal, „marhás, vadas” Bakonnyal, „halas” Balatonnal. Kisfaludynál itt személyes élménnyé válik a szülőföld szeretete. Nem titkolja, midőn megjeleníti a tavat és környékét, hogy műveinek élményanyaga is e vidék:

Tí, Balaton' környékének

Szép Természet játéki! –

[...]

Elmémet tí ragadátok,

A' képzelet szárnyain,

A' költések' országába

[...]

Kisfaludy a *Kesergő Szerelemben* és a *Boldog Szerelemben* egyaránt megjeleníti a tájat. Regéi, a *Csobánc*, a *Tátika*, a *Somló tárházai* a természeti leírásoknak. A *Szent Mihály-hegyi remete* című regéjében erről szőtt meséjét olvashatjuk. Ezekbe a műveibe személyes élményeit is beleszötte.

Berzsenyi Dániel már jóval a Helikoni Ünnepek előtt, 1797–1804 között elkészült *A Balaton* című költeményével, amelyet a genfi tavat, az alpesi tájat felfedező költőhöz, Matthissonhoz írt.

A Helikoni Ünnepségek kitűnő lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy a király és Festetics megéneklése mellett bőven jusson hely a környék, a Balaton bemutatására. Dukai Takács Judit *A Keszthely-vidék leírása* című költeménye erre is kitűnő példa. Más verseiben, mint a *Serkentés a magyar múzsákhoz*, vagy Festeticshez és a Festetics család tagjaihoz írtakban ugyan meg-megemlíti a Balatont, a táj iránti vonzalmát is kiolvashatjuk belőle, de csupán érintőlegesen szól minderről.

A Helikonok másik állandó résztvevője, Pálóczi Horváth Ádám, „országunk kiseded tengeré”-nek nevezi a tavat. A szabadkőműves elemeket felvonultató *Búcsú a Helikontól (Hattyúi ének a keszthelyi Helikon ünnepére)* című költeménye a Phoenix gályára szálló hattyúkról, a ma is látható, mediterrán jelleget idéző növényéről, a cserszömörécéről ír. Megemlíti a Gyenesdiáson található Vadlány-barlangot, amelyet a köznyelv ma is Vadlányliknak nevez.

A XIX. század közepén, illetve második felében, a XIX. és XX. század fordulóján megnő a Balatonhoz látogatók száma. Egyre nagyobb becsben tartják a régi jeles történeteket, és szívesen fedezik fel az újakat. Ám a Balatonhoz nem fürdeni jönnek. Jönnek Festeticsékhez vendégségbe, vagy Balatonfüredre, a savanyúvízhez, esetleg az Anna-bálra. Íróink megírják a dicső történeteket. A főurak mecénatúráját, a táblabíró-világ apró-cseprő meséit. Ilyen Vas Gereben (1823–1868), aki több regényében Festetics Györgyről is ír. Számos kötete közül csak kettőt említenék: a *Nagy idők*, *nagy embereket* és *A nemzet napszámait*.

Keszthelyen született a modern magyar újságírás atyja, Nagy Ignác (1810–1854). Leghíresebb műve, a *Tisztújítás* című darab, melyet nem is oly régen újított fel az egyik pesti színház. Ki ne ismerné Garay János (1812–1853) költőt, aki egész ciklust szentelt a Balatonnak, melyet 1848-ban meg is jelentetett *Balaton* *kagylók* címmel. De találunk balatoni ihletésű írásokat Tompa Mihály, Ábrányi Emil, Kiss József és Endrődi Sándor munkáiban is.

Később Eötvös Károly (1842–1916) két vaskos kötetet írt a Balatonról, a Balaton vidékéről, az itt élő emberekről. A neves író és ügyvéd *Balaton* *utazás* és *Balaton*

utazás vége című munkái nemcsak a kort tárják elénk, hanem élvezetes olvasmányul is szolgálnak, hála a szerző remek tollának. Meg kell emlékeznünk a régész-íróról, Darnay Kálmánról (1864-1945) is.

Gárdonyi Géza, Benedek Elek, Krúdy Gyula írásaiban is fel-feltűnik a gyönyörű tó. A Nyugat lírikusai közül Kosztolányi írta:

Mily sötét a Balaton

S a nyár után, hogy vérzenek a fák.

Tündér Tihany, felelsz-e énnekem,

Ha azt mondom még egyszer: ifjúság?

A trianoni békeszerződést követően Magyarország leghíresebb fürdőit elcsatolták. Ekkor került komolyabban látótérbe a Balaton és vele együtt Hévíz.

1921-ben Keszthelyen megünnepezték – az I. világháború miatt kissé megkésve – a Helikoni Ünnepségek századik évfordulóját. A július 2-án megtartott ünnepségen az akkori előkelőségek színe-java részt vett: Horthy Miklós, gróf Apponyi Albert, Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc, gróf Zichy János, Rott Nándor püspök és még sokan mások. Természetesen ott volt herceg Festetics Tasziló is. Ekkor avatták fel a Helikon-parkban található kupolás emlékművet. A keszthelyi Uránia színházban bemutatták Herczeg Ferenc erre az alkalomra írt színművét a *Holicsi Cupidót*, amelyben felléptek: Ódry Árpád, Bajor Gizi és Cs. Aczél Ilona. A centenáriumra készült el Négyesy László irodalomtörténész remek dolgozata, a *Gróf Festetics György a magyar irodalomban*.

1932-ben Budapesten megalakult az Írók Gazdasági Egyesülete, az IGE, mely már alakulása évében megrendezte a Balatoni Íróhetet. Mintegy harminc író, költő, szerkesztő vett rajta részt, többek közt Pakots József országgyűlési képviselő, az IGE elnöke, Supka Géza, Kodolányi János, Baktay Ervin, József Attila, Nagy Lajos, Tamási Áron, Mécs László, Berda József, Tersánszky Józsi Jenő és mások. A tematikus előadásokra Keszthelyen, az Urániában került sor. A vendégek szállása és étkeztetésének nagy része Hévízen volt, ahol mindezt a fürdőigazgatóság biztosította számukra. Az Íróhét jól sikerült, bár Móricz Zsigmond később hiányolta az íróhét által inspirált, balatoni ihletésű írások nagyobb voltát.

A Balatoni Íróhét 50. évfordulóján, a Goldmark Károly Művelődési Központban emlékeztünk meg két napon át az egykori eseményről, amelyen számos jeles magyar irodalmár vett részt: Móricz Virág, Cseres Tibor, Nagy Gáspár, Csurka István, Takáts Gyula, Galsai Pongrác, Görgey Gábor és mások. Ennek emlékére szerveznek Szálinger Balázs segítségével évente írótalálkozókat Keszthelyen.

1947-ben Badacsonyi Írótalálkozóról számol be a pécsi Sorsunk című folyóirat. Badacsonyan elhatározták, hogy Dunántúli Helikoni Ünnepségeket szerveznek, első ízben Keszthelyen. Bár a tanácskozást a kultuszminisztérium támogatta, képviselői nem vettek részt a találkozón. A Dunántúli Helikonok megrendezése sajnos csak terv maradt. Új szelek zúgatták akkor már irodalmunk ligeteit.

Ha a közelmúlt balatoni irodalmáról beszélünk, csak távirati stílusban sorolhatunk fel a Balatonnal közelebbi kapcsolatot tartó írókat, költőket. Ne feledkezzünk

meg Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Bertha Bulcsúról, Takáts Gyuláról, Tatay Sándorról, Fodor Andrásról, Somlyó Györgyről, továbbá a nagy balatonfüredi mesélőről, Lipták Gáborról és másokról sem.

Ma is sokan tartják ihlető forrásuknak a Balatont. Műveikkel folyóiratokban, kötetekben, antológiákban találkozhatunk. Érdeemes hát keresni őket. A közelmúlt és a legújabb írások azonban már egy külön előadás témái lehetnek.

Foto: Fortepan 94217 / Turbéky Eszter: Vitorlásverseny, 1935

Romulus és Remus leszármazottai már évezredekkel ezelőtt kedvelték a gyógy- és hőforrásokat: a füredi savanyúvizet és a hévízi kénes fürdőt. Egyes források leírják, hogy az egyik római császárné is a füredi savanyúvíztől gyógyult meg. Diocletianus császár felesége – amikor lányát, a száműzött Valériát meglátogatta Tihanyban – a füredi szénsavas gyógyforrás vízének tulajdonította csodás javulását, melynek emlékére Valéria Diana-oltárt emeltetett a tihanyi félszigeten. Tihany egyébként is fontos helyet töltött be akkoriban. A rómaiak felismerték benne a letelepedésre alkalmas helyet, a sok-sok előkerült üveggyöngy-lelet, a római villák alapfalai is bizonyítják mindezt. A rómaiak vághatták át először a félsziget „nyakát”, teljes szigetté alakítva ezzel Tihanyt, amire a tihanyi alapítólevélben is találhatunk utalást.

A fürdőkéltúra a XIX. század közepétől csak szép lassan fejlődött ki a Balaton partján. Kezdetben nem annyira a tóban való fürdőzés bizonyult vonzóknak, hanem a különféle gyógyforrások, savanyúvíz- és gyógykúrák. Ebben az északi part élen járónak bizonyult. Először a népi orvoslásban alkalmazták a savanyúvízforrásokat. Eötvös Károly balatoni útikönyvében leírja, hogy Hévízen 1795-ben fabódékat építettek, s a tó meleg vizét gyógyító fürdőzésre használták. A hévízi tó múltja valóban a messze évszázadokba nyúlik vissza.

A csodató

A reumasok Mekkájának és a magyar Bethesdának nevezett tavat az egyik keletkezéstörténet szerint a szeretet fakasztotta. Akad egy olyan történet is, miszerint Festetics György felkeresett egy híres párizsi orvost, akinek reumájáról panaszkodott. A doktor állította: egyetlen módja van annak, hogy meggyógyuljon, de az nagyon körülményes és nehézkes. Van valahol, az Isten háta mögött, egy balkáni országban, egy csodálatos tó, amelynek vize és iszapja az egyetlen orvosszere ennek a betegségnek, de persze senki sem hajlandó ezt az eldugott helyet felkeresni, talán meg sem tudnák találni...

Bár a tó vízének a bőrre gyakorolt puhító hatásáról már a XIV. században szóltak, de csak a XVIII. századtól kezdték el a tavat sokan látogatni. A helységet a Festeticsek virágoztatták fel, így vált 1795-től kedvelt fürdőhellyé. A nagy helikoni mecénás, Festetics György varázsolta a tavat rendezetté, a területet feltöltette és fürdőházat építtetett rá. Ekkoriban már betegségek gyógyítására használták. A tó közelében zöldségkertet, kuglizóhelyet és parkot is létesítettek. Festetics halála után azonban a hévízi fürdő fejlesztése megszakadt, és inkább csak a környékbeli parasztok vették igénybe, ahogy erről Fényes Elek is írt 1841-ben: „A környék falvaiból a csonkák, bénák, sínylődők ünnepnaponként eljárnak oda fürödni, noha nem annyira a tóban fürödnek, mint inkább a belőle kiszaladó folyóban. Ünnepnapkor sok

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

ember sereglett össze a szomszédos falvakból, városokból, kocsival, lóval. A Keszthelyhez félórányra a Hévíz patakja közepén található kénköves forrás csupán a köznéptől használtatott.”

Az újabb fejlesztések csak a XIX. század második felében folytatódhattak. Festetics Tasziló herceg jóvoltából több mint száz vendégszobát nyitottak meg Hévízen. A nagy virágkor akkor köszöntött be, amikor 1905 és 1940 között a Reischl család bérbe vette a fürdőt, ahol európai hírű fürdőorvost alkalmaztak Schulhof Vilmos személyében, akinek intézetében elektroterápiás és laboratóriumi vizsgálatokat is végeztek. A tavon strandfürdő és fürdőház is létesült.

A trianoni békediktátumot követően az egyik legjelentősebb fürdőhellyé vált hazánkban. Ekkortól nagy szálloda- és üdülőépítési program kezdődött. A második világháborúban hadikórház létesült az épületekben. A háború után államosították ugyan, de gyógyfürdőként továbbra is magas rangot vívott ki magának, ekkor épült a fedett termálfürdő is. A védettnek nyilvánított (csoda)tó, a kalcium-magnézium-hidrogén-karbonátos víz, a speciális klimatikus adottságok, a vörös színű tündérrózsák egyedi természeti értékek, s a XXI. században is kedvelt gyógyhelyként látogatták mind a hazai, mind a külföldi turisták.

A füredi savanyúvíz

Kezdetben Balatonfüredet sem a Balaton, hanem elsőként a savanyúvíz tette híressé. Már régóta használták gyógyódként, de a XIX. századtól a polgári fürdőközönség a savanyúvíz-fogyasztás miatt kereste fel nagy számban a fürdőt. Aztán később Osterreicher Manes József, füredi fürdőorvos 1822-ben néhány betegével a Balaton vizét is használtatta hideg fürdőként. Így jelentek meg a XIX. század első harmadában a pár kabinos fürdőházak Füreden is.

A XIX. század végére Balatonfüred már az elsőrendű magyar fürdők közé tartozott. Több nagyméretű szállójában és a nyaralókban közel 600 szoba állt a nyaralni vágyók rendelkezésére. Évente ekkor több mint kétezren keresték fel iszapos vize és a savanyúvíz miatt. Mangold Gusztáv 1894-ben megjelent *Balatonfüredi emlék* című turistakalauza így ír erről az időszakról: „Reggel csoportokban látjuk az elegáns közönséget egyszerű angol flanelle, többnyire világos színekben tartott reggeli öltözékben, kis szalmakalapban vagy matrózforma, most igen kedvelt sapkában megjelenni, a gyógysétányon az illatozó hársfák árnyékában, hol 6–8-ig a javallt ásványvíz-, tej- vagy savókúra séta közben, zene mellett tartatik. Itt van az első rendezvous: itt állapítják meg az egész napi programot, és itt foly a csevegés az előtte való nap eseményeiről először.”

A savanyúvízkúrát a XIX. század végére kiegészítették a balatoni fürdőzésel, az iszappakolással, a tejsavó- és szőlőkúrával. Az ideérkezők – külföldi mintára – komplett wellness-kezelést kaptak. A XIX. században különösen nagyhírűek voltak az érvágással és purgálással összekötött füredi gyógykúrák, amelyeket általában

májusban tartottak, ezért majálisnak is nevezték azokat. Így hangzott egy korabeli savanyúvíz-hirdetés: „A balatonfüredi ásványvíz: Égvényes-sós, szénsavas-vasas savanyúvíz, zsongító. Szelíden izgató és oldó hatásánál fogva, nemcsak a légzőszervek, gyomor, bélhuzam, vesemedence és hólyag idült hurutjánál, vérszegénység, sápkór, görvélykór és női betegségeknel bír kitűnő gyógyerővel; de mint étrendi víz is igen kedvelt és borral vegyítve kellemes üdítő italul szolgál.”

Balatonfüredet már a XIX. század közepén nagyon sok szív- és érrendszeri beteg látogatta, így vált idővel a szívbetegnek Mekkájává. A szénsavas fürdőzést – a klimatikus gyógyhelyek mintájára – a szívbetegségben szenvedőknek ajánlották. A külföldi klimatikus gyógyhelyek elnevezései nyomán Füred elnyerte a „magyar Nauheim” és a „magyar Merán” epiteton ornans-t. Ivókúráként napjainkban gyomorhurut, epe- és bélbántalmak, cukorbeteg ellen hatásos a kalcium-, hidrogén-karbonátos, szulfátos típusú víz. A füredi kúrák hatékonyságához a klimatikus tényezők, a kiegyensúlyozott hőmérséklet, a friss levegő, a csodálatos táj és a víz közelsége is hozzájárulnak. Az itt működő Szívkörház napjainkban is professzionális módon folytatja a XIX. századi hagyományokat.

Az almádi gyógymódok

Balatonalmádi sajátos helyet töltött be a XIX. századi part menti üdülőhelyek sorában. A század végén már megalakult az Almádi Fürdő- és Részvénytársaság, majd megnyílt az az Intézet is, ahol az orvostudomány és a természetgyógyászat ötvözésével komplett gyógyprogramot dolgoztak ki. A Gyógyházban bevezetésre került a Kneipp-féle vízkúra, a Rickli-féle nap- és légfürdő, valamint a Lahmann-féle egészséges táplálkozási rend. Ezen kúrák alapján Almádi gyógyfürdői rangot kapott. A gyógyprogram több elemből állt. A légekúra során légsátrakat állítottak fel, amelyek éjszakázásra alkalmas, de tetejükön nyitott szobák voltak. A légekúrához tartozott a testmozgás, a torna és a labdázás is. Ezt nevezték légfürdőzésnek. Ilyenkor a betegek az erdős-hegyes területen felfelé haladva fokozatosan vetették le ruhadarabjaikat, s mire felértek a hegyre, már csak egy kötény maradt rajtuk. A hegyen tornáztak, testmozgás gyanánt fát vágtak, s aki elfáradt, szalmazsákokon pihent meg. Az ún. férfi és női légfürdő épületét a közeli Remete-völgyben alakították ki. A napkúrát 10 és 14 óra között alkalmazták, s a beteg „erre a célra a Balaton víztükre felett emelt, felülről nyitott épületben mezítelenül fekszik a napra, úgy, hogy csak feje van a nap sugaraitól védve”. A napfürdő után általában pokróbca göngyölték a testét, s annak izzasztása után a ledörzsölést, majd a balatoni úszást – a hullámok „erőművi hatását” – ajánlották, főként idült betegségek és gyulladások ellen. A táplálkozást is a modern gyógymódokhoz igazították: a napi étlapon a reggeli kávé és tej után ebédre tökkáposzta és tükörtörjás szerepelt, de kacsasültet és tejeles rétest is fogyaszthattak a vendégek. Nagyon érdekesek a korabeli leírások; a légekúra például ilyen volt: „Semmi által nem pótolható nagy előny az, hogy az ember éjjel úgy, mint

nappal, folytonosan tiszta levegőt szív magába. Ezen cél elérése végett a vendégek úgynevezett légsátorban lesznek elhelyezve. Nem egyéb ez, mint olyan rendes szoba, melynek egyik oldala nyitott, illetőleg csak léckerítéssel van elzárva, hogy azon át a levegő a szobába éjjel is szabadon behatolhasson. Ez a berendezés rendkívül előnyös az egészség előmozdítására és a test megedzésére. A csukott szobában ugyanis az éj folyamán a levegő megromlik, mert a szobában alvók testéből az éj folyamán elhasznált, szén-sav tartalmú, tehát mérges, rossz levegő árad ki.” A Gyógyházat 1925-ben lebontották, s helyére a 96 szobás Pannónia Otthon – szórakoztató és pihenőközpont – épült, amely 1968-ig működött.

A zánkai Vérkút

A zánkai Vérkút megnevezést ma már csak a forrásokból ismerjük. Ez egy olyan ásványos forrásvíz volt, melyet a vas-oxidos vörös talajlerakódás színezt meg, s innen az elnevezése. Kesernyés, gyógyító vizére az 1830-as években fürdőházat építettek, amely sokáig rangos gyógyfürdőként működött. Köszvényre, kólikára ajánlották leginkább, de ivókúraként alkalmazták étvágytalanság, valamint gyengeség és vérszegénység ellen is. Ekkoriban felcser is működött a településen. 1836-ban Fényes Elek már így szólt Vérkútról: „Vérkút egy orvosló erejű forrás ferdőházakkal, mely nyári napokon oly népesen látogattatik, kivált a köznéptől, mint a Füredi. Vize kesernyés és nem savanyú, a kút oldalait pedig és az árkot, melyben a víz elfoly, követeivel együtt vérveresre festi, honnan vette Vérkút nevezetét is. Van itt a köznép számára egy nagy ferdőház, sok káddal, és két különös ferdőházak 4 káddal. Ez a ferdő a köszvényeseknek, ütközött tagúaknak, tartós kólikában szenvedőknek igen használ.” A XIX. század végére – mivel a helyet kevésbé karolták fel a korabeli befektetők – a vérkúti gyógy mód szinte teljesen megszűnt, s vizét már csak ivóvízként használták. Az 1950-as években palackozó üzem szerettek volna létrehozni, s forgalomba hozni a vérkúti ásványvizet, de a kezdeményezés elhalt, s manapság már csak az idősebbek emlékeznek a zánkai Vérkút forrásvizére és szép múltjára.

Siófok – A „magyar Ostende”

A XIX. század végére Füred és általában a Balaton északi partvidéke mellett a vendégsereg már a déli part nevesebb helyeit – pl. Siófok, Lelle, Fonyód – is látogatta. Folyamatosan épültek ki a „turistaparadicsomok” a déli parton.

Siófokon 1871-ben nyitották meg az első Magyar Tenger Fürdőházat: 80 kabinnal és 100 személyes társalgóval. A fürdőházakat ősszel síneken gördítették part-ra, hogy megvédjék azokat a jégtől. 1879-ben azonban az áradás tönkre tette a házakat. Ezért 1891-ben a Siófoki Balaton Fürdő- és Szálló Részvénytársaság 35 hektáros fürdőtelepet létesített díszes szállodákkal – 210 szobával –, parkkal, nyaralókkal.

Nyáron naponta húsz órán keresztül járt három gőzös is, amelyek egyike Füredet és Siófokot kötötte össze.

A klasszikus értelemben vett fürdőélet az 1890-es évek elején vette kezdetét Siófokon. Ezt tanúsítja az a kiadvány, amelyet a híres gyógyvízszakértő, balneológus, klimatológus, Preysz Kornél írt, és 1893-ban, *Siófok* címmel napvilágot látott. Munkája tulajdonképpen turistacsalogató kalauz, és azt a folyamatot ábrázolja, hogy a „Balaton-fürdő-, szálloda- és részvénytársaság” milyen nagy munkával és milyen lépésekben építette ki a siófoki „üdülőkomplexumot”. Siófok fürdő kiépítésével Ray Rezső pesti építész bízta meg. Munkájáról Preysz Kornél így írt: „A szállodák s az étkező terem nagy áldozattal létesített s megfelelő gonddal kezelt, bár még csak két éves parkban, közvetlenül a parton fekszenek. Előttük 700 méter hosszúságban két méter magas kőburkolattal biztosított s fákkal beültetett széles corso terül el úgy, hogy a fürdő-közönség a tó üdítő pompás légáramlatát különösen este a legközvetlenebbül és legkényelmesebben élvezheti.”

Preysz szinte meghaladva a manapság divatos „wellness” és „fitnesz” kúrák széles választékát, a siófoki egészségkúrákat ismertette, a tej- és szőlőgyógymódról, valamint a homokfürdőről is beszámolt. A változatos egészségkúrák sorolása után összegezte azok balneológiai és további egészségügyi hatásait: a tó kellemes nyári hőfokát (kb. 25 °C), a szénsavas vegyi összetételt, a hullámok gyógyító erejét, amely izommunkára készíti a fürdőzőt. De nem feledkezett el a balatoni napfény üdvös hatásának méltatásáról sem, amely a zsírok lerakódását is csökkenti, s hatással van az anyagcsere-folyamatokra és a vérkeringésre is. A vízpárás, „élménydúsabb” levegő pedig felüdülést jelenthet a poros nagyvárosi atmoszféra után.

Mindezt pedig – hirdetve az ősi mondást: „Mens sana in corpore sano” – a következőképpen ajánlja a szerző: „...a kinél kóros a véralkat, csökkent az életerő, kifáradt, vagy éppen kimerült az idegrendszer, szellemi foglalkozás, üzleti gondok s egyéb oknál fogva a nélkül mindez komolyabb bántalom alakjában már határozott alakot öltött volna. Fel kell említenem még azt is, hogy különösen nőkre, akik a nagyváros falai közt rossz levegőben töltik az év legnagyobb részét, akiknél a mozgás hiánya s egyéb kóros hatányok folytán elgyengült az idegrendszer, hiányos a vérképződés, a Balaton-fürdők kitűnő hatással vannak.”

A XIX. század végére megjelentek az északi és a déli part fürdőiben, fürdőtelepein, először különféle fürdőöltönyökben, majd a hölgyek matrőzgalléros öltözékben, az urak szélesen csíkozott, kötött trikóban, a fürdőruhás nyaralók. A „balatoni wellnessnek”, láthattuk, már a XIX. században is nagy és széles tárháza volt, a módszerek, az eszközök azóta változtak, az orvoslás fejlődött, de a cél már ekkoriban is a testi-lelki egészség megtartása volt.

Felhasznált irodalom

- A Balaton-kutatások fontosabb eredményei: 1999–2009.* Szerk.: Bíró Péter, Banczerowski Januszné. Budapest, 2009.
- A Balaton tudományos, művészeti és közéleti arcképcsarnoka.* Szerk.: Hadnagy Károly. Tihany, 2007.
- A Balatonvidék múltja és regevilága.* Összeáll.: Kovács József. Budapest, 1944.
- Antalfy Gyula: *A reformkor Balatonja.* Budapest, 1984.
- Balatonalmádi és Vörösbény története.* Szerk.: Kredics László, Lichtneckert András. Balatonalmádi, 1995.
- Bodor Antal – Gazda István: *Magyarország honismereti irodalma 1527–1944.* Budapest, 1984.
- Bodrossy Leó: *A Balaton regénye. A Balaton és a Bakony-vidék kultúrtörténeti fejlődése.* Budapest, 2002.
- Csiffáry Gabriella: *Régi magyar fürdővilág.* Budapest, 2004.
- Ézsiás Erzsébet: *Az én Balatonom.* Budapest, 2011.
- Fára József: *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei.* Zalaegerszeg, 1925.
- Gál László: „*Ó, a Balaton, régi nyarakon.*” Budapest, 2008.
- Helyismereti bibliográfia Balatonfüredről 1971–1976.* Szerk.: Karika Erzsébet. Balatonfüred, 1978.
- Horváth Imre: *Baltoni hajós almanach 1846–2011.* Siófok, 2011.
- Huchthausen Lajos: *Billingszék: a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből.* Veszprém, 2009.
- Jankó János: *A Balatonmellék néprajza.* Budapest, 1902.
- Kenedy Ferenc: *Siófok településtörténete.* Siófok, 1993.
- Kertész János: *Keszthely leírása és bibliográfiája.* Budapest, 1932.
- Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában.* Budapest, 1999.
- Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba.* Budapest, 2000.
- Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden.* Veszprém, 1967.
- Lipták Gábor – Zákonyi Ferenc: *A Balaton a magyar irodalomban.* Veszprém, 1957.
- Lukács Károly: *Siófok fürdő fejlődése (1863–1945).* Siófok, 1982.
- Némethné Rác Lúcia: *A régi Balatonfüred – Múltidéző képeskönyv.* Balatonfüred, 2011.
- Praznovszky Mihály: *Pannóniai töredékek.* Veszprém, 2007.
- Praznovszky Mihály: *Szindbád a Balaton partján.* Balatonfüred, 2010.
- Praznovszky Mihály: *Tájirodalom.* Veszprém, 1998.
- Schildmayer Ferenc: *Balatonalmádi gyógyfürdői.* Balatonalmádi, 2003.
- Simon Károly: *A Széchenyi család és a Balaton.* Balatonfüred, 2008.
- Simon Károly: *140 év. A Balatonfüredi Yacht Club története.* Balatonfüred, 2007.
- Siófok: útikalauz.* Szerk.: Borsi Darázs József. Budapest, 1953.
- Siófok: Várostörténeti tanulmányok.* Szerk.: Kanyar József. Siófok, 1989.
- Sólymos Szilveszter OSB: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között.* Tihany, 2003.
- Szabó Tamás: *Nagy Balaton-könyv.* Kecskemét, 2012.
- Szekrényessy Attila: *A Balaton-átúszások története.* Budapest, 2005.
- Tomka Sándor: *A Balaton és vidékéről.* Keszthely, 1928.
- Tóth-Bencze Tamás: *Balatonfüred az évszámok tükrében.* Balatonfüred, 2011.
- Vajkai Aurél: *Balatonmellék.* Budapest, 1964.
- Váth János: *Füred a szépirodalomban.* Szombathely, 1943.
- Zákonyi Ferenc: *Balatonfüred.* Veszprém, 1988.

Festetics György szerepe a magyarországi tudásáramlás elősegítésében a XVIII–XIX. század fordulóján

ÉN KESZTHELYBEN EGY MAGYAR VEIMÁRT OHAJTOK LÁTNI
(BERZSENYI DÁNIEL)

Mocsáry Lajos, a Függetlenségi Párt elnöke, Grünwald Bélának *A régi Magyarország 1711–1825* címmel 1888-ban megjelentetett könyvére, melyet ma már az első klasszikus „rendi társadalom- és mentalitáskritikai” elemzésként tarthatunk számon, egy évvel később önálló kötet közreadásával reflektált.¹ *A régi magyar nemes* című művében Mocsáry Grünwalddal polemizálva a bevezető fejezetben felrója, hogy Grünwald az abszolutizmus „panegyrisét”, dicshimnuszát fogalmazta meg magyar nyelven. „Grünwald Béla, ki »A régi Magyarország« című könyvének megjelenése óta a magyar democratia nagy szószólójaként szerepel, e munkájában nagyon mostohán bánik a magyar nemzettel. Elsorolván az okokat, melyek az országot eme korszakban oly szomorú állapotba juttatták, első helyen említi az idegen uralkodóházat s az örökös tartományok és Magyarország között fönnálló viszonyt, de fejtegetései nyomán, magára a nemzetre hárítja át a felelősségnak majdnem egész terhét. Mentséget talál a fölöttünk uralkodott hatalom számára, sőt mint kezdeményezőt szerepelteti a haladás kellékeiben, ismét a nemzetre hárítva a siker elmaradásaért való felelősséget. Egy nyomoruságnak nevezi azt az alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet képes volt kebelében fentartani a legsúlyosabb viszonyok közt is, ellenben dicsőíti az abszolút királyságot, mely mindenféle megsemmisítvén a rendi alkotmányokat, megteremtette az állami közigazgatást s mint a közérdek képviselője, megtelt nemes, ideális tartalommal. [...] A nemzet fiaitól megtagad minden nagyobb elméleti képességet, tudatlan, műveletlen, eszmeszegény, politikai eszmék fölfogására képtelen s a közdolgokban járatlan naiv emberekül rajzolva az azon korban élt nemzedékeket.”²

A fentiek nyomán Mocsáry kérdésfeltevése, miszerint „Igaz-e, hogy az abszolút királyság jobban mozdította elő a haladást, a nemzetek egészséges fejlődését, mint a rendi alkotmány?”, ha nem is ilyen direkt megfogalmazásban, de azóta is egyik alapvető dilemmája a XVIII. századi magyar történelemmel foglalkozó történészeknek.³ A fentiek alapján nem meglepő, hogy több mint leegyszerűsítő módon a magyar nemest sokan valóban a haladást gátló, a közjó ügyének szolgálatát akadályozó, középkori eredetű feudális előjogaihoz ragaszkodó, adót fizetni nem akaró, a parasztságot elnyomó társadalmi, politikai szereplőként láttatták. S e gondolatmenet másik elemeként a tényleges progressziót a Habsburg-dinasztia és kormányzata képviselték, hiszen az uralkodó abszolút hatalma folytán személye és politikája az állameszme igazi képviselőjeként a közjó és közérdek igazi megtestesítőjévé vált.⁴

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

Aligha valószínű, hogy jelen írásunk az említett történészvitát eldöntheti. Reményeink szerint azonban sikerül a hazai művelődéstörténet szempontjából néhány olyan lényeges elemére rámutatnunk, mindenekelőtt a Festetics György (1755–1819) által 1797-ben alapított keszthelyi mezőgazdasági tanintézet tágabb európai kontextusba helyezésével,⁵ aminek köszönhetően kellőképpen árnyalhatjuk a XVIII–XIX. század fordulójának időszakával kapcsolatos nézetek együttesét, de legalábbis erős kételyeket ébreszthetünk az olyan sommás megállapításokkal szemben, miszerint a magyar nemesség mindenestül fogva „műveletlen, eszmeszegény, politikai eszmék fölfogására képtelen” lett volna.

I.

Amikor II. József (1780–1790) halálát követően több mint két évtizednyi szünet után ismét összeült a rendi országgyűlés, a követek feltűnő módon már nemcsak az alkotmányosság gyakorlatára, a privilegizált státusz védelmére fordítottak figyelmet, hanem a magyar kereskedelmi, gazdasági érdekek előmozdítása, sőt utóbb, hallatlan módon (!) a magyar nyelv ügye érdekében is sikra szálltak.⁶ Mindez az új uralkodó, II. Lipót (1790–1792) számára is jelezte, hogy valóban komoly változás következett be Magyarországon, sőt új mentalitás megjelenésének jeleit vélhet-e felfedezni. Nem meglepő tehát, hogy a nemesi mozgalomnak hatalomtechnikai, kommunikációs eszközökkel való diszkreditálása a „közjó” szolgálatát képviselő kormányzat egyik fontos célkitűzésévé vált. A korszak politikai vitairódmánának sorában azonban különleges helyet foglalnak el Leopold Alois Hoffmann (1748–1806), pesti egyetemi tanár, s nem mellékesen rendőrbesúgó *Babel* és *Ninive* című, névtelenül megjelentetett röpiratai. Az előbbiben a szerző „emberbarátként” szólal fel a „közjó” ügyét elősegítő uralkodó mellett, míg az utóbbiban egészen odáig megy, hogy a magyarok „hun barbárságával” szemben minden kulturális és civilizációs eredményt az országba betelepített idegen, elsősorban német ajkú népességnek tulajdonít.⁷

Mindazonáltal ha valaki elfogulatlanul vizsgálja a kérdéskört, akkor aligha vitatható, hogy a Magyar Királyság kora újkori történetének szociokulturális lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak, hiszen a török ellenes felszabadító háborút, majd a II. Rákóczi Ferenc által vezetett, a nemzeti önállóságot kivívni képtelen szabadságharcot követően csak a XVIII. század második évtizedének végétől, a pozsareváci békekötés után nyílt lehetőség az újjáépítésre.⁸ A tudásáramlás azonban korántsem működhetett olyan hatékonyan a XVIII. század első felében a Habsburg Birodalom magyar területein, mint ahogyan az intézményi és személyi kapcsolatrendszer XVII. századi előtörténete, a racionális és empirikus ismeretelmélet kiemelkedő tudáscentrumainak számító holland egyetemekhez kötődő magyar protestáns peregrinációs hagyomány alapján elvárható és indokolt lett volna.⁹ A magyarországi és erdélyi tudományos élet, különösen a természettudományok terén, egyértelműen lépéshátrányba került, s a látványos változás lehetősége kizárólag Mária Terézia (1740–1780) uralkodásának második felétől, a királynő németalföldi

származású orvosa, tanácsosa, Gerard van Swieten (1700–1772) tevékenységének hatására következett be.¹⁰

A Habsburg Birodalom teljesítőképességének fokozását célzó reformok sora II. József időszakában folytatódott, jóllehet az uralkodónak a „közjó” szolgálatát elősegíteni hivatott törekvései a szerencsétlen török háború és a belső konfliktusok nyomán a bécsi kormányzat szándékaihoz képest komoly önállósodási folyamatokat indítottak meg a Magyar Királyságban.¹¹ Utóda, a racionális uralkodói gyakorlat híve, II. Lipót a körülmények kényszerítő hatására hosszú évtizedek után ismét összehívta az országgyűlést, de a magyar nemesség az önkényesnek minősített korábbi Habsburg kormányzati gyakorlat ellenhatásaként már nemcsak politikai értelemben lépett fel kezdeményezően.¹² A felvilágosult köznemesi és főnemesi érvelések nyomán ugyanis a rendszeres diétai bizottsági előkészítő munkálatokról is döntés született, s mindez feltétlenül összefüggést mutat, mindenekelőtt Berzeviczy Gergely (1763–1822) munkásságának köszönhetően, a modern magyar közgazdasági irodalom megalapozását jelentő írások közreadásával,¹³ s ha korábban Mária Terézia és II. József reformjai az orvosi és egészségügyi szakképzés tekintetében európai szintű institutionális folyamatokat alapoztak meg,¹⁴ a termelőszférát érintő esetleges kormányzati, kampányszerű kezdeményezések, például természettechnikai vagy állategészségügyi felvilágosítást szolgáló munkák közreadásával, egyáltalán nem tekinthetők egy átfogó, tényleges modernizációt vizionáló kormányzati gyakorlat kezdetének. A magyar nemesség a II. József rendelkezése nyomán indított kataszteri felmérésekkel csupán a nemesi birtok, illetve a személyes adómentesség megszüntetésének szándékával szembesülhetett, anélkül, hogy a kormányzat tényleges ellentételezést adott volna, netán a magyar áruk exportját terhelő vámtételek szorítását enyhítette volna.¹⁵

Nem elhanyagolható szempont tehát, hogy 1790 után az újabb háborús konfliktusban lekötött Habsburg központi kormányzat továbbra sem szentelt figyelmet ennek a kérdésnek, s az állam bevételeinek túlnyomó hányadát biztosító agrártermelés szakoktatási hátterének megalapozása, a modern agrárgazdasági elvek és gyakorlati ismeretek közvetítését célzó intézmény életre hívása egy dunántúli főnemesi család kiemelkedő műveltségű tagja, gróf Festetics György áldozatkészsége és koncepciózus iskolateremtő tevékenységéhez fűződik.¹⁶

Felmerül azonban a kérdés, vajon mi készítette Berzsenyi Dánielt, a csekély jövedelmű somogyi birtokán élő és gazdálkodó köznemest, hogy 1816. november 5-én a rangban és vagyoni helyzetben messze felette álló keszthelyi grófhhoz intézett levelében az európai művelődés és a főrangú mecenatúra emblematisz helyszínékként számon tartott weimari hercegi udvarhoz hasonlítsa a Balaton-parti várost?¹⁷ Vajon üres hízelgésből fogalmazott így a Georgikon német nyelvű kiadványainak kézhez vételét követően, amennyiben még egy minimális európai műveltséggel bíró „barbár” magyar nemes számára is viszonyítási alapot jelentett Weimar, de alapvetően Festetics emberi gyengeségére, hiúságára számítva, talán valamiféle előnyt, netán anyagi hasznot remélt tőle?¹⁸

A költő leveleiből kirajzolódó önérzetessége alapján aligha erről lehetett szó,¹⁹ hanem sokkal inkább annak a felismeréséről, hogy Festetics iskolaalapításaival, mecenatúrájával az adott időszak magyarországi viszonyai közt a szellemi értékekre alapozott nemzeti identitás megerősítésének folyamatát szolgálja, s a hazai progresszió csakis európai kontextusban értelmezhető. Ezen a ponton azonban a keszthelyi tanintézet tudomány- és művelődéstörténeti jelentőségének értékeléséhez egyértelműen adaptálhatónak tűnik a XX. század utolsó harmadától megfigyelhető tudománytörténeti, módszertani paradigmaváltás fogalmi és vizsgálati rendszere, miszerint a globális értelmezési keretek tekintetében a tudásközpontok egyoldalú, lineáris hatásmechanizmusához képest már nem egyirányú interakció(ka)t feltételezhetünk. A recepció folyamatának vonatkozásában, közelebbről az anyagi, instrumentális, kommunikációs, továbbá a személyi feltételrendszer lehetséges modellálása tekintetében pedig ez mindenképpen szakítást jelent a merev *centrum* és *periféria* képlet alkalmazásával. A jelzett problematika fogalmi rendszerek szintjén is megmutatózó sajátossága, hogy a német szakirodalomban is előszeretettel alkalmazzák „Wissenstransfer” helyett a *circulation of knowledge* angol szakkifejezést, melynek a magyar nyelvű megfelelőjeként használt „tudásáramlás” konnotációja nem feltétlenül utal több irányú, netán a kitüntetett tudásközpont felé is ható folyamatra.²⁰

Könnyen adódhatna a következtetés, miszerint a keszthelyi tanintézet alapítójának társadalmi háttere, vagyoni helyzete s természetesen műveltsége eleve determinálta az „oeconomicalisinstitutum” életre hívását és működését. Ha viszont ebből, az egyébként logikus előfeltevésekből indulunk ki, mindenképpen tarthatatlannak tűnik az a szintén leegyszerűsítő képlet, hogy a hazájától távol, a birodalom központjában élő főnemesség vagy nemesség kötődése hazájához általánosan meggyengült volna. Ebben a vonatkozásban pontosan a felvilágosodás időszakának, közelebbről a XVIII. század második felének magyar nyelvű költészete, a testőrírók irodalmi tevékenysége szolgálhat cáfolatul.²¹ S nem lehet helytálló ez az állítás azért sem, mivel maga Festetics György, vagy éppen sógora és fiatalkori barátja, gróf Széchényi Ferenc (1754–1820) is bécsi elit hivatalnokképző intézetben nevelkedett.²²

Amennyiben a Festetics családban követett érvényesülési minták jellegzetességét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a kormányzati, adminisztratív, vagy éppen a katonai szolgálat egyaránt kínálhatott lehetőségeket számára, sőt nyugodtan előre bocsáthatjuk, hogy a kényszerhelyzetek szintén nem csekély szerepet játszottak a „közjó” szolgálatát vállaló Festetics György életében. Festetics György dédapja, Festetics Pál (1639–1720) vagyonát a Batthyány család szolgálatában részben török foglyokkal való kereskedéssel, részben szerencsés házasságai révén alapozta meg.²³ Három felnőtt kort megért fia közül ketten katonai pályára léptek, csupán a legkisebb fiú, Festetics Kristóf (1696–1768) engedett az apai kívánságnak, s választott hivatali pályát. Előbb jogot tanult a nagyszombati egyetemen, majd a vármegyei adminisztrációban és több országgyűlésen szerzett tapasztalatainak köszönhetően 1736-ban kinevezték az ország szakigazgatási szerve, a Helytartótanács tanácsosává, nyolc évvel később, 1744-ben pedig az elsősorban háramlási ügyekkel foglalkozó bírói testület, a Hétsze-

mélyes Tábla bírójává.²⁴ Elsőszülött fiát, Festetics Pált (1722–1782) már nemcsak hazai egyetemen, hanem Lipcsében, protestáns egyetemen is taníttatta, melyet a szintén Lipcsében jogi tanulmányokat folytató Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) önéletírásában „kis Párizsként” aposztrofált.²⁵ A külföldi tanulmányi időszaknak köszönhetően az apa, vagyis a Festetics Kristóf által alapított családi könyvtár állományát lipcsei könyvkereskedők révén is gyarapította a felvilágosodás francia, angol s természetesen német szerzőinek munkáival, s a könyvkötőktől származó korabeli számlák szerint többek között Montesquieu, Voltaire, továbbá John Locke műveit is beszerezte.²⁶

Műveltsége, jogi felkészültsége valóban komoly karrierlehetőséget biztosított Festetics Pál számára, s különösen az úrbéres szolgáltatásokra kötelezett parasztság helyzetét egységes felmérés alapján szabályozó központi rendelet kidolgozásában való közreműködése után Mária Terézia magyar ügyekben egyik nélkülözhetetlen tanácsadójává vált.²⁷ 1772-től az ország pénzügyigazgatási hivatalának, a Magyar Kamarának lett az alelnöke, s egyúttal grófi rangra emelte a királynő.²⁸ Magától értetődően saját hivatali érvényesülését Bossányi Julianna (1735–1805) grófnővel kötött házasságából származó elsőszülött fia, György számára is kötelező érvényűnek tekintette, s az 1755-ben született fiút tizenkét éves korától a Mária Terézia által 1746-ban alapított bécsi elitképző intézményben, a Theresianumban neveltette.²⁹ Az intézményben a hagyományos ókori klasszikus szerzők műveinek oktatása mellett átfogó jogi, államigazgatási, kameralisztikai, matematikai, statisztikai, földrajzi, sőt hadvezetési, hadászati (erődítési) építészeti ismereteket is elsajátítottak a hallgatók. Nem mellékes, hogy az intézmény jezsuita paptanárai közt tevékenykedett Mitterpacher Lajos (1734–1814), aki nemcsak a Theresianumban, hanem II. József uralkodása idején három évig a pesti egyetemen is tanított mezőgazdasági ismereteket.³⁰ Bécsi tanulmányainak köszönhetően Festetics György anyanyelve mellett magas szinten írt, olvasott és beszélt latinul, németül, franciául, angolul és olaszul. Fiatalkori levelezése, illetve a korszakból származó magánkönyvtárának jegyzéke szerint igen széles európai irodalmi műveltséggel is bírt.³¹

Festetics a bécsi éveket követően rövid ideig kamarai, pénzügyi szolgálatot vállalt, azonban apja akaratával szembeszegülve hátat fordított a hivatali pályának, s gróf Nádasdy Ferenc (1708–1783) huszárezredéhez csatlakozott.³² A család házassági stratégiájának engedve, az apai kényszer hatására 1782-ben megnősült. E döntés egyértelmű indítéka abban rejlett, hogy a birtokállomány folyamatos gyarapítása miatt felvett hitelek következtében családját igen komoly adósságok terheltek. Apja egyenesen kitagadással fenyegette, amennyiben nem veszi el a kiszemelt menyasszonyt, mivel a Sallér Judit (1765–1829) grófnővel kötött házasság komoly hozománnyal járt.³³ A katonai pályán való előmenetel reménye azonban hamar szertefoszlott, s II. József általános adózással kapcsolatos reformtervei, a magyar nemesiség alkotmányos előjogainak visszaszorítását célzó szándékai a szervezkedő magyar nemesi ellenzék törekvéseivel való azonosulásra készítették a fiatal tisztet. Az uralkodó halálát követően összehívott országgyűléshez nagy feltűnést keltő beadványt

intézett tisztársaival, ami lényegében a törvényhozó hatalom elsőbbségét deklarálta a dinasztiaival szemben, s a jövőbeni önálló magyar hadügy megteremtéséhez is alapul szolgálhatott volna.³⁴ A trónra lépő új uralkodó, II. Lipót azonban ügyes politikai taktikázással elszigetelte a magyar nemesi törekvéseket, s demonstratív célzattal Festeticset haditörvényszéki eljárás alá vonta. Szintén politikai megfontolásból azonban tényleges retorziót nem alkalmazott a magyar tiszttel szemben, de többszöri áthelyezését követően Festetics számára nyilvánvalóvá vált, hogy katonai pályája véget ért, s ezért 1791-ben kilépett a hadseregből.³⁵

Birtokait hatalmas adósságok terhelték,³⁶ s bár magánélete sem volt ideálisnak nevezhető, mégis fiatalkori ideáljainak, vagyis a „közjó” szolgálata érdekében több nagyhatású programjának gyakorlati megvalósításába kezdett.³⁷ Nem kétséges, hogy a későbbi iskolaalapításai közül kiemelkedő szakképzési intézménye létrehozását magánérdeke is indokolhatta, hiszen a birtokigazgatás napi gyakorlata során vált nyilvánvalóvá számára a képzett mezőgazdasági szakemberek, tisztek hiánya.³⁸ Festetics kérésére Tessedik Sámuel (1742–1820) szarvasi evangélikus lelkész, aki paraszti származású fiatalok számára létrehozott alapfokú tanintézetében gyakorlati ismereteket oktatott, 1795. június 3-i levelének mellékleteként megküldte Keszthelyre iskolája leírását.³⁹ Festetics azonban két évvel később a Helytartótanács elnökéhez, József nádorhoz (1776–1847) intézett, modern értelmezéssel: „akkreditációs” beadványában, melyben egy keszthelyi felsőfokú mezőgazdasági tanintézet megnyitásának jóváhagyásáért folyamodott, egyértelműen a korban elismert angliai mezőgazdasági gyakorlat eredményeinek hazai meghonosításával indokolta egy felsőfokú tanintézet létjogosultságát. Érvelésében név szerint hivatkozott Arthur Young (1741–1820), a Board of Andriculture titkára, valamint Sir John Sinclair (1754–1835), a testület skót elnöke, valamint Albrecht Thaer (1752–1828) német mezőgazdasági szakíró közvetítő munkásságára.⁴⁰

A választott minta közvetítésének és adaptációjának institutionális szintű személyi feltételrendszere – az alapító műveltségének és világlátásának megfelelően – egyértelműen a jelzett dokumentumban megfogalmazott elvek gyakorlati megvalósításához igazodott, s Festetics tudatos döntésének megfelelően a Georgikon fennállásának első két évtizedében három olyan tanár játszott meghatározó szerepet, akik hosszú évekig tanultak nyugat-európai, s nem mellékesen protestáns egyetemeken. Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1833), a Debreceni Református Kollégium egykori teológus hallgatója utrechti tanulmányait követően a *Stipendium Bernardinum* elnyerése révén számos nyugat-európai országban megfordult, így az angol vidék gazdálkodásáról is személyes tapasztalatokat szerzett. Hazatérését követően az első magyar nyelvű mezőgazdasági szaklap, a *Vizsgálódó Magyar Gazda* szerkesztője lett, s a lap megszűnésével szinte egy időben megnyíló keszthelyi tanintézet tanáraként folytatta pályáját. Nem mellékes, hogy még szerkesztői beköszöntő írásában Pethe a gazdagság és a közösség szolgálatának viszonyát állította előtérbe. Gondolatmenete szerint, melyet a nyugat-európai protestáns országokban látott fejlettebb társadalmi, gazdasági állapotokról szerzett tapasztalatai befolyásolhattak, a materiális gazdag-

ság soha nem lehet öncélú. Az általa is egyértelműen megfogalmazott jelszó, miszerint „gazdagodjatok meg, hogy boldogul élhessetek” egyfajta cselekvési programként jelenik meg lapjában. A jólét azonban nem egyszerűen a fogyasztói szempontú értelmezési keretek közt igazolható számára, hanem a nagyobb közösség, az ország felemelkedésének eszközeként nyerhet létjogosultságot.⁴¹

Amikor Pethe az intézmény alapítását követő negyedik évben távozott Keszthelyről, a Directio, vagyis a keszthelyi központi birtokigazgatás iratanyaga szerint, a meghirdetett állásra többen is jelentkeztek. A kizárólag német protestáns egyetemeken tanulmányokat folytatott pályázók zömmel Göttingenben tanultak, s fontosnak tartották jelezni, hogy melyik jelentősebb professzor óráit látogatták. Az sem elhanyagolható tény, hogy a Georgikon tanári állása iránt érdeklődők abszolút többsége evangélikus vallású volt, s ez mindenképpen arra vall, hogy a hazai evangélikus peregrináció tisztában volt műveltsége értékével, a göttingeni évek jelentőségével. Németh László (1770–1836) győri evangélikus gimnáziumi tanár 1800. október 12-én kelt levelében szintén jelentkezett az álláshirdetésre. Képzettségét, így egyetemi tanulmányait a gyakorlati és elméleti ismeretek szintéziséként igyekszik bemutatni, hangsúlyozva, hogy miközben gazdálkodási gyakorlatot édesapja rábaközi birtokán szerzett, „...theoretice pedig a Göttingai Universitásban Beckmann Professor urtól, kitől mindaz által mivel akkor szükségesnek nem tartottam bizonyágtévő levelet nem hoztam”.⁴² Mindez azért is figyelemre méltó, mert Johann Beckmann (1739–1811) egyrészt egyetemi előadásai révén, másrészt műveivel, illetve mezőgazdasági, élelmiszertechnológiai, közgazdasági tárgyú kiadványok szerkesztésével jelentős szerepet vállalt a racionális gazdálkodási elveknek a német fejedelemségek, illetve a Habsburg Birodalom országai felé történő közvetítésében.⁴³

Némethnek ez a megjegyzése bizonyára felkeltette Festetics érdeklődését, hiszen a Georgikon alapítója pontosan Beckmann *Grundsätze der deutschen Landwirtschaft* című, 1769-től Göttingenben megjelent többkötetes tankönyvének Pethe Ferenc által történő lefordításával és átdolgozásával kívánt egységes tankönyvet biztosítani keszthelyi tanintézete számára.⁴⁴ Aligha tekinthető véletlennek, s egyértelműen Festetics átgondolt könyvtárgyarapító elképzelésének tulajdonítható, hogy bécsi, pesti és lipcsei könyvkereskedők révén Beckmann számos művét beszerezett a keszthelyi szakkönyvtári gyűjteménye számára.⁴⁵

Jóllehet a Directio iratanyagában nem található semmilyen utasítás Festetics György tényleges döntéséről, 1800. november 15-én Késmárkról keltezett levelében Asbóth János (1768–1823) már úgy írt a Directio vezetőjének, vagyis Piestyánszky Ignácnak (?-?), mint aki Keszthelyről határozott ígéretet kapott: „Könnyen képzelheti magának a Tekintetes Úr, minémű külömbféle érzésekkel fogadtam a Tekintetes Úr 31. Oct. indultt, s 12 Nov. itt meg érkezett kegyes levelét, de ezen érzések között még-is fő-helyet foglalt magának az az egyenes és hálaadó szívből származott öröm, melyet a Tekintetes Úr és a többi Directióbéli előttem még esmeretlen érdemes Urak hozzám mutatott bizodalomok bennem gerjesztett, a-mellyre is, akar mi vége legyen a Georgikoni üres Hivatal utánn való iparkodásomnak, magamat

érdemessé tenni valamint mindenkor igyekezni fogok, szintugy amazért a Tekintetes Directiónak szüntelen kötelesse maradok.⁴⁶ A soproni evangélikus líceumban eltöltött éveket követően Asbóth 1788 és 1791 között a göttingeni egyetemen tanult teológiát, majd hazatérése után magánnevelő volt. Neve 1796-ban szerepel először a késmárki evangélikus líceum tanárai sorában, s ez időtől fogva természetrajzot, általános gazdálkodási ismereteket és dogmatikát adott elő.⁴⁷ Pethe távozását követően tehát Keszthelyen folytatta tanári pályáját, s elsősorban „rustica”, vagyis általános gazdálkodási, továbbá technológiai ismereteket adott elő. Nem mellékes azonban, hogy a tanintézet népszerűsítéséért is igen sokat tett, s a Georgikon első nyilvános dokumentumát, modern szóhasználattal „értésítőjét” is ő dolgozta ki, részletesen ismertetve a keszthelyi tanintézet oktatási célkitűzéseit, a tangazdasági gyakorlat materiális és szellemi hátterét.⁴⁸

Asbóth, az egykori göttingeni diák az 1810-es években már nem csak tanárként tevékenykedett, hanem a Directio vezetőjeként a keszthelyi gróf valamennyi uradalmának termelését is felügyelte, illetve a francia háborúk nyomán fellépő konjunkturális változásokkal összefüggésben az ausztriai piacokon történő értékesítésben is közreműködött.⁴⁹ Ugyanezen időszakban, vagyis az 1810-es évek közepén lett Festetics György alkalmazottja Romy Károly György (1780–1847), Asbóth korábbi késmárki diákja, aki kezdetben maga is a göttingeni egyetemen tanult teológiát, s három éven át szintén gyakorlati gazdálkodási ismereteket oktatott a Georgikonban. Romy gazdasági szakírói és tanári tevékenysége ez idáig elkerülte a korszak kutatóinak figyelmét, jóllehet ő volt az, aki egy másik, szintén egykori göttingeni diák, Berzeviczy Gergely latin nyelvű, a parasztság állapotáról írt éles társadalomkritikai munkájának, a *De conditione et indolerusticorum*nak egy példányát eljuttatta Göttingenbe.⁵⁰

Az eddigiekből is kiviláglik, hogy Festetics számára mindenképpen meghatározó jelentőségű tudáscentrum volt Göttingen, aminek magyarázata abban rejlik, hogy az 1734-ben II. György (1727–1760) angol király és hannoveri választófejedelem által alapított *Georgia Augusta* egy különleges tudománypolitikai elképzelés gyakorlati megvalósításának színteréül szolgált. Az egyetem hírnevét ugyanis a természettudományi fakultások alapozták meg, aminek következtében Göttingent egyre inkább az empirikus, analitikus természettudományi kutatások európai központjaként tartották számon. Az oktatott tantárgyak, illetve a stúdiumok rendszerének sajátos szintézise révén az elmélet és gyakorlat egységének megteremtésére törekedtek, így a történettudomány esetében például a filozófiai megalapozottságú történeti-filológiai képzést matematikai és természettudományi tárgyak oktatásával egészítették ki. Az oktatás és a kutatás egységének megvalósítása érdekében az egyetemi képzést laboratóriumok, gyűjtemények, önálló botanikus kert, az orvosi képzés esetében klinikák, *Theatrum Anatomicum*, továbbá minden tudományterületet felölelő, páratlanul gazdag könyvtár segítette. A professzorok és a hallgatók ráadásul nem elkülönülve, hanem közösségben éltek. Az egyetem működésének, külföldi elismertségének egyértelmű biztosítékát jelentette, hogy az intézmény életére

komoly hatást gyakorló hannoveri választófejedelemségi tanácsos, Gerlach Adolph von Münchhausen (1688–1770) elve, vagyis a *libertasconscientiae und die Toleranz* tényleges tartalmát nyert az oktatói, kutatói munka során.⁵¹

Kis János (1770–1846) evangélikus szuperintendens évtizedekkel később papírra vetett visszaemlékezéseiben – s aki az anyai ágon soproni evangélikus polgárcsaládból származó későbbi georgikoni professzor, Asbóth családjának köszönhetően folytathatott tanulmányokat Göttingenben – igen szemléletesen érzékelteti az egyetem különleges voltát: „Minden egyéb tudományos intézetek és készülékek mellett, melyek jól rendelt egyetemhez megkívántatnak, Göttingát egy jeles könyvtár is ékesíti, mely mintegy háromszázezer kötet könyvet, és ötezer kéziratot foglalván magában, a tudósok vélekedése szerint, kivált az új literatúrára nézve, egész Németországban s talán egész Európában is leggazdagabb volt. [...] A sok jeles tanító az ifjúságban nagyon szembetűnő tanulási vetélkedést támaszta. Ez az által sem kevésbé mozdított elő, hogy esztendőnkint mind a négy tudományos kar az angol király költségén a tanulók számára egy-egy pályakérdést szokott feltenni, melyeknél a jutalom mindenik karban huszonhat arany nehézségű arany emlékpénzből állott.”⁵²

A fentiek alapján tehát egyáltalán nem tűnik túlzottnak a göttingeni egyetem egyedi tudásközpontként való értelmezése a modern agrárgazdasági és gyakorlati ismeretek recepciójának tekintetében. A georgikoni tangazdaságnak köszönhetően pedig a hallgatók az élenjáró nyugat-európai agrotechnika ismerőivé, magyarországi terjesztőivé válhattak. Ezen túlmenően a hazai tradicionális gazdálkodási keretek kritikájával is szembesülhettek a hallgatók. Asbóth János többek között Beckmann hatására is részletesen foglalkozott az ugar hasznosításának problémájával, illetve megszüntetésének szükségességével.⁵³ Nem mellékes ugyanakkor, hogy Festetics György támogatta, sőt elvárta, hogy a Georgikon tanárai valóban építsenek a legkorszerűbb szakirodalommal rendelkező könyvtárára, melyben a német nyelvű természetéstechnikai, állattenyésztési, agrárgazdasági stb. szakkönyvek mellett a korszak angol közgazdasági, agrotechnikai szakirodalmának különleges gyűjteményét is létrehozta.⁵⁴ Erre utal Asbóthnak egy 1801. november 29-én Festeticshez intézett levele is, melyben így ír: „Gazdaságbéli tanításaimnak tökéletesebb ki-dolgozására alázatossan kérem Méltóságodat, méltóztasson könyvestárjából újabban következő tudós munkákat számomra ki adatni.”⁵⁵ A Directióhoz intézett 1803. január 2-i feljegyzésében szintén hasonló kérést fogalmazott meg: „...gazdaságbeli tanításaimnak kipallérozására, s kivált az ezen esztendőben meghatározott öt tárgyaknak tökéletesebb kidolgozására netalántán még szükséges könyveket a M[éltóságos]. Uraságbéli gazdag könyvtárából magamnak kikérhessem.”⁵⁶

II.

Asbóth meghatározó szerepe az 1810-es évek közepén közvetett módon is érvényesült, jóllehet ekkor már a Directio tagjaként tevékenykedett különböző beosztásokban. Romy Károly György Keszthelyre kerülését követően a fiatal „ökonómia professzor” előadásainak jegyzetként is alkalmazott írásos változatát Festetics uta-

sítása nyomán Asbóth ellenőrizte, illetve korrigálta, számos esetben kiegészítette.⁵⁷ Nem kétséges, hogy ezekben az előadásokban Adam Smith (1723–1790) szellemisége, Young, az angol Földművelésügyi Hivatal titkárának több évtizedes szakírói hatása, s természetesen Albrecht Thaer közvetítő szerepe egyértelműen kimutatható.⁵⁸ Mindemellett Rumy Keszthelyre kerülésével a Georgikon külföldi kapcsolatrendszere, ismertsége tovább erősödött. A fiatal ökonómia professzor német nyelvű leírását a Georgikonról a Göttingische Gelehrte Anzeigenben is recenzálták, illetve az Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitungban is több híradást tettek közzé az iskola működéséről, így Rumy professzori kinevezéséről.⁵⁹

Festetics a keszthelyi tanintézet legkorszerűbb minták szerinti működtetésére törekedett, s a tudományos társaságokkal kiépített kapcsolatai, a tanulmányutak, az ösztöndíjak rendszerével a Georgikont egy tágabb nyugat-európai kapcsolatrendszer elemévé igyekezett tenni.⁶⁰ A költői túlzás igazságtartalma tehát a fentiek alapján nyerte el értelmét, midőn Bessenyei így zárja levelét: „De engedjen meg Excellentiád ezen hazafiúi gyengeségemnek! mert valóban gyengeség illy semminek, mint én, a nemzetről aggódni; Excellentiád gondja az, mert olly dicső épületnek rakta le talpköveit, melyet csak a Haza omladéka temethet el.”⁶¹

Jegyzetek

¹ Mocsáry Lajos (1826–1916) a *Magyar társasélet* című, 1855-ben megjelentetett írásával keltette fel a kortársak figyelmét, melyben a modern polgári Magyarország megerősödését a művelt, ugyanakkor határozott nemzettudattal rendelkező egykori köznemesség aktív közéleti, tudományos szerepvállalása révén vélte megvalósíthatónak. A jelentős írói tevékenységet folytató Grünwald Béla (1839–1891) bártfai (Sáros vármegye) eredetű szász családból származott. Berlinben, Heidelbergben, Párizsban tanult, 1867 után lépett közpályára. Előbb a Szabadelvű Párt tagjaként politizált, majd független lett, utóbb gróf Apponyi Albert (1846–1933) köréhez csatlakozott. Zólyom megye alispánjaként 1878-ban *Felvidék* címmel közreadott röpiratát egyes interpretációk az önálló szlovák nemzeti, kulturális törekvésekkel szembeni restriktív adminisztratív eszközöket alkalmazó magyar politika apológiájaként, programirataként tartják számon. Az előbbi problematikához Romsics Ignác és Roman Holec történészek tanulmányával lásd: *A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai*. Sajtó alá rendezte: Kocsis Aranka. Pozsony, 2011.

² Mocsáry Lajos: *A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla A régi Magyarország című munkájára*. Budapest, 1889, 21.

³ A Magyar Királyságnak a Habsburg Birodalomba történő komplex integrációja, s így a XVIII. századi magyarországi újjáépítés megítélése tekintetében lásd Kosáry Domokos több kiadást megért nagy ívű történeti esszéjének vonatkozó részeit: Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Budapest, 1990.

⁴ A progressziót képviselő felvilágosult abszolutizmussal szemben minden rossz eredendő reprezentánsa a magyar nemesség, mely a XVIII. század végén a felvilágosult Habsburg központi politika kihívásaira nem tud „korszerű” válaszokat adni. A „feudális nacionalizmus” fogalmát, tartalmát és problematikáját az 1970-es évektől elsősorban Kosáry Domokos interpretációja befolyásolta. Kosáry álláspontjára reflektálva további részleteket lásd: Tarnai Andor: *Magyar jakobinusok, bonapartisták, nyelvújítók*. Irodalomtörténet, 54., 1972. 2. sz., 383–396. – A kérdéskör, a progresszió dilemmájához: Miskolczi Ambrus: *A felvilágosodás és liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája*. Budapest, 2007. – Szekfű Gyula „rendi nacionalizmus” kategóriájának az 1945 utáni történetírásban való adaptálásával kapcsolatban összefoglaló kritikái áttekintést

ad Gergely András a Kazinczy emlékévre kiadott reprezentatív tanulmánykötetben: Gergely András: *Kazinczy a történelemben*. In *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Szerk. Debreczeni Attila – Gönczy Monika. Debrecen, 2010, 285–293. Gergely világosan rámutat a fogalmi rendszer ellentmondásaira: „Szekfű Gyula kategóriája paradox, valóságos oxymoron, s még képtelenebb a marxista »feudális nacionalizmus« terminus. A nacionalizmus ugyanis semmiképpen nem lehet rendi (rendi bázisú, rendiséget erősítő), mert a nacionalizmus eleve szélesebb közösségben gondolkodik, mintegy átlép a rendiségen, azt csak bomlaszthatja, de semmiképpen nem konzerválhatja, s végképp nem erősítheti.” Gergely András: i. m., 286.

⁵ Festetics életének monografikus feldolgozásához: Kurucz György: *Keszthely grófia Festetics György*. Budapest, 2013.

⁶ Lásd az 1790. évi országgyűlés 12–13., valamint a 16. és 67. törvénycikkelyeit!

⁷ *Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. Gedruckt im römischen Reiche, 1790; *Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. Auch im römischen Reiche gedruckt, 1790. A korszak központi kormányzati gyakorlatának részletes elemzéséhez lásd: Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926; Benda Kálmán: *A magyar nemesi mozgalom 1790-ben*. In *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978, 64–104. A sztereotípiák problematikájához: Vári, András: *The Functions of Ethnic Stereotypes in Austria and Hungary in the Early Nineteenth Century*. In *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. Ed. Nancy M. Wingfield. New York – Oxford, Repr. 2005, 39–55.

⁸ A probléma különböző aspektusaihoz válogatott tanulmányokkal: *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreiches nach der Türkenzeit*. Hrsg. Gerhard Sewann – Karl-Peter Krauss – Norbert Spannenberger. München, 2010.; Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból. Szerk. Csiki Tamás – Rémiás Tibor. Miskolc, 1999.

⁹ Mályusz Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*. Budapest, 2002, 56–59. és 148–151.

¹⁰ Lesky, Erna: *Gerard van Swieten. Auftrag und Erfüllung*. In Lesky, Erna – Wandruszka, Adam (Hrsg.): *Gerard van Swieten und seine Zeit*. Wien, Verlag Hermann Böhlau, 1973, 11–62.

¹¹ A jelzett folyamatok és jelenségek részletes kifejtését, különösen a józsefi reformpolitika ellentmondásaihoz lásd: Balázs, Éva H.: *Hungary and the Habsburgs 1765–1800*. Budapest, 1997.

¹² II. Lipót uralkodásához: Peham, Helga: *Leopold II*. Graz–Wien–Köln, Herrscher mit weiser Hand, 1987.

¹³ A kereskedelmi bizottság kiemelkedő felkészültségű tagja, a horvát köznemes Skerlecz Miklós (1731–1799) munkájának magyar nyelvű kiadását lásd: Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*. Budapest, 1914. Berzeviczy munkásságához és életrajzához: Gaal Jenő: *Közgazdaságunk a Széchenyi előtti korszakban. Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, 1909. H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Budapest, 1967. A korszak közgondolkodásának áttekintéséhez: Fried István: *II. József, a jozefinisták és reformerek. Vázlat a XVIII. század végének magyar közgondolkodásáról*. Budapest, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1979, 563–592. A Magyar Királyság első modern statisztikai leírása szintén ehhez az időszakhoz kötődik. A soproni evangélikus líceum egykori tanára, Schwartner Márton 1798-ban tette közzé az első kötetet. *A Statistik des Königreichs Ungarn* átdolgozott kiadása 1809 és 1811 közt jelent meg. A magyar rendi, nemesi törekvések tekintetében bekövetkezett minőségi változás kérdésköréhez, a kizárólagos önérdékvédelmi mechanizmusok nagyobb, európai léptékű, regionális értelmezhetőségéhez: Szijjártó M. István: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest, 2005, 392–394.

¹⁴ Krász Lilla: „A mesterség szolgálatában.” *Felvilágosodás és orvosi tudományok a 18. századi Magyarországon*. Századok, 139. (2005. 5. sz.), 1065–1104.

¹⁵ A Habsburg reformpolitika jelzett aspektusához alapvető forrásként szolgál: *A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505–1805)*. I. Összeállították: Dóczy Jenő – Wellmann Imre – Bakács István. Budapest, 1934. A korszak gazdaságpolitikájához, az agrártermelés sajátos-

ságaihoz: Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815*. Budapest, 1958; Ember Győző: *Magyarország külkereskedelmi áruforgalma a XVIII. század második harmadában*. Századok 109. (1975. 4. sz.), 796–903.; N. Kiss István: *Az agrár monokultúrák és Magyarország aktív külkereskedelmi mérlege 16–18. század*. In *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1982–1983*. Szerk. Für Lajos. Budapest, 1983, 209–227. A kataszteri felméréssel kapcsolatos újabb kutatásokhoz adalékkal szolgál: Szántay Antal: *A II. József-kori kataszteri felmérés Magyarországon*. In *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Budapest, 2008, 407–412.

¹⁶ A tanintézet történetéhez: Deininger Imre: *Keszthelyi Magy. Kir. Gazdasági Tanintézet (1865–1885) évkönyve az itt fennálló Georgikon (1797–1848) rövid történeti vázlatával*. Keszthely, 1885; Süle Sándor: *A keszthelyi Georgikon 1797–1848*. Budapest, 1967; Kurucz György: *A Georgikon alapításától 1848-ig*. In *Georgikon 200*. Szerk. Fülöp Éva Mária. Keszthely, 1996, 9–130.

¹⁷ *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*. Kiadta. és bevezette: Merényi Oszkár. Budapest, 1938, 59–60. A soproni evangélikus líceumban tanult Berzsenyi műveltségéhez adalékként szolgál Kis János (1770–1846) szuperintendens önéletírása, miszerint a német, latin és francia nyelvórák mellett sokan itt alapozták meg angol nyelvismeretüket, s a klasszikus irodalmi műveltség elsajátításán túlmenően a felvilágosodás időszakának nagy hatású szerzőivel, így többek között Locke, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Helvetius műveivel is megismerkedhettek. A líceum mindemellett nagy hangsúlyt fektetett a természettudományos tárgyak oktatására is. *Kis János superintendens' Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve*. Első közlemény. Sopron, 1845, 47., 50. Az intézmény történetéhez lásd: Németh Sámuel: *A soproni evangélikus líceum egy százada 1681–1781*. Sopron, 2007.

¹⁸ A Berzsenyi levelében hivatkozott kiadványok, „melyekkel Rumi megajándékoza”: Romy, Karl Georg: *Von der jetzigen Beschaffenheit des Georgikons zu Keszthely und den Mitteln, dasselbe dem Zweckelandwirtschaftlicher Institute über hauptnäherzubringen*. Oedenburg, 1814; uő: *Bewillkommungsrede an die Teilnehmer des ökonomischen Besuchesim Georgikon zu Keszthely*. Oedenburg, 1815; uő: *Ahrenlese des Georgikons zu Keszthely*. 1. Jahrgang. Wien, 1816.

¹⁹ Kurucz György: *Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között*. Századok 140. (2006. 3. sz.) 539–540.

²⁰ Mindenképpen figyelemre méltó, hogy az eredeti német terminológia nem kölcsönös interakciókat sugall, hanem olyan hatásmechanizmus-rendszerre utal, melyben az egyes elemek, így az intézményi hálózat esetében az egyes tudáscentrumok a közvetítési folyamatban akár alárendelt szerepet is játszhatnak. Alapvetően vitatott, ám kétségkívül inspiratív hatású volt George Basalla diffúziós modellje: Basalla, George: *The Spread of Western Science*. Science 156. (1967. May) 616–622. A fogalmi rendszerek összehasonlíthatóságának kérdéséhez: Latour, Bruno – Woolgar, Steve: *Laboratory Life. The Social Construction of Scientific Facts*. London, 1979. A transzfer modell kritikájához: Ash, Mitchell G.: *Wissens- und Wissenschaftstransfer. Einführen de Bemerkungen*. Berichter zur Wissenschaftsgeschichte, 29. (2006: 3. sz.) 181–189. A tudásközpont kitüntetett szerepéhez, illetve a „periféria” változó értelmezési keretéhez: Paty, Michel: *A Comparative History of Modern Science and the Context of Dependency. Science, Technology and Society*. An International Journal Devoted to the Developing World 4. (1999. 2. sz.) 171–204. A centrum és periféria sajátos átértékelését adja a globalizálódó tudásáramlás, különösen az atlanti régió felvilágosodás-történeti és episztemológiai kontextusában: Stam, Robert – Shohat Ella: *Race in Translation. Culture Warsaround the Postcolonial Atlantic*. New York – London, 2012. A tudásáramlás egy meghatározott, ám hangsúlyosan magyarországi viszonylatához: Krász, Lilla: *The Circulation of Medical Knowledgein Eighteenth-Century Hungary*. EastCentral Europe/L'Europe du Centre Est 40. (2013: 3. sz.) 268–295. A történeti értelmezés, a diskurzusváltás problematikájához áttekintéssel szolgál: Bödeker, Hans Erich: *Ausprägungen der historischen Semantik in den historischen Kulturwissenschaften*. In *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*. Göttingen, Hrsg. Hans Erich Bödeker, 2002. 7–28.

²¹ A probléma összetettségére az udvarban élő, a tágabb európai kitekintést nyerő Bessenyei György (1746–1811) világít rá: Bessenyei György: *Holmi*. Bécs, 1779.

²² Kurucz György: *Keszthely grófia*, i. m., 77–80.

²³ A család történetének korai időszakához lásd a következő munka megfelelő részeit: Szabó Dezső: *A herceg Festetics család története*. Budapest, 1928. Festetics Pál Buda 1686-os ostromában is részt vett gróf Batthány Ádám (1662–1703) dunántúli főkapitány tisztjeként. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára, Festetics Levéltár (Lt) Memorabilia P 235 117. d. fol. 40.

²⁴ Kurucz György: *Keszthely grófia*, i. m., 65–67.

²⁵ Goethe, Johann Wolfgang: *Életemből. Költészet és valóság*. Fordította: Szöllősy Klára. Budapest, 1965, 334.

²⁶ MNL Festetics Lt P 274 246. d. fol. 27–29 v. Kurucz György: *Keszthely grófia*, i. m., 63.

²⁷ Szabó Dezső: *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. Budapest, 1933, 64–65.

²⁸ Nagy István: *A Magyar Kamara 1686–1848*. Budapest, 1971, 178–180.; *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címeres levelek. I–VIII*. Leírta: Áldásy Antal. Sajtó alá rendezte. Czobor Alfréd. Budapest, 1904–1942. VI. 2–3.

²⁹ Kurucz György: *Keszthely grófia*, i. m., 76.

³⁰ [Mitterpacher, Ludwig]: *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse, welche in dem kaiserlichen königlichen Theresianum der adelichen jugend bey gebracht werden*. Wien, 1773. Latin nyelvű átfogó mezőgazdasági műve: *Elementari rusticae in usum academiaram Regni Hungariae conscripta. 1–3*. Buda, 1779–1774.

³¹ Kurucz György: *Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén*. Aetas 21. (2006. 2–3. sz.) 93–108.

³² Nádasdy Ferenc tábornok, horvát bán 1778. július 27-én írt levelében örömet fejezte ki, hogy ezrede „ilyen érdemes taggal szaporítatik”. MNL Festetics Lt Festetics Györgyhöz intézett levelek P 246 1. d. fol. 430.

³³ Kurucz György: *Keszthely grófia*, i. m., 106–109.

³⁴ Kriegsarchiv HKR Akten 1790/44/420fol. 59–60.

³⁵ Kurucz György: *Keszthely grófia*, i. m., 135–136. A haditörvényszéki eljáráshoz lásd a Festetics elleni vizsgálat teljes irategyűttesét: Kriegsarchiv HKR Akten 1790/44/420.

³⁶ *Adósság, hitel, törlesztés*, i. m., 545–546. A magyar főnemesség hitelügyleteihez és eladósodottságához lásd: Bakács István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században*. Budapest, 1965.

³⁷ Az 1790-es évek elején római katolikus vallású főrendként református középiskolát alapított a Somogy megyei Csurgón, de az ő nevéhez fűződik Mikes Kelemen törökországi leveleinek kiadása. MNL Festetics Lt Központi birtokigazgatás és gazdálkodás P 274 245. d. fol. 13. Kostyál István: *Kultsár István levele Festetics Györgyhöz*. Irodalomtörténeti Közlemények 64. (1960. 4. sz.) 475–476.

³⁸ Az anyagi helyzetének konszolidálásában szerepet játszó Nagyváthy János (1755–1819) director tevékenységéhez lásd: Lukács Gábor: *Nagyváthy János keszthelyi munkássága. A „Közönséges Instructio” és annak hatásai*. In Nagyváthy János 260. *Tanulmányok Nagyváthy János „Közönséges Instructio” című könyvéről*. Szerk. Lukács Gábor – Tóth Éva. Keszthely, 2015, 55–70.; Csoma Zsigmond: *A „Közönséges Instructio...” szerepe Nagyváthy János életművében*. In Nagyváthy János 260, uo., 34–48. A keszthelyi uradalom Festetics György időszakához kapcsolódó történetéhez, illetve a háborús konjunktúra időszakához: Csöte András: *Egy presztízszorientált nagybirtoküzem a 18–19. század fordulóján. A keszthelyi Festetics uradalom*. In *Zalai Gyűjtemény* 34. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1993, 77–114.

³⁹ MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 6. d. fol. 67, 8. d. fol. 131–132 v.

⁴⁰ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár Quart. Germ. 1240 fol. 79–84 v.

⁴¹ Pethe életútjához, lapszerkesztői tevékenységéhez: Süle Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc*. Budapest, 1964. Pethe lapszerkesztői tevékenységéhez: Kurucz György: *Pethe Ferenc az első magyar agrárszaklap élén*. Agrártörténeti Szemle 28. (1986. 1–2. sz.) 34–55.; uő: *Jobbágy vagy farmer? A Nemzeti Gazda kísérlete a programadásra*. Agrártörténeti Szemle 31. (1989. 1–4. sz.) 1–23.

KURUCZ GYÖRGY: TUDOMÁNY, SZAKKÉPZÉS, IDENTITÁS

⁴² MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 22. d. fol. 384–385.

⁴³ *Göttinger Gelehrte. Die Akademie der Wissenschaften zu Göttingen in Bildnissen und Würdigungen 1751–2001.* Hrsg. Arndt, Karl – Gottschalk, Gerhard – Smend, Rudolf. Bd. 1–2. Göttingen 2001 Bd. 1. 54–55.

⁴⁴ MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 20. d. fol. 80.

⁴⁵ Az egyik figyelemre méltó sorozat: Beckmann, Johann: *Beyträge zur Oekonomie, Technologie, Polizey- und Cameralwissenschaft.* Theil 1–12. Göttingen, 1779–1791. Beckmann *Physikalische ökonomische Bibliothek* című 1799-ben Göttingenben megjelent sorozatának huszadik kötetét 1800. június 24-én vette állományba a könyvtáros. MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 21. d. fol. 346.

⁴⁶ MNL (MOL) P 279 22. d. fol. 226.

⁴⁷ Lipták, Johann: *Geschichte des evangelischen Lyzeum.* sA. B. in Kesmark. Kežmarok, 1933., 210.; Rumi, Karl Georg: *Populäres Lehrbuch der Oekonomie.* Bd. 1–2. Wien, 1808. Bd. 1. IV. Asbóth életútjához és keszthelyi tanári tevékenységéhez lásd: Kurucz György: *Göttingentől Keszthelyig. Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tisztí tevékenysége 1801–1818.* Századok 147. (2013. 4. sz.) 1031–1060.

⁴⁸ „Kurze Darstellung der Bestimmung der Einrichtung und Studien-Plans des Gräflich Georg Festeticsischen Georgicon und der damit verbundenen Anstaltung.” OSZK Kézirattár Fol. Germ. 1460 fol. 1–15.

⁴⁹ Az adott időszak gazdálkodásának áttekintéséhez lásd: Csité András: *Egy presztízorientált nagybirtoküzem a 18–19. század fordulóján. A keszthelyi Festetics uradalom. Zalai Gyűjtemény 34.* Zalaegerszeg, 1993, 77–114.

⁵⁰ Fried István: *Adatok Rummy Károly György sajtó- és kiadvány-vállalkozásainak történetéhez.* Magyar Könyvszemle 95. (1979. 3. sz.) 288–297.

⁵¹ A kérdéskör átfogó, kontextualizált elemzéséhez: Hammerstein, Norker.: *Universitäten.* In *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800.* Hrsg. Hammerstein, Norker – Hermann, Ulrich. München, 2005, Bd. 2., 369–400. A magyar peregrináció történetéhez: Futaky István: *Göttinga. A göttingeni Georg-August Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén.* Budapest, 2007. A tudományos interakció modelljéhez: Krász Lilla: „Bibliothekmedizin” kontra „Göttinger Medizin”. *Magyarországi és erdélyi diákok a göttingeni orvosi fakultáson a 18. században.* In: *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában.* Szerk. Gurka Dezső. Budapest, 2010, 161–173.

⁵² *Kis János superintendens' Emlékezései,* i. m., 101–102.

⁵³ MNL Festetics Lt. Georgicon P 283 3. d. fol. 137v., 196. Asbóth az utasításaihoz felhasználta még a Bécsi Egyetem tanára, Leopold Trautmann könyvét: *Versuche in erwissenschaftlichen Anleitung zum Studium der Landwirtschaftslehre.* Bd. 1–2. Wien, 1814–1816.

⁵⁴ Kurucz György: *Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában.* Magyar Könyvszemle, 106. (1990. 1–2. sz.) 32–44.

⁵⁵ MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 27. d. fol. 662.

⁵⁶ MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 32. d. fol. 9. Csapó Imre titkár jelentése szerint 1803 végén Asbóth angol szerzők munkáit kölcsönözte ki a gróf könyvtárából. MNL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 36. d. fol. 596–597. Kurucz György: *Keszthely grófja,* i. m., 198–211.

⁵⁷ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 15

⁵⁸ Kurucz György: *Keszthely grófja,* i. m., 241–242.

⁵⁹ *Göttingische Gelehrte Anzeigen* (1815) II. 1319–1320.; *Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung,* 1815. 22. sz., 171.

⁶⁰ *Göttingen Archiv der Akademie der Wissenschaften Pers.* 12 No. 38.; Kurucz György: *Keszthely grófja,* i. m., 234–235.

⁶¹ *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei,* i. m., 60.

A balatoni vendéglátás történetének teljes áttekintése köteteket igényelne, ebben a kis cikkben csak a régi források közt tallózzgatunk, főleg a mai értelemben vett „nyaralás” és turizmus előtti időkből.

Mindkét fogalom a modern világ szülötte. Nagyjából a XIX. századig az emberek nem utaztak, ha nem volt feltétlenül muszáj. A közlekedési eszközök kényelmetlen volta, a pocsék útviszonyok, a vadállatok és útonállók fenyegető réme, a kezdetleges fogadók megannyi nyomós érvet jelentettek az otthonmaradás mellett.

Miután ezek a „peremfeltételek” sokat javultak, a romantika gyermeke, a művész, majd az ő nyomán a polgár is útnak indul. (Ehhez persze már arra is szükség lesz, hogy világosan elváljon egymástól a munkaidő és a szabad idő, illetve az emberek egyre szélesebb körben rendelkezzenek ilyen „hiáavalóságokra” költhető pénzzel, és legyen elfogadott ilyesmire költeni.)

Az orvosok mindeközben egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a gyógyvizeknek, a fürdők áldásos hatásának, és sikeresen buzdítják a rossz levegőjű nagyvárosok tehetősebb lakóit tengerparti, hegyvidéki üdülésre is.

A balatoni turizmus és vendéglátás első fellegvára Balatonfüred volt, ahová eleink kezdetben nem a Balaton, hanem a gyógyvíz kedvéért, majd pusztán kellemes nyári időtöltés végett utaztak. De hol laktak, hol és mit ettek? A környék nevezetességeiről egy bencés pap, Horváth Bálint írta az első összefoglalót. Nevekkkel, dátumokkal számol be a fürdőhely XVIII–XIX. századi fejlődéséről:

„Lécs Ágoston, Vilibáld’ [KrassóVilibáld tihanyi apát] utódja tevé le a’ balaton-füredi gyógyforrások’ csinosbulásának első alapjait, azoknak körét megtisztítatván, ‘s egyet közülök oduba foglaltatván; 1743. közelökben egy fa épületet emeltetett. Még a’ század említett tizedében sok szomszédsági nemesek számos deszka sátorokat állítottak, mellyekben részint néhány hetekig a’ nyár’ hevesb napjaiban laktanak, részint csak fürödtek, Füred, ‘s Arács falukban szállásolván. 1748. első vendégfogadó épült a forrás közelében, ‘s egy kis fürdőház ott, hol maiglan is az ó fürdőház van. 1754. a’ tihanyi apátság által mind a két épület megnagyobbítottatott, ‘s a’ látogatás igen számos lón. [...] 1780. [...] az Arács felőli határszélre az uraság vendégfogadót építtetett több lakó szobákkal, ‘s kerttel együtt, [...] s mind a fürdők, mind a’ vendégfogadó kényelmesben szereltettek fel.”²¹

„1826. évi tűz, a’ Balaton déli részén lévő korcsmát lerombolá, ‘s a’ tórai kilátást szabaddá tevé. [...] kétszeresen emlékezetes szépítését a’ fürdő helynek okozá 1834. tűz. Ezen évben a’ nagy vendéglő Horváth- ‘s Póstházak ismét egy emelettel felcsinosítottak...”²²

[Az 1840-es években] „A’ gyógyhely’ épületei, szállás’, egészség’ állapota, és a’ rendtartás fejezetben: urasági épületek „a’ gyógyszertár, az ó és új fürdőházak, a’ nagy vendéglő, paplak, a’ kórház, a’ zsidó vendéglő,³ a’ seborvos’ lakása, péklak, kovácsműhely, istálók, boltok, stb. (...) Eszterházy kuriája az éttermeken kívül 19 vendég szobával...”²⁴

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

Bálint atya a közelebbi és távolabbi környék vendéglátóhelyeiről sem feledkezik meg: azt is megtudjuk tőle, hogy a korabeli kiránduló hol milyen ínycsinalatokhoz jutott, milyen különlegességeket ettek a helyiek, s a vendéglátók milyen helyi alapanyagokból dolgozhattak. A Csopakhoz közeli nosztori völgyben „a’ juhásznéhez címzett major, ennek frissítő eledele, ‘s jó izü barna kenyere meg annyi kedvelt élvei a’ füredi vendégeknek”;⁵ „Badacsonnak több mulató csinos épületei vannak. (...) A’ badacsonni bor, különösen a’ badacsonni ürmös, egész hazánkban a’ legjobbakközé tartozik”;⁶ Füred „lakosai különféle nemes gyümölcsökkel, ‘s az úgynevezett füredi perecekkel kedveskednek a savanyúvízi vendégeknek. Látszik rajtuk, és háztüzkön a’ vagyonság mellyet a’ közel lévő Savanyúvíznek köszönhetnek, mert minden természetnyeket, gyümölcsüket, baromfiaikat, zöldségeiket pesti áron adhatják.”⁷ Füredről kirándulva „szárazon legközelebbi a’ magán álló Kassics kastély, mellyből bájos a’ kilátás a’ Balatonra, ‘s tájékára, csinosan rendezett kertjével, hol frissítő eledelék (írós vaj, édes, alutt tej) kaphatók.”⁸

Az ismertető ékesen tanúskodik a régi nóta igazságáról, amely szerint a Balatonban, ó, mely sok hal termelt: télen a lékben való halászat „gyakran nagy várakozással körül álló lakosok, sőt néha idegenek csoportjaitól is környeztetik, kik hal vevés végett jönnek; ha sokat fognak, mi néha megis történik, hogy 20–25 kocsit is megterhelnek, ekkor (mint ők nevezik) a’ fischéreknek eladják tarisznya számára, mellybe 25 font megy, eleintén két forintjával, utóbb pedig, ha több befogáshoz van szerencsájük, illy tarisznya halat, egy tízesen is adnak; sőt szegény tihanyi társaiknak, ingyen fejébe is juttatnak több fontokat, ők magok is fölfüstölik, ‘s jóízűen fölélük. Különösen megjegyzésre méltó még, hogy a’ keszthelyi halászatok egy halászatban 150–200 mázsa halat is fognak.”⁹ Vörösberényben február-márciusban puszkával lövik a halat: „itt... messze kiterjedésben növényes, gyökeres, és férgekkel teljes ingoványok vágnak, mellyekben a’ férgekkel élő halak, mint a’ pontyok, harcsák, bő élelmet találnak. Mivel pedig, a’ ragadozó halak is ott szeretnek tanyázni, hol a’ kisebb halakat kedvökre fogdoshatják, azok is nagy számmal tartózkodnak itt. Mátyás hetében lövöldözik mátyás csukáját, Gergely hetében gergely csukáját; megállanak a’ vadászok a’ learatott nád’ szélén, és oda várják az ivni kijövő csukákat, egész parthosszant hemzsegnek ilyenkor az emberek, ‘s egy óra alatt 50–60 lövést hallhatni.” Kenesén is „igen jó halászatok esnek, fogas, fogas-süllő, közönséges süllő, csuka, harcsa, ponty, czompó, kárász, keszeg, karda, és sok kecske rák, mellyek Kenesének nádas, és kákás partjait szeretik.”¹⁰ Szepezd „nevezetes... úgynevezett cseresnye rákjairól, mellyek akkorák, mintegy tölgy makk, nagyobbra soha nem nőnek, elevenen is pirosak, kövek alatt tartózkodnak, megfőzvé a’ lakosok megsózzák, ‘s héjastól megeszik.”¹¹ A borokról az atya csak annyit jegyez meg olykor, hogy jók, némelyik „erős”, de színről, fajtáról sajnós egy szót sem ejt.

Az első hirdetések, amelyek a vendéglői ellátásról tanúskodnak, az 1820-as évek közepéről, végéről valók. 1828 áprilisában a Hazai s Külföldi Tudósításokban közölt menüt még végigolvasni is sok (az árak krajcárban értendők):

„Egy különösen megrendelt társaságos ebéd (Table d’hote) a felső Vendégfo-

gadónál a Szálában; az Arany Szarvashoz pedig a' nagy Ebédlőben egy naponként változtatott Levesbűl, egyféle Marha-hűsbűl, mellyhez kétféle mártalék adatik; Sülttel felékesített dupla Czuspáizbűl [főzelékből], két rendbeli betsináltbűl, egy Tésztás és kétféle Petsenyébűl dupla Salátával s végre Konfektbűl [édes aprósüteményből] álló, kenyér és bor nélkül egy személyre – 50

Ugyan egy ilyen egész Ebéd magános Szobákban – 54

Portió számra [adagonként]

Egy portió fehér vagy barna leves 3 1/5

Marha hús kétféle mártalékkal 6 4/5

Czuspájz kétféle sülttel megrakva 7 1/5

Betsinált 8 4/5

Tésztás 12

Petsenye 12

Saláta akár Szalonna Pörtzel, akár Aixi olajjal 4 4/5

Compout saláta 7 1/5

Egy ittze Asztali Bor 9 3/5

Új Bor 4

Egy Findza Kávétúl feketén 8 2/5

Téjjszinnel és tojasos Szarvassal [kiflivel] 9 3/5

Egy TselédEbédűl 3 féle étellel, Kenyér és Boron kívül 12

Jegyzések: Portió számra tsak a' Szobákban, nem pedig a Szálában [étkezőteremben] szolgáltatik a Koszt.

Vatsorára Étél-Czédula mellett Portió Számra szinte az Ebédi árron, sőt némely ételekre nézve még oltsobban is szolgálnak a Vendégfogadósok

Azon esetre, ha valamelly Uraság olytatén különös étel nemet kívánnak, melly itt kiteve nintsen, szükséges reggeli 9 óráig az illető Traktérnél [fogadónál] iránta előre béteendő maga jelentése.

Különösebb [különlegesebb] Ó Borokat is akár bépetsétlett Űvegekben, akár Ittze számra; nem külömben jó fajtú Aszú Szöllő Bort is találhatni a Traktéroknl.”

Fél évszázaddal később Csorba Géza és Táncsics Eszter 1873 és 1875 között vezetett közös naplójában Csorba többször is feljegyzi füredi tartózkodásuk gasztronómiai megpróbáltatásait: „Az ebéd, főleg a palacsinta, rossz volt. Rabschhoz mentünk, hogy kapucinerrel helyreüssük a hibát... Ebédelni mentünk; az ebédet nem fizettük ki. Felzsemlyézve zsebeinket hazajöttünk...” Katona Ferenc vendéglőjében viszont: „Pompás, kitűnő beaufsteoköt adott, rá pedig egy adag rostélyost ettem meg. Hatalmas volt!” Egy tihanyi kiránduláson pedig derekasan megéhezhetek, mert a legegyszerűbb ételt-italt is nagyra értékeli: „A kocsmában finom barnakenyeret és vajat ettünk, és jó vizet ittunk.”¹²

A balatoni nyaralókat csalogató útikönyvekben és hirdetésekben a XX. század első harmadáig találkozunk a környékbeli beszerzési forrásokra vonatkozó adatokkal. Főleg középosztályi körökben az volt ugyanis a gyakorlat, hogy a család kibérelt egy villát, netán parasztházat, magukkal vitték a szakácsnét vagy a nyara-

lás hónapjaira felfogadtak egy helyi asszonyt, és nagyjából ugyanúgy főzettek-ettek, mint otthon. Ez az elég széles körben elterjedt szokás a helyiek termelési és főzési gyakorlatára is nyilvánvalóan hatott. Laborfalvi Róza „pedagógiája” mély nyomatokat hagyhatott Füred asszonynépeben. Miután Jókai 1867-ben megveszi füredi telkét és megépül a ház, „rövidesen bejárnak hozzá Füred faluból [...] a kereskedő asszonyok, s Laborfalvi Róza megtanítja őket, milyen fajta zöldbabot, borsót termeljenek, hogyan ültessenek, honnan szerezzenek korai őszibarackot, torzsátlan körtét s ízes, finom »szultánfügét« [...] Rókáné hozza naponta a pontyot, süllőt, fogast a villába; a hal négyféleképpen készítve kerül Jókai asztalára. Egy másik füredi asszony, Bagóné a »tejsűrűt« s a tejet szállítja Róza asszony híres kávéjához, Bertókné pedig édes gyümölcsről s a kis Rózának tejeskukoricáról gondoskodik”.¹³

Hogy miket főz? Jókai unokahúga, Váli Mari beszámol arról a mulatságos esetről, amikor Otto Janke neves berlini könyvkiadó járt vendégségben az írónál, és „Róza néni mindenféle speciálisan magyar ételt tálaltatott berlini vendégünk elé. De bizony Janke bácsi se a töltött káposztát, se a túrós csipedettet nem tudta élvezni, sőt még a belőlük kivett kóstolót sem bírta elfogyasztani, azt pedig valóságos irtózáttal nézte, mikor mi a finom, cukorédességű, frissen tört tejes csöveskukoricát ettük. Csupán a rizzsel körített jó paprikás csirke (amit »csirkefricassénak« minősített) nyerte meg tetszését, valamint a juhhúsból készült gulyáshúst is élvezhetőnek találta. A pompás balatoni fogast tudta csak kellőképp méltányolni Janke, s többször emlegette, mennyivel ízletesebb ez minden eddig általa ismert tengeri halnál.”¹⁴

A hivatásos vendéglátás színvonala nagy szélsőségek között mozgott. Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* címmel 1900-ban megjelent könyvében¹⁵ 1875-ös kalandjait idézi föl. Hosszan mesél a legendás veszprémi püspökről, Ranolder Jánosról, akinek a vendégek egyebek között egy téli vadászat meglepő befejezését köszönhatték. A leírás főleg azért érdekes, mert a falusi fogadós elképesztő felszereltséggel, szaktudással és nagyvonalúsággal gyakorolja hivatását. Látszik, hogy nem akárből lehetett a püspöki uradalom vendéglőjének bérlője.

„János püspök [...] meghívott bennünket vadászatra, sarvalyi erdejébe. [...] Január 7-ike volt, kegyetlen hideg, ködös, zúzmarás téli nap. Korán reggel elindultunk, az etetés és ebédelés Tapolcára volt kitűzve, a derék Mojzer uram falusi vendéglőjébe.

Leszállunk, lelökjük a bundát, bemegyünk a nagy ivóba, bajuszunkat kiszabadítjuk a hóból, jégből. Mojzer uram hozza az illatos törkölypálinkát s mai süttetű kalácsot. [...] Mosolyogva kinyit egy nagy ajtót, mely a szomszéd nagy szobába vezetett, s odaszól a főispánhoz:

– Méltóságos uram, tálalva van.

Bemegyünk. Szemünk-szánk eláll a nagy fényűzésen. Nehéz ezüstteríték mindenben. Csak úgy görnyed az asztal. A legszebb metszésű velencei üvegek s a legdrágább porcelánok. Karos gyertyatartók, mint az erdő. Az ország legdrágább borai kisebb-nagyobb palackokban. Asztaldíszül csodálatos szépségű gyümölcsök s egész szőlőtőkék ragyogó érett fürtökkel.

Hát még az ebéd!

Nincs a Bakonynak és Balatonnak olyan szelíd és vad, vízi és szárnyas csemegehúsa, amely hidegen és melegen, lével s szárazon ott ne lett volna. Azután a pástétomok, torták, magyar kalácsok, még tepertős pogácsa is. (...)

Aztán a cigány is húzta. Rosszul húzta, de azért jól húzta. Főispánunk mégis alig várta a fizetést. Azt már látta, hogy vele nincs elég pénz, de mégis kíváncsi volt a számlára.

– Vendéglős úr, vendéglős úr, a számlát kérem.

– Ki van az már fizetve, méltóságos uram.

– Hogyan? Mit beszél? Ki fizette ki?

– Méltóságok az én kegyelmes püspököm vendégei, már én csak úgy látom el uraságom vendégeit, mintha uraságom maga volna itt.”

Másnap „Vége volt a hajtásnak. Mentünk reggelire. Százéves tölgyek levágva. Vastag águk az ülőhely. Öt halomban öt máglyahasáb ég. [...] A máglyák körének közepén szabad tér, a hótól eltisztítva. A tér közepén óriási mennyiségben hideg sonkák, ürücombok, pulykák, kalácsok és pogácsák. És a boros- és pálinkáspalackok sorban, hadi rendben, mint a hadsereg.”

Kocsis és uraság úti elemóziájának és felszerelésének leltára se maradhat ki: „Abrak a zsákban, széna a kötélben a kocsira jön. Tarisznya megtömve kenyérrel, szalonnával, sóval, paprikával, fokhagymával. Új pamat árvalányhaj a kalap mellé. Azután borotválkozni, a bajuszt keményen kifenni. De az uraság sem mehet készség nélkül. Szép fehér, sávolyos asztalkendőben pogácsa, kalács, most sült cipó, fokhagymás ürücomb vagy borjúcomb s pár pirosra sült kappan. [...]

De jön a kulacs is. De jön a puska is. De jön a hosszú nyelű balta is. Téli időben, hófuvatagokban még lapát is. A dohányzacskó, az úré is, a kocsisé is, gömbölyűre, keményen megtömve. Acélt, kovát, taplót sehogy se szabad itthon felejteni.”

De az útonjárónak nem lehetett mindig akkora szerencséje, hogy a püspök asztalánál étkezzék. Eötvös a másik végletről is tudósít. A beszédes nevű csárdák hálózata már ekkor lefedi a Bakony emberjárta részét, de milyen szolgáltatást nyújtanak?

„A nyirádi erdő s a Dobos-rengeteg zárja el észak felől a látást. E két erdőben s ettől délre, a Lesence és Eger patakok völgyeiben egyik csárda a másikat érte hajdanán. A Kutya farka, a Billege, az Ürgelyuk, a Sanyarú, a Kínlódi, a Netovább, a Dobos, a Tüskés, a Szegfű, a Kaparó, a Legényes, a Rostavető, a Három zsidó csárdák hol az útfélen, hol a faluvégen, hol az erdőszélen. Minden falunak, minden pusztanak a maga csárdája. Minden csárdában zsidó korcsmáros, magyar szolgalegény. Vendégszobája egyiknek sincs. [...]

Úgy emlékszem, mintha Kohn lett volna 1875-ben a Kutya farki kocsmáros neve.

– Kapunk-e valami jó ennivalót, kocsmáros?

– Ennivalót? Azt az egyet nem adhatok.

– Hogy lehet az?

- Péntek este van. Magam se eszem. [...]
- Csak lesz talán kenyere, bora? [...]
- Kenyeret talán tud adni a Répa.

Ez a Répa volt a szolgálégény. Szolga is, legény is, öregecske is. Ferkó volt a szent keresztségben kapott becsületes neve. Tehenet, disznót ő látott el; pénteken este és szombati napon ő volt a mindenes; ólat, állást, udvart, kocsiszínt ő tartott tisztán; szegénylegények titkaiban ő volt az izenethordó. Volt is a szegénylegények közt becsülete.

- Hol az a Répa?

Alig ejtettem ki a szót: jött be a Répa. Mintha tudta volna, hogy róla beszélünk. Hozott magával fél kenyeret. Barna, jóízű, keményre sütött rozskenyeret. Adott hozzá sót-paprikát is. S egy hosszú, vastag nyakú osztrák üvegeben egy icce bort.”

A századfordulóra már a déli part is kezd komolyabban kiépülni. Bár az első XX. századi Balaton-bédekkerben több környékbeli faluról is azt olvashatjuk, amit például Zamárdiról: „Megfelelő vendéglő híján a fürdővendégeknek háztartást kell vezetniök. [...] Mészárszék van a faluban, élelmiszerekkel pedig maga a lakosság szolgál”,¹⁶ a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban őrzött legrégebbi balatoni étlap¹⁷ kínálata semmiben nem marad el a korabeli fővárosi vendéglőktől. 16 féle „mellékétel” (= előétel) között például Nantes-i ajóka (ringli), olajvaj (majonéz) hallal vagy szárnyassal, strassburgi szarvasgomba-pástétom, fél jérce vagy fél kácsa, negyed liba vagy kappan szerepel. Halételből 13 félélt lehet választani, a klaszszikus balatoni fogas és süllő mellett van „csuka ajókkal”, viza sülve citrommal, tok és kecsge aspikkal, ponty, pisztráng, de rajnai lazac, tengeri nyelvhal és rák is. Aztán oldalakon át a készételek, frissensültek, tészták serege, magyar és francia borok, pezsgő, likőrök, konyak...

A Balaton üdülőövezetté alakulása során a vendéglátósok hamar versenyhelyzetbe kerültek, és a következő egy-két évtized étlapjai egyértelműen azt mutatják: fel kellett nőniük a feladathoz, és idomulniuk a „városi urak” ízléséhez. Ők pedig nyaraláskor is makacsul ragaszkodtak a megszokott ételekhez, nem a környékbeli specialitásokat keresték, a legnagyobb nyárban sem riadtak vissza a töltött káposztától, füstölt oldalastól, nokedlival körített paprikástól, tejfölben tocsogó túrós csuszától, és meg se kottyant nekik előételként egy negyed liba.

Jegyzetek

¹ A füredi-savanyúvíz s Balaton környéke. Kézi-könyvül a' savanyúvízi, 's balatongőzösi minden karu, 's rendü tisztas vendégeknék irta Horváth Bálint, pannonhegyi Sz. Benedek rendü, bakonykajári egyház' papja. Magyar-óvárrott, nyomtatta Czéh Sándor, 1848, 10–12.

² Uo., 13–14.

³ Nem csak hogy Füreden külön izraelita vendéglő működött, de Csupakon már az 1820-as években kóser bort is készítettek a zsidó vendégek számára. Lichtneckert András: *A balatonfüred-csupaki borvidék története*. Veszprém megyei Levéltár, Veszprém, 1990, 238.

⁴ Horváth, 19–20.

⁵ Uo., 73.

⁶ Uo., 99.

⁷ Uo., 115.

⁸ Uo., 27.

⁹ Uo., 71.

¹⁰ Uo., 77–78.

¹¹ Uo., 112.

¹² Idézi Katona Csaba: Vendéglátás, étel-ital a XIX. századi Balatonfüreden. In *Professionatus Spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából*. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2004, 101, 111.

¹³ Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. Budapest, Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1960, 15–16.

¹⁴ Idézi Katona Csaba, i. h., 109–110.

¹⁵ <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/>

¹⁶ *A Balaton és vidéke*. Arad, 1909, Eggenberger-féle útikönyvek, 27.

¹⁷ Siófok Balaton-fürdő Részvény-társaság, Ételek jegyzéke, 1900-as évek legeleje.

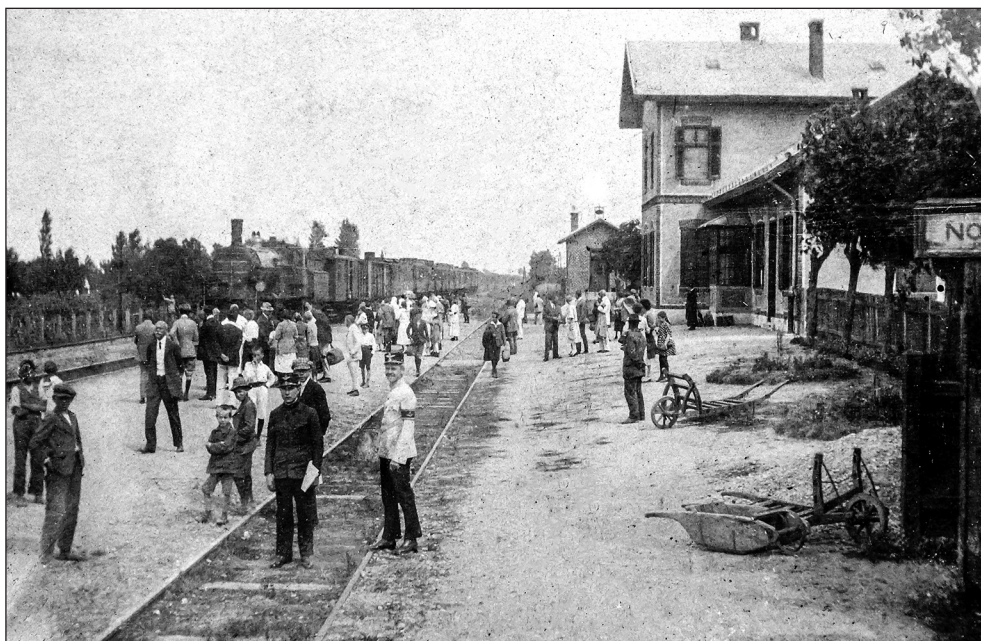

Foto: Fortepan 07755 / Balatonmáriafürdő – vasútállomás, 1909

Beneš

1.

Hamvas szerint az őskínai följegyzéseket nem szabadna figyelmen kívül hagyni, mert a transzcendensen keresztül máig hatnak. Ha például kijegyezzük a *He-tek könyvéből* a föld hét terhét: az árulót, a fajtalan, a kegyetlent, a ravaszt, a hamis prófétát, a szőkevényt és a politikust, több ezer év távlatából definiálhatjuk a globális földi má. Persze csak akkor, ha két, az idők folyamán – a darwini evolúciós elmélet parádés bizonyítékaiként – *kitenyészett teherrel* kiegészítjük a listát: a gyárossal, mint sikeres vállalkozóval, és a bankárral. A felsoroltak különös, ám követhető összefonódásából alakult ki az a *kegyelmi állapot*, amelyet földi demokráciának neveznek. Korábban inkvizíciónak hívták.

Erről mondta Hamvas Béla, hogy „A tudósok felépítették azt az elméletet, hogy mindenkinek szabad élni”. A fajfenntartási ösztön folyamatának végén (kezdetén) ez a „szabad élni” mint szélsőséges lehetőség valóban adott, csak az idők folyamán a földön kialakult szokásrend miatt viszonylagossá vált. Kialakultak az emberi élet szabadságának a kalodái szellemi, fizikai és technikai értelemben egyaránt. A földi ember ma már nem lélekkel bíró emberi lény, hanem csupán szám, ujjlenyomat, retina, gépi adat, DNS. Nem Isten teremtménye, hanem a sokszínű kodisztikai játék eleven bábuja.

Ez a fejlemény független a Földön létező országoktól, köztársaságoktól, unióktól, brutális diktatúráktól abban az esetben, ha a létező országok, köztársaságok, uniók és brutális diktatúrák elfogadják függő helyzetüket egy brutális demokráciától, vállalva azt a bélyeget, hogy a Föld minden lakója potenciális bűnöző (terrorista), amennyiben a hegemon érdeke ezt kívánja. „A fensőbbrendű hatalom számára csak egy gondolat mérvadó: a világhatalom. Nincs eszköz, amely számára, hogy ezt a célt elérje, alacsony lenne, nincs kockázat, amelytől visszariadna, a bonyolult és rafinált diplomáciai módszereket éppen úgy felhasználja, mint az árulást, szőszegést, erőszakot, hűtlenséget és kényszert. Emberélettel nem számol, az ember csak út arra, hogy elérje az emberfölöttit.”

A hegemoniának ez a formája a történeti időben ilyen álságos módon most bukkan föl először. Példa nélküli. Mert korábban is voltak hódító birodalmak, hadvezérek, királyok, kánok, zsarnokok, elmebetegek, de ők mindannyian úgy hódítottak, hogy minden ütközetben vállalták azt a veszélyt, hogy vereséget szenvednek. Vagy elesnek a harcmezőn. A mostani hegemon ügynököket, politikusokat alkalmaz a Föld minden országában, általuk terjed ez a sajátos demokrácia, mint az áttétes rákbetegség: a hegemon erkölcsse.

A hegemoniának, mint lelkületnek és szemfényvesztő mutatványnak táptalaja a céltudatosan kiagyalt, gerjesztett hazugság, a megtévesztés, a megosztó manipuláció; régi módszer. A démonizált közeg befolyásolható. Ezt ismerte fel a múlt század elején Edvard Beneš ügyvédbojtár, külügyminiszter, köztársasági elnök, politikai kalandor, szabadkőműves, aki zsigerileg gyűlölte az Osztrák–Magyar Monarchiát és a magyarokat.

2.

MOTTÓ:

„*Én egyáltalán nem igazságokra törekszem,
én politikát csinálok, s ezért olykor tudatosan követek el
jogtalanságot az állam érdekében és a magam érdekében.*”

(EDVARD BENEŠ)

Beneš gigantikus terhet vállalt magára az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés előkészítésében annak érdekében, hogy a semmiből egy, a világhatalmak által hitelesített, kijelölt határokkal rendelkező országot hozzon létre.

Ennek érdekében folyamatosan hazudott, miközben folyamatosan hangoztatta, hogy ő az igazság kizárólagos képviselője, s Csehország az egyetlen, amely egy időben meg tudja védeni a világot mind a bolsevizmustól, mind a kapitalizmustól.

Elítélhetjük-e ezért a politikus Beneš?

Természetesen igen, mert magyar szempontból minden cselekedete, tevékenysége, érvelése, kombinációja, csúsztatása s mindezek eredménye a magyar nemzetnek kárt okozott.

Cseh és szlovák oldalról vizsgálva Edvard Beneš vonatkozó tevékenységét az értékelés nyilván más; még a legnyitottabb cseh és szlovák politológusok, filozófusok is csak addig merészkednek el, hogy a cél érdekében használt eszközei esetenként nem voltak elegánsak. Példaként megemlíthetjük az Európa legjelentősebb demokratájaként ünnevelt Václav Havel véleményét, miszerint Beneš „nagyformátumú politikus” volt.

S vizsgálódásunk folyamán azt sem szabadna figyelmen kívül hagynunk, hogy kik voltak azok a politikusok, akik Trianon kapcsán elfogadták Beneš érvelését: V. I. Lenin, Sztálin, Georges Clemenceau, David Lloyd George, Vittorio Emanuele Orlando, Thomas Woodrow Wilson, meg a teljes szláv világ, kiegészülve a Balkánnal.

A valóság persze valamivel árnyaltabb, hiszen köztudott, hogy az amerikai Kongresszus elvetette a békeszerződés szövegét, és Wilson azt nem írta alá. Lloyd is rájött a végzetes tévedésre, és nyolc évvel Trianon után (1928. október 4.) már így nyilatkozott: „...a teljes okmány- és adattár, amit egyes szövetségeseink a béketárgyalások során nekünk szolgáltatnak, hazug és hamisított volt. Nem vettük észre a szövetségeseink által elénk terjesztett statisztikák valótlanosságát, ami végül is a diplomácia történetének legigazságtalanabb békéjét hozta létre, és aminek következménye a nemzeti törvények és a nemzetközi jogok legdurvább megsértése volt.”

Ebből arra (is) következtethetnénk, hogy Beneš ördögösségein az odafigyelő találhatna fogást, különösen akkor, ha az illető magyar, vagy kisebbségi sorban élő magyar, aki komolyan veszi magát, nemzete történetét és komoly a szándéka a tétel láttatásával kapcsolatban.

A „kisebbségi sorban élő magyar”-t csak azért választottam külön az „anyországi” magyaroktól, mert a Békeszerződésben olvasható egy Kisebbségi záradék, amely kimondja, hogy „...a Szerződést aláíró felek kötelezettséget vállalnak a területükön élő valamennyi nemzetiség emberi jogainak maradéktalan betartására. [...]

Amennyiben a Szerződő felek a Szerződésben foglalt megállapodást nem tartják be, úgy szerződésszegést követnek el, amelynek alapján a Szerződés érvénytelenítésére, illetve hatályon kívül helyezésére kerülhet sor”.

A rendszerváltoztatást követően számos szerencsétlen nekibuzdulási kísérlet történt Trianon átértékelésére, de rendszerint nem a Békeszerződés szövegét tekintették alapnak, hanem az önfényezés lehetőségének látszatát keltő zűrzavaros keretírásokat, melyek tartalmi része melengette a megkeseredett magyar szíveket. Ilyen volt például a Magyarok Világszövetségének a petíciója is, amelynek alapjául Henri Pozzi francia közíró, vélt politikus, kettős ügynök és világfí két munkája (*A háború visszatér* és *Századunk bűnösei*) szolgált. Kétségtelen, hogy Pozzi valóban ott ült a tüzek körül, amikor a cseh-szlovákok, oroszok, románok a trianoni toron felszolgált pecsenyéjüket sütögették, s fül- és szemtanúja volt a receptek megírásának. De ott ült a magyar és a francia szalonokban is, bennfentes kibicként. Felmerülhet a kérdés, hogy az általa leírtak mennyire hitelesek, különösen akkor, ha a korrupció, mint alapvető ihlet egyik oldalról sem kizárható, melynek gyanúja máig nem illant el.

Erre csak azért tértem ki, mert mind a trianoni (1920. június 4.), mind a párizsi (1947. szeptember 15.) Békeszerződés túlságosan komoly és magyar oldalról értékelve túlságosan tragikus következményű ahhoz, hogy azt komolytalan emberek dicsőséget és előmeneteli lehetőséget szimatolva napjainkban aprópénzre váltsák, úgy, ahogy az eddig történt.

Az akkori szövetséges hatalmak Cseh-Szlovákia és Románia viselkedése alapján – különös tekintettel a földreformokra és az államosításra, Romániában a militarizálódásra – az évtized végére pontosan felmérték és tudatosították a Békeszerződés támpontjainak ingatag mivoltát; a tévedés nyílt beismerése azonban kínos és politikai szempontból megalázó lett volna: a gyengeség jele, a hegemonia feladása.

A pillanat sem volt kedvező, a gazdasági válság, majd Hitler hatalomra kerülése óvatosságra intett: a Békeszerződés tartalmi felülvizsgálása, s Magyarország gazdasági és katonai megerősödése Nyugatról nézve nem volt kívánatos. Persze (titkos) háttértárgyalások folytak mind a franciákkal, mind az olaszokkal, de a bécsi döntésben való jelenlétet a szövetségesek már nem vállalták nyíltan: alibista módon Joachim von Ribbentropra és Galeazzo Ciano-ra bízta az etnikai revízió kihirdetését, míg korábban Münchenben ott volt az angol és a francia külügyminiszter – Chamberlain és Daladier – is.

Feltehetnénk a kérdést, hogy amennyiben a szövetséges hatalmak titkon lelkiismereti kérdést csináltak a trianoni Békediktátumból, miért nem vállalták nyíltan Magyarország rehabilitálását? Azért, mert a magyar nemzetnek nem volt jó híre a nyugati világban. S ami nem szabad, hogy elkerülje a figyelmünket: Horthy Miklós alatt Magyarország gazdaságilag, valamint a kultúra terén és nemzettudatában megerősödött, katonailag viszont nem heverte ki sem az őszirózsás forradalmat, sem Trianon ítéletét.

„A nyugat sohasem volt képes felfogni, hogy a magyar mindig csak követel, mert agresszivitást lát mögötte; holott ez az örök követelés nem agresszív lelkület-

ből folyik, hanem inkább depresszióból: követel, mert általa védekeznek. Ezért volt mindig tábor az ország, kívülről nézve csupa rebellisnek a küzdelme, belülről nézve a kiváltságaikat féltőknek egymásra fenekedése, a valóságban ellenben egy népnek a maga fennmaradásáért vívott élet-halál harca” (Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*).

Ebben a kérdéskörben, ha elfogulatlanul elemezzük Magyarországot és a magyar nemzet mai helyzetét, rögzíthetjük, hogy a Nyugat (NYUGAT) álláspontja jótányit sem változott, sőt!

És itt térhetünk vissza Edvard Benešhez, aki a müncheni egyezmény aláírásakor még Cseh-Szlovákia köztársasági elnöke volt, a bécsi döntés kihirdetésekor már nem. Illetve később igen is, meg nem is, mert lemondott, majd 1940. július 9-én Londonban emigráns kormányt alakított, a kormány elnöke viszont nem köztársasági elnök. Egy bonyolult lélek bonyolult vállalkozása...

Az egykori szövetségesek pedig – elsőként Anglia – mintegy öngazolásként, sorban elismerték az emigráns csehszlovák kormányt, s az új barátok – Franklin Delano Roosevelt, Winston Churchill, Charles de Gaulle és az elnyűhetetlen Sztálin – védelme alatt Beneš legitim körülmények között garázdálkodhatott. Gátlásai leomlottak, a bolsevikoktól való idegenkedése feloldódott, a németek és a magyarok ellen táplált gyűlölete reneszánszát élte. Ilyen körülmények között fogott hozzá az Elnöki dekrétumok megszövegezéséhez abban az időben, amikor a háború végső kimenetele bizony még kétséges volt; a végkifejlet azonban őt igazolta, így a párizsi békeszerződés aláírásakor Gyöngyösiék ugyanolyan kómás állapotban szédelegtek a győztesek bankettjén, mint Trianonban Apponyi grófék.

3.

Ami a háború után történt a Felvidék magyarságával és a szudétanémetekkel, azt bár történészeink a helyére tették, politikusaink azonban nem tudnak mit kezdeni vele: hol ünnepelnek, hol meg zokognak, hol mellet döngöttek, hol meg újra és újra, de rendületlenül elszántságról tanúbizonyságot téve, eladják saját nemzetüket.

A szocializmus építésének levezénylését Edvard Beneš már nem vállalta el, az új, feltörekvő moszkovita nemzedéknek útjában volt, s inkább meghalt. Szellemiségét az új szelek vitték tovább, s máig fújdogálják.

A magyar–csehszlovák internacionalista, testvéri barátság évtizedeiben – leszámítva az 1968-s események miatti ismert súrlódásokat – a korábbi ellentétek szőnyeg alá kerültek, és a Felvidék magyarsága élte boldog, békés, kollektíven bűnös hétköznapjait, és derűsen kollaborált.

Beneš kriptafedőjét egy rendkívül – és gyanúsán – bársonyos forradalom mozdította el, talán résnnyire, de ez is elég volt ahhoz, hogy a szellem kiszabaduljon a koporsóból.

Jelenlenségének első bizonyítéka a Szövetségi Nemzetgyűlés által megalkotott földreformtörvény volt (restitúció), abban az értelemben, hogy meghatározta az új cseh-szlovák hatalmi formáció tűréshatárát a felvidéki magyarság igényeivel ösz-

szefüggésben. Kiderült, hogy a beneši értékrenddel kapcsolatban a tolerancia megközelíti a nullát: a csehszlovákiai magyar politikusok képtelenek voltak elérni, hogy az elkobzott vagyon visszaszolgáltatása az 1945 előtti időszakra is vonatkozzon.

Ez, a csehek és szlovákok érdekeit garantáló törvény a végrehajtás, de különösen a földrendezés kapcsán megbukott, abban az értelemben, hogy csak például Gúta város közigazgatási területén több mint 11 000 (tizenegyezer) jogi ellentétet generált. Megbukott ugyan, de el nem bukott, mert a kialakult jogi ellentéteket – kevés kivétellel – az érintett szlovákok és a szlovák állam javára igazították ki.

Ehhez a folyamathoz a két esetben is regnáló Magyar Koalíció Pártja megértően asszisztált (passzív jelenlét) – állítom ezt annak tudatában, hogy a restitúciós törvény határidejét a magyar párt javaslatára tolták ki; a törvény lényege ugyanis nem változott.

A rendszerváltoztatást követő időszakban a sorsdöntő bűnök elkövetését illetően önellátóvá váltunk, nem szorulunk a külföld segítségére. Az azóta eltelt időmáron több, mint negyed század alatt a felvidéki magyarságot képviselő párt(ok) vezetői egyen-egyenként önfényező túlélésre rendezkedtek be, választóik pedig kiszédelegnek a nemzetből Dévénytől Ágcsernyőig; nemzettudat- és jövőkép nélküli szédelgőkké tették a Szlovákia területén élő magyar nemzetrészt.

Butaságból, felkészületlenségből, úri nagyvonalúságból, gyávaságból, politikai, politikusi vakság által.

A felsorolt tulajdonságok – ötvöződve a diplomáciaioperett-hajlammal – rögzítődtek a Szlovákiával, Romániával és Ukrajnával megkötött alapszerződésekben. Csoda-e, hogy a felsorolt országok vezetői megértő, nagybácsis mosollyal viseltetnek Magyarországra iránt? Ó, nem...

Magyarország az említett alapszerződésekben feltételek nélkül erősítette meg mind Trianon, mind Párizs békéjét, holott például Szlovákia anno nem is létezett. Aztán Szlovákiát és Romániát ugyanilyen feltételek mellett besegítették az EU-ba, mondván, hogy az unió majd megoldja a helyi, őshonos kisebbségek problémáit; ami persze izgalmas anakronizmus. A nemzeti kisebbségek ügyét ugyanis egyébiránt az EU a társult államok hatáskörébe helyezte, így az akkor is belügynek számít, ha az országok az összes vonatkozó szerződést aláírták. Ezt figyelmen kívül hagyni, a magát „anyaországnak” tekintő Magyarország részéről, a józan ítélőképesség hiányára utal.

Épp a Szlovákiával kötött alapszerződés záradékában olvasom, hogy a szerződés vitás esetekben felülvizsgálható. Érdekes, hogy ez a passzus még nem tűnt fel senkinek. Akkor sem, amikor például Szlovákia törvényben erősítette meg Beneš elnöki dekrétumainak jogfolytonosságát, ami fenntartja a kollektív bűnösség elvét. A magyar tiltakozó jegyzék khm... késik. Persze, történt civil és politikai kezdeményezés is, bementa a rádió.

Eszembe jutott Szlovákiának egy korábbi csínytevése Magyarországgal szemben, tételesen az a kéthektárnyi Magyarország, amelyet a bösi vízlépcső építésekor Szlovákia önkényesen kikanyarított, elkönfiskált, s elhelyezte azt a Csorba-tóti egyez-

mény által szerzett köz- és vasutak, bakterházak, rétek, legelők, erdők, egyebek leltárába.

Igaz, hogy a szerzemény most a határ túloldalán található, de ne legyünk szőr-szálhasogatók. Akkor a magyar állam szigorúan és nagyon kategorikusan kijelentette, hogy ez bizony nagyon csúnya dolog. Ennek fejében Szlovákia olykor nagyvonalúan csurrant vizet a Szigetköznek.

A szlovák huncutságokat leleplezendő – mert él még a felvidéki magyar virtus –, felelősségem teljes tudatában most sűgok valamit Magyarországnak: köztünk maradjon, Szlovákia több esetben és bizonyíthatón megszegte a bős-nagymarosi vízlépcsőről szóló szerződést. A szlovák állam ugyanis a műtárgy megépítésére kisorsított területből sok hektárt privatizált és adott el sikeres szlovák vállalkozóknak, mely területeket az érintettek nevére telekkönyveztek. A parcellákon azóta további műtárgyak, kikötők, vendéglők épültek, egyértelművé téve, hogy Szlovákia már nem érdekelt a nagymarosi erőmű megépítésében.

Ezt a fontos információt ingyen adom, annak tudatában is, hogy a pör általa megnyerhető. Persze csak akkor, ha Magyarország hajlandóságot mutat a pör megnyerésére.

S ehhez még egy pikáns adalék: Magyarország helyében utánanéznék annak is, hogy a Csorba-tói egyezmény (1948. július 25.) megjelent-e valaha is a Csehszlovák Törvénytarban, vagy csak úgy, játszásiból, végrehajtották...

„Ne csodálkozzon a dolgok ilyen állása fölött – mondta Hamvas Béla –, a magyarság létformájának egyik legfontosabb vonása az irrealitás. A magyarság mindig önmaga elől menekül.”

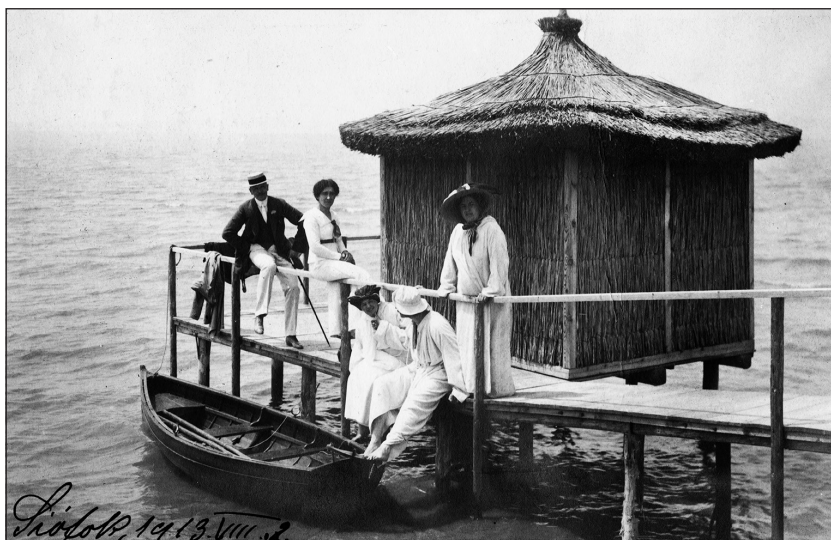

Foto: Fortepan 75908 / Péchy László: Siófok, 1913

A Balaton képi ábrázolása viszonylag későn, a XVIII. században jelent meg a képzőművészetben. Korábról csak geográfiai térképek, hadtudományi szempontú felmérések ismeretesek.

Az első képzőművészeti igényű Balaton-ábrázolások a XIX. század első felében tűntek fel. Ettől kezdve az ábrázolások rendkívül változatosak, attól függően, hogy miként módosultak a tájábrázolási konvenciók, miként alakult az ember tájhoz való viszonya. Eleinte a táj történeti múltja, később természeti adottságai, az itt élő emberek világa, majd a víz és az atmoszféra köti le a művészek figyelmét.

A balatoni településeket a XIX. században kibontakozó polgári kultúra fedezte fel. Az 1800-as évek elején osztrák mesterek nyomán sokszorosított albumokban terjesztették egy-egy karakteres tájegység szép vagy fenséges látképeit. A grafikai látképek műfaját a felvilágosodás teremtette meg és a művek a világ- és honismereti igényt szolgálták. Zömében irodalmi ihletésű folyóiratok, periodikák közölték őket (Aurora, Hébe). A kor általános romkultusza jegyében számos hiteles várkép-sorozat keletkezett a Balaton-felvidékről is. Elsők között Kisfaludy Sándor barátja, Petrich András vízfestményei népszerűsítették ezt a vidéket, de ilyen volt Szerelmey Miklós *Balaton Albuma* is 1848-ból, mely szintén hozzájárult a Balaton iránt ébredező érdeklődés élénkítéséhez. Szerelmey három évvel korábban nyitotta meg pesti könyomdáját; műhelyét színes litográfiák készítésére rendezte be. Könyomatain Füred, Tihany, Tátika, Rezi, Szigliget, Sümeg és Csobánc várai láthatók, a rajzokhoz Petrich korábbi gouache-sorozatát is felhasználta. E grafikai sorozatok utolsó gyűjteménye volt az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* (Budapest, 1888-tól) című album, melyben Greguss János elsőként ábrázolta a XIX. századi, fonyódi parton zajló vasútépítést.

A historizálás e korai időszakában a balatoni képek között kevés a festmény. A tó *festői* felfedezése a XIX. század második felében működő művészgeneráció érdeme, az ő vásznaikon született meg a „magyar tenger” hatalmas, máig ható, igéző erejű víziója. Ligeti Antal, Brodszky Sándor és Telepy Károly tolmácsolásában a föld–víz–levegő találkozásának Balaton-parton megélhető, érzékletes hármassága itáliai előképekkel vetekedő új képtípust eredményezett. A festők egyre gyakrabban keresték fel az északi és a déli part különféle helyszíneit, és valóságos Balaton-kultusz alakult ki körülükben. Műveikben a Balaton hangsúlyozottan történeti helyszín. A várrom és a körülötte burjánzó természet a nemzeti múlt és jelen szembesítésének vissza-visszatérő szimbólumai. Festőink a bécsi és német akadémiákon tanult itáliai minták nyomán alakították ki az ideális táj koncepcióját biedermeier részletező kedvvel párosítva.

Ligeti Antal jellemzően a magyar táj idilli-romantikus képét festi: itt a természet végtelen nagysága áll szemben az ember által alkotott művekkel, a várakkal, épületekkel, összességében a történelem tanúival. Ez utóbbiak a törekeny esendőség példázatai. Bár Ligeti sokat dolgozott külföldön, több szigligeti képet is festett: leg-

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

főbb újítása, hogy a képeiben megpróbált megszabadulni a mitológiai kellékektől, és elsőként teremti meg a táj önmagában is helytálló és hiteles képét.

Idővel a történelmi motívum elvesztette hangsúlyos szerepét és a természet alárendelt részévé vált. A romantikus festők, mint például Brodszky Sándor, a természeti elemek összecsapásában, a tornyosuló felhők fenyegetésében a táj iránt érzett panteisztikus rajongásukat fordították át személyes érzelmekkel feldúsított élménnyé. A Balaton nyugodt, idilli békéjét égi elemek, a szél és vihar által felborzolt, hullámzó víztömeg, a leszakadó löszfal, a burjánzóan mozgalmas parti növényzet fenyegeti. A növényvilág ösztönszerűen tenyésző, ember által érintetlen vegetáció, az egykori édenkert földi megfelelője. Brodszky képein az emberi világ mulandó, a törekenységét érezzük: a táj felkelti a magány, elhagyatottság és bizonytalanság érzését.

Telepy Károly a látottak lírai szépségére és a mindennapi élet örömeire irányítja a néző szemét. A táj mellett megfigyelte és korhűen ábrázolta a tavon dolgozó embereket is. Panorámás látképeinél gondosan betartotta a klasszikus kompozíciós arányokat: képeinek jellegzetes vízszintes formátumát a hármas osztás határozta meg. Az előteret erősebb színekkel jelenítette meg, a háttérben elhelyezett hatalmas víztükör és a túlpartot halványkékes tónusokkal koronázó hegyek vagy várromok a távolságot érzékeltették. Telepy olyannyira ragaszkodott az akadémikusan „megszépített” természet koncepciójához, hogy a *Fonyódi fürdő* című képéről le hagyta a parton megépített vasúti síneket is.

A romantikus természet népszerű motívuma mellett hódított az a megközeleltetés is, amely a nemzeti művészet legfontosabb feladatának a népelet bemutatását tartotta. A romantikus népiesség eleinte idilli eszményképekben alkotta meg az egyszerű parasztember különféle ideáltípusait. Molnár József vagy Szemlér Mihály életképekben nemes szándéktól vezérelve rögzítették a Balaton partján élő parasztemberek, halászsok, pásztorok munkáját. A természet szépségét zavartalanul élvező vagy éppen az elemekkel küzdő ember alakjait kiteljesedett, méltóságos, megszépített karakterekként állítják elélnk.

A XIX. század végén az angol tájképfestők hatására új szemléletmód terjedt el: erős fény és szürkés tónusokkal egy, a valósághoz közelebb álló természetkép vette át a vezető szerepet a történelmi asszociációkat keltő témák helyett. Ennek a szemléletmódnak az egyik legnagyobb tolmácsolója Mészöly Géza volt, aki beutazta az egész Balaton-vidéket. Különösen sokat festett Balatonakarattya vidékén. Mészöly balatoni képeivel olyan atmoszférikus táji hangulatot teremtett, amely mintájává vált az évszázad végére elterjedő, sablon nélküli természetlátásnak. Egyszerű halászbemerei a környező világgal való szoros kölcsönhatásban élnek. Módszerének számos követője akadt: Valentiny János vagy Pörge Gergely Mészöly bensőséges hangulatú és aprólékos kidolgozású műveit követve dolgozott, amikor a táj legapróbb, legjelentéktelenebb részleteit, a vízparti fűcsomót, göröngyöt is a realista részletlátás megfigyeléseinek vetették alá. Egyformán lefestésre volt méltó számukra a zombékos nádas, a magányos fák, az erdei kunyhók, a legelő és a legelésző állatok.

A századforduló gazdasági fejlődése nyomán átalakult a balatoni népesség: az új képeken a parasztok, halászok helyére a több szabadidővel rendelkező polgárság lép. A déli part eleinte még nem olyan közkedvelt helyszín, mint az északi, a városias hagyományú Balatonfüred, de a századforduló idejére a somogyi part – Siófok és Fonyód környéke – is egyre gyakrabban bukkan fel az ábrázolásokon. A fürdőkultúra fejlődése vonzotta a nyaralókat, a kirándulókat, és nem utolsósorban a festőket is. A fürdőlethez hozzátartozott, hogy a vendégek lefestessék magukat, arcvonásaikat az életmód fontos kellékeivel megörökítsék. A portrék népszerűsége ellenére a kor legkeresettebb képtípusa mégis a tájkép maradt. A balatoni motívumok újszerű feldolgozását indította el a modern magyar festészet egyik első nagymestere, Szinyei Merse Pál. A háború idején, 1916–1917-ben családtagjaival és a fiatal Molnár C. Pál társaságában két nyarat töltött el a Welics családtól bérelt villában. A bélatelepi vízparton tíz képet festett. E tájképeken nem a korábban megszokott kompozíciós sémákat használta: igyekezett olyan nézőpontból megközelíteni a vízparti táj részleteit, amivel mozgalmas hatásokat ért el. A Badacsony jellegzetes hegyvonulatát inkább kihagyta a kompozícióból, mert nyomasztotta a hegy koporsó alakú, monumentális tömege. Helyette a változatosabb, mozgással és impresszióval teli „tájmontázsokat” választott ki a dombok közt felvillanó víz és a nádasok, illetve a tajtékos hullámok üde panorámájával. A szabad levegő és a ragyogó, napsütötte táj életvidám képeket eredményezett munkásságában.

Rippl-Rónai József feleségével, Lazarine-nal és nevelt lányával, Anellával Hévízről Kaposvárra visszafelé menet időnként megszakították útjukat, hogy Fonyódon fürdőzzenek. „Jócsi bácsi nagyon szerette a napsütést, jól bírta és sokszor alig lehetett kicsalni őt a Balaton vizéből” – emlékezett vissza a festő nevelt lánya, Anella. A mester az 1910-es évek végén szinte éves rendszerességgel tért vissza Fonyódra művésztelep szervezésének szándékával. Több képe készült Siófokon, ahová rendszeresen járt nyaralni múzsájával, Zorkával. Rippl-Rónai nemcsak a víz változatos közegét, az atmoszféra különleges szín- és fényhatásait, hanem posztimpresszionista művészként a vízpart különös tektonikus, szerkezetes látványát is rögzítette alkotásain. Balatoni pasztellképein a világosságot és a napfényt festi: az örök mozgás és a változó fényjátékok közepette a tárgyak elvesztik körvonalait, a színek eredeti tisztaságukat.

Új megközelítést hozott a szintén kaposvári születésű Vaszary János munkásságában a fürdőélet. Vaszary különös kedvvel festette az emberekkel benépesített vízpartot: számos külföldi és magyarországi nyaralóhelyen dolgozott, és különösen munkássága utolsó évtizedeiben vált kedvelt témájává vált a sportoló és napozó alakokkal benépesített strand – mint a modern élet egyik helyszíne. Balaton-parti inspirációit gyakran rögzített friss vázlatokban. A természeti elemek, felhők és víz elmentés minőségeinek – a mozgás és nyugalom – összecsapását érzékelteti expresszív látomássá átlényegítő, lendületes ecsetvonásokkal. Rippl-Rónai és Vaszary sokszor a táj által sugallt lelkiállapotot vetítették ki látomásaikba.

Számos más művész használta a vízpart egyedülálló élményét a konkrét látványtól való elvonatkoztatásra. Alkotásaikban a Balaton-part elvont, szimbolikus témák ihlető helyszínéként jelenik meg. A századforduló nagy művésznemzedékéből Iványi Grünwald Béla Balatonszemesen és Balatonlellén töltötte az első világháborút követően nyarait. Festői programjának középpontjában ekkor az atmoszférikus hatások kutatása, a fény állt. Balatoni látomásaiban a fiatalság és az örömteli táj szépsége ötvöződik. Iványi Grünwaldhoz hasonlóan az antikvitást és a reneszánszt idéző mítoszkeresők közé tartozik Nikelszky Géza, a pécsi Zsolnay gyár tervezője. Vízparti tájat ábrázoló kerámiáján a vízpartot antik istenek által látogatott, idilli tájjá magasztosítja, míg a kaposvári Pártay István a Balatont kecses nőalakban megszemélyesített múzsaként, szimbolikus igénnyel festette le.

A mítikus tartalmak mellett a modern élet számos, korábban nem tapasztalható jelensége is feltűnik a Balaton-ábrázolásokban. Az 1920-as években a déli parton kiépült a vasút melletti műút. Az új, iparosodott modern világ a fürdőélet új témáit, a kövekből kirakott mólót és kikötőt, a strandokat, a modern fürdőélet képeit hozta magával. A tájról a hangsúly gyakran az emberre helyeződött át. Itt kell megemlíteni, hogy a fotográfia óriási szerepet játszott abban, hogy a festészet a tájábrázolás során egyre inkább eltávolodott a szolgai másolástól. A modern képek a világról nem a megismertetés szándékával, hanem a modern világ állapotáról, az új, modern világkép közvetítéséről szólnak. A tájképfestészetben az autonóm képi világ a fő erővonalakig egyszerűsödik, máskor lírai, drámai „torzulásokat” szenved, megint máskor sajátos belső tájakká, tájrészletté vagy lélektájjá alakul. A modern élet harsány színekkel és merészen hasogatott formákkal váltja fel a látvány alapján meghatározott, lírai természetutánzás és a panteista tájszemlélet igényét. A művészek egy látványtól független képi világ belső törvényeit követik szűkszavúra redukált felvetéseikben. Közülük Bor Pál Rippl-Rónai 1919-es fonyódi művésztelepén dolgozott, de képeinek témaválasztásában később is gyakran visszatért a balatoni helyszínhez. Sajátos, geometrizáló-dekoratív tájképei a látványt analitikusan közelítik meg: kiegyensúlyozott, szerkezetes kompozícióiban sajátosan összegződnek a konstruktivizmus és a posztimpreszionizmus tanulságai.

A két világháború közti időszakban számos képet festett a Balatonról Egy József. Látképeinek gyakori záró eleme a Badacsony, illetve az onnan megfestett fonyódi dombok kettős ívsora. Kevesen ismerték Egrynél jobban a tó természetét: hol párás-ködös atmoszférákba, másutt felkavaró, expresszív látomásokba vetítette panteista érzéseit. A natúrát nagy ívű, sommázó gesztusokba, konstruktív tömbökbe foglalta. Formái sosem zártak: levegővel, fénnel átítatott – szinte zenei – fény-szimfóniák, ahol a felhő, víz és fény kölcsönhatását Balaton párás, remegő atmoszférája oldotta fel.

A XX. századi magyar festészet másik meghatározó mesterét, Bernáth Aurélt Egryhez hasonlóan szoros kapcsolat fűzte a Balatonhoz: a tópart az 1920-as évektől kezdve festői témáinak egyik legfőbb ihletője, legyen az a németországi starnbergi tó vagy a magyar tenger. A Balaton észak és déli partját egyaránt jól ismerte. Kisörsi

présházához, majd ábrahámhegyi nyaralójához számos kép keletkezése köthető. Balaton-ábrázolásainak egyik legszebb példáját a fonyódi panoráma ihlette. Bernáth a tájélményeket erőteljes hangulati töltéssel, szinte költői látomásként jelenítette meg. Idős mesterként nagyszerű esszéiben a tópart 1960-as évektől tapasztalható, mester-séges átalakítása miatt érzett aggodalmát fejezte ki.

A XX. században végbemenő művészi változások nyomán a külvilágot leképező, látványelvű festészet egyre inkább háttérbe szorult, és a tájkép a szubjektív érzések hordozójává, belső képek kivetítésévé vált. Az új, gyakran nonfiguratív irányzatok képviselői szerint a művészet célja nem a természet másolása, hanem egy addig nem létező valóság, egy új formavilág megteremtése. Ez az a pillanat, amikor a hagyományos tájkép feloldódik egy elvont, belső képben.

A kaposvári Ungvári Károlyt rendkívül foglalkoztatták a természettudományok korszerű kérdései. A modern tudomány alaptételei világképet formáló jelentőségűek voltak számára. A biológia világából a fizikába ásta bele magát, és ezzel párhuzamosan festői kísérletezéseit konstruktív-szürrealista látomásokba fordította.

A Siófokon élő Csiszár Elek a Balaton borús évszakokhoz kötött különböző arculatát festi: a konkrét természeti látvány azonban művészetében általános létélménnyé válik. A természeti erők robbanással teli, drámai küzdelme az 1970-es évek közepének egyik jellegzetes motívuma. Egymásnak torlódó jégtáblák, a jeges Balaton, jégzajlás és rianás – a természeti erők pusztító erejét expresszív, szinte nonfigurációba hajló anyag-felület tanulmányokon rögzíti. Nem a természeti környezet, hanem egy érzésvilág jelenik meg általuk. Az 1980-as évekre a táji elemek drámai küzdelmét mind jobban felváltja a befelé koncentráló szorongás. A téli Balaton borongós-ködös, élettelen partjának festői vízióiban a végletes magára maradottság mind egyetemesebbé váló érzése teljesebbé válik. A jeges hangulatok, a ködös borongás mély átéléssel megfestett festői ábrázolásában Csiszár művészetének legmagasabb szintű betetőzése valósul meg.

A Salföldön élő Somogyi Győző a Balaton északi oldalát örökíti meg sajátos hangulatú képvízióiban. Festészetének jellegét a hangsúlyos, groteszk formák és az igen élénk – piros, sárga, kék – színek adják. Temperaképei az erős kontúrok és a homogén színfelületek következtében grafikai hatásúak, mintha a megrajzolt körvonalakat színeznék ki vásznain a művész.

A látvány átértelmezését, szubjektívvá válását tapasztaljuk a modern magyar művészet egyik legjelentékenyebb alkotója, Fehér László balatoni képein is. A vízparti táj a 2000-es években vált a művész festészetének egyik meghatározó témájává. Az egyszerű strandjelenetek motívumai, a víztükör, a fürdés, a csónak vagy vitorlás között rejtett és szimbolikus kapcsolatot teremt. A témák hasonlóak, a régi fotók metafizikus, sokszor a szürrealitásig emelkedő átiratai, egy-két magányos szereplővel, építészeti tagozattal, lépcsővel, különös perspektívában megjelenő tájrészlettel. Gyakoriak kompozícióin a végsőkig redukált fekete-fehér és kékesszürke-fehér színek – mindenképpen a hagyományos tájképi színezéstől eltérő színvilág. Önmagában szemlélve kiegyensúlyozott, szelíd vízparti jelenetek, semmi szokatlan, de valami ti-

tokzatosság, valami rejtély mindig érezhető. A titokzatosság, a csendes, mozdulatlan felületek révén irracionális és transzcendens szintre emelkedik a látvány.

A fiatal művésznemzedékek számára szintén ihlető forrássá vált a Balaton. Weiler Péter *Route '71* című sorozatában a mindenki által ismert balatoni emlékeket festette meg képregényes-popos-pixelartos stílusban. A képek címe is egy utalás: a tengerünk a Balaton, a *Route '66* pedig az északi parton végigfutó 71-es út, ami gondolatban és fizikailag is összeköti sokak balatoni élményeit. A Retro világ mai, friss pillanatokkal való ütköztetése hasonló, mint a gyerekkorunkban élő, szinte mesei Balaton-kép találkozása a jelennel.

Foto: Fortepan 27875 / Schoch Frigyes: Siófok – fövenyfürdő, 1917

TUNGLI M. KLÁRA: *Tornyok fölött a szó...*

MŰVÉSZETEK HÁZA, VESZPRÉM, 2015.

SZERKESZTŐ: KILIÁN LÁSZLÓ. GRAFIKA: KULCSÁR ÁGNES

Él Veszprémben egy költő, Tungal M. Klára, akinek szelíd, éteri hangja ritkán hallható, ám ha köteteit kézbe vesszük, szívünk-lelkünk észrevétlen megtelik a szavak gyönyörűségével. Legújabb kötetének alaphangja is ilyen: halk és lágy intonációjával hamar megejtí az embert.

A kötet első kézbevételekor kissé zavaróan hat, hogy a 222 oldalas esszékötetnek nincs fejezetbeosztása, nincsenek alcímei. Ám ha belelapozunk, hamar magával ragad a mondatok áramlása. Az egész kötet nem más, mint apró gondolathullámok szinte végtelen sorozata. A szerző művésze a gondolatredékek egymásba való átcsövésének. Ebből fakadóan bárhol el lehet kezdeni, és bárhol abba lehet hagyni az olvasását. Mintha sorai azt kérdeznék, hol is kezdődik a világ-lét hullámozása. Bárhol, és mindenütt. Mintha Proust tovaindázó mondatait olvasnánk. Mintha a szerző tudatának minden egyes rezdülését rögzíteni akarná, egyfajta merevlemez gyanánt – az utókor számára.

A kötet hangulatképek kaleidoszkópszerű gyűjteménye is, látlet: mi minden sorjázik, áramlik egy művészi érzékenységű tudat mélyén.

„Orgonavarázs. A kinti forráságot és napi hordalékot feledteti. A legnagyobb bűvölet jön vele. Átmossa, néha meg is rázza az embert, mint a mosógép a szennyes, majd tiszta ruhát is, hogy simuljon ki. Hogy közben-közben, s aztán véglegesen, arra az estre hatékonyan lecsendesítsen. És föl is emel a végtelen magasságába. Megtudjuk egyszer, ilyenkor mi zajlik bennünk? Ez az élmény lélektől lélekgig vezet. A lengyel mester Bach nyomdokain lépdél. A sárga-rózsaszín templomi közegben, a *Margit*ban, ahogy játszik, eltűnik a nagy hodály, s nem mint némely felhangosított, mégsem ezért gépies prédikációk alatt, most jelen van Valaki és valami más, Akit és amit befogadhatsz, és föloldódhatsz Vele.”

Egyfajta líraiságba oltott naplót tarthatunk a kezünkben: mi minden forog egy sokat megélt, sokfelé megforduló költőné fejében, miközben a veszprémi glóbuszon egyik baráti társaságból a másikba, egyik kulturális rendezvényből a másikba libben át.

Ha egyszer az utókor arra lesz kíváncsi, mi minden történt Veszprémben a 2010-es évek első felében, hányféle kulturális (és lelki) élmény részesei lehettek az itt élők, akkor minden bizonnyal Tungal M. Klára esszékötete lehet hozzá a legjobb kalauz:

„Balett. Moszkvai, pécsi, győri. Markó Iván. El kellett menni utána, hogy lássuk őt és társulatát. Hol lehet most? Talán Izraelben, mint néhány éve. Ma sem jelentéktelen társaság a győri. Kisebb csapatát láthatta a veszprémi közönség a Petőfi Színházban a minap. Francia szonokra, majd magyar rapszódia táncoltak. Az első rész légies, örömteli szépség, a második nehézkes, izzadmányos...”

Másutt: „A szombat este Miklósa Erikáé volt, aki Kovács Péter együttesével lépett föl a Petőfi Színházban. Élmény volt a javából. Ezt az énekhangot nem véletlenül ismerik szerte a világon. Átjárja a hallgatóját a gyönyörűség. Az egekbe szárnyal ez a szépségesen csengő és mégis erőteljes hang, szinte minden műfajban. A *Mendelssohn* – ahogy megítélhetem – sokat fejlődött az utóbbi években. Grieg-zenéjüket kicsit untam, de Brahms és főleg Mozart csodálatosan szólt. Navracsics T. frappáns megnyitóját a polgármesteré is követte (laposan)...”

Ez a Veszprém-dallam az egész kötetet átszövi. Mit jelent ma érzékeny, világra nyitott veszprémi lélekkel élni, érezni a földgolyón – erről szól Tungli M. Klára *magnum opusa*. Köszönet érte.

A kulcsín nemesen egyszerű. Semmi hivalkodás, miként a kötet nyelve is: gyémánttisztaságú.

Foto: Fortepan 14048 / Erky-Nagy Tibor: Fonyód, 1934

SIPOS IMRE SJP: *Törökkoppány monográfiája*

TÖRÖKKOPPÁNY, ÖNKORMÁNYZAT, 2013.

Nem sokkal Galbavy Jenő prior atya által a Magvetés újság 2014. 1. számában méltatott könyv megjelenése után a szerzőtől kaptam ajándékba – baráti hangvételű dedikáció kíséretében – a címben említett vastag kötetet. A könyvet örömmel tettem könyvtáram polcára a szerző többi, dedikált kötete – *Az önzetlenség öröme. az altruizmus természetrajza*, 2006; *Üldözöttek találkozója. A németek kitelepítése és a felvidékiek betelepítése Somogydöröcskén*, 2007; *Hazahúz a szív* (az 1956-ban Amerikába kiment Sipos Imre visszaemlékezése alapján írta Sipos Imre), 2010 – mellé. Az említetteken kívül Sipos atyának természetesen számos további könyve és publikációja is megjelent; ezek: *100 éves a Miklósi templom Miklósi története* (1994); *A véletlen és a gondviselés alternatívája az evolúcióban a mai természettudomány és a teológiai reflexió fényében* (1994); *A szabadság diadala* (1997); *Csendőrkalaptól a harangokig. Id. Galbavy Jenő életének története* (1998); *Amiről hallgatni kellett. „Malenkij robot” a Szovjetunióban* (2000); *Zics története* (2003); *Megbélyegzetten. Kulácsors a Koppány-völgyében. Szabó Róbertné elbeszélése alapján írta Sipos Imre* (2014). Ezen kívül ő szerkeszti a Kaposvári Egyházmegye legkorábban indított egyházi kulturális lapját, a Magvetést.

A szerző műveit nem a szokásos betűrendbe, hanem kronologikus sorrendbe szedtük, hogy érzékeltessük azt a folyamatos publikációs tevékenységet és heroikus kutató-gyűjtő munkát, ami a monográfia megírásához vezetett. „Hosszú évek, évtizedek kellettek, mire elő mertem venni egy vastag füzetet, és ráírtam a címet: *Törökkoppány monográfiája*.” Az előszóban ugyan szabadkozik a monográfia kifejezés miatt („Tudnunk kell: egy honismereti munka bármilyen sokáig is íródik, sohasem büszkélkedhet teljességgel”), de megnyugtathatjuk a szerzőt, munkája valóban monografikus. Nemcsak helytörténeti munka, hanem egy gazdag történelmi múltú magyar kistelepülés enciklopédiája is. Megtalálható benne egy jellegzetes somogyi tájegység, a Koppány-völgye természeti környezetének részletes taglalása (geológia, geográfia, flóra, fauna), valamint a falu és környezete történeti feldolgozása, a társadalmi környezet szintén kimerítő tárgyalásával. A minden részletre kiterjedő bemutatás mellett a szerző a helyi egyházi és világi élet történéseit országos, sokszor egyetemes kontextusba is helyezi. Erről az egyik kritikus levelében így ír: „Egyszerűen nem tudom letenni, adatgazdagsága, történeti hűsége okán. Azon csodálkozom, hogy tudtad az ország történelmének szövetébe ilyen finoman beleszőni a helyi történéseket. Mindig is mondtam, hogy a történelem nem osztályharcok története, hanem az egyszerű emberek mindennapjainak, cselekedeteinek és gondolkodásának története.”

Tudományos igényű, a legjobb értelemben vett magas szintű ismeretterjesztő könyvről van szó, amit az 1 398 lábjegyzet is bizonyít. Igaz, ez nem mind hivatkozás, hanem szómagyarázat is, illetve kalauz. Például a fiatalok számára ma már alig

ismert kifejezést, a *gattert* oldja fel a *fűrészüzem* magyarázatával. A *Növényvilág* fejezetben elhangzott, az átlagember számára ismeretlen *refúgiumokról* megtudhatjuk, hogy jelentésük: „menedékhelyek: olyan területek, ahol az éghajlati változások idején a flóra és a fauna jelentős része képes átvészelni a számára kedvezőtlen időszakot”. Példáink természetesen önkényesen kiragadottak a több száz magyarázat közül, de ezzel is érzékeltetni akartuk a szerző nemes szándékát: a tudomány nyelvét közel hozni az olvasóhoz. A magyarázatokkal a tartalomjegyzékben tudományosnak tűnő *Flóra és fauna* fejezet is izgalmasnak tűnik. „A környék lepkefaunájára teljesen új fajt fogtak 2007 augusztusában Szorosadon. Dr. Ábrahám Levente a kaposvári múzeum entomológus szakembere (ma múzeumigazgató), határozta meg a fajt; tölgy selyemlepkét, melyet Kínából egy grazi kutatóintézetbe hozták be azzal a céllal, hogy bábgyóbójából selymet nyerjenek. Gubója nem vált be, a lepke a kutatóintézetből kiszökött [...] és a Dél-Dunántúlon egyre inkább elszaporodik.”

A gerinces állatok alfejezetben, a rákokról szólva jegyzi meg a szerző, hogy „meszes vázuk megkeményedéséhez vedlésük után szükségük van mésztartalmú tápanyagbevitelre. Akvárium tartásukkor ügyelni kell arra, hogy vizicsigák is legyenek a közelben”. Talán olyan serdülő fiatalok kedvéért írta ezt a tanácsot, mint jelen sorok írója volt ötven évvel ezelőtt, aki kis teknősbékát tartott üveggázdában. A leírtakat színes, művészi fotók illusztrálják. A természeti viszonyokat tárgyaló fejezet olvasása közben óhatatlanul Öveges József professzor legendás előadásai jutnak eszünkbe. A munka tudományos igényének bizonyítéka a felhasznált irodalom 345 tétele. A kötet a 732. lappal zárul.

A biológus végzettségű szerzetes a történettudomány területén is otthon van. A neves előd, Fraknói Vilmos történész nyomdokain haladva, a pozitivista történet szemlélet szellemében, nagyon sok forrás felhasználásával valós, kézzelfogható dolgokat tár elénk.

A Törökoppány történetét tárgyaló fejezetekből mindez jól kitűnik. A *Törökoppány története a kezdetektől 1945-ig. Az őskortól a honfoglalás koráig* című részből megtudhatjuk, hogy valóban a kezdetek kezdetétől indítja a leírást. Gárdonyi Máté egyháztörténészre hivatkozva említi: „Ságváron sikerült feltárni a több mint 17 ezer évvel ezelőtt a környéken élő rénszarvasvadászok táborát. Itt találták meg a Kárpát-medence legkorábbi lakóépítményeit (kunyhóit).” A kőkor kapcsán pedig nem felejt el megemlíteni Draveczy Balázs somogyi régészeti képeskönyvét, valamint Eöry Bélát, a kísérleti régészet ismert kutatóját, aki „maga is szerkesztett, kipróbált, és képekkel illusztrálva közölt egy íjas fúrótípust, amelyhez hasonlót az őskor embere is használhatott”. Itt olvashatunk a kelták Kárpát-medencei uralmának virágzásáról, majd arról, hogy a Kr. e. 114-ben bekövetkezett – nem kiber, hanem – Kimber törzs támadása gyengítette befolyásukat a hódító római birodalommal szemben. Egy utazási kalauz izgalmaival vezet végig bennünket a római telepnymok, pénzérmék, márvány sírkőtöredék megtalálásától, a különböző korokban végzett ásások nyomán. A leletekről részletes fotókat találunk a könyvben.

Természetesen a honfoglalás korát is részletesen tárgyalja a szerző. Közben

eloszlat egy legendát is: „A környék honfoglaló vezérében nem Koppányt kell tisztelnünk, ő csak úgy »örökölte« a területet, ugyanis Koppányt már a honfoglaló vezérek ötödik nemzedékéhez sorolják.” Természetesen Koppány herceg származásáról is részletes leírást kapunk. „Győrffy György és Magyar Kálmán kutatásai alapján mondhatjuk, hogy Somogyban a Bó nemzetség tekinthető ősfoglalónak.” Honfoglalás kori leletekre hivatkozva és földrajzi nevek elemzésével bizonyítja, „hogy a régebben ismert korai települések mellé feltételeesen Törökkoppány nevét is felvehetjük”.

A könyv talán legérdekesebb része az, hogy a törökök hogyan rendezkedtek be Koppányban. Tételes leírást kapunk hierarchikus közigazgatásukról, a fegyveres testületek elnevezéséről, a gazdálkodásról, az adózás rendjéről. Megtudhatjuk, hogy Koppány 197 település közigazgatási központja volt. És korabeli rabtartó könyvek alapján tudósítást kapunk egy érdekes „üzletágról”: „A fogolyszerzés abban az időben a pénzszerzés egyik bevett, mindkét fél által gyakorolt módszere volt. A rabot kínzással arra kényszerítették, szerződést írjon alá tetemes összegű váltságdíjról, hogy annak fejében kiszabadulhasson. Miután megfelelő kezesről is gondoskodtak, a rabot időlegesen szabadon bocsátották, hogy a váltságdíját előteremtse.” Úgy tűnik, nincs új a nap alatt. Ma az embercsempészet hoz extraprofitot az emberkereskedőknek...

Közli a szerző Ibrahim zászlós aga levelét, amely Koppány várából íródott 1589. március 2-án, „mely több író fantáziáját is megragadta. Többek között Fekete Istvánét, aki az 1937-ben megjelent *Koppányi aga testamentuma* című könyvének cselekményét egy párbajra hívó levéllel kezdi. Eötvös Károlynak is megindította a képzeletvilágát az 1875-ös tihanyi látogatása során az akkor még a bencés apátságban őrzött, elsárgult XVI. századi levél. Hosszasan kerekíti ki háttértörténetét az *Utazás a Balaton körül* c. könyvében.”

„Gruber János törökkoppányi tanító (később kaposvári lapszerkesztő) a XX. század elején újabb verziót kerekített Ibrahim aga levele elé, amit meg is jelentetett *Ibrahim aga szerelme* címmel” a Kaposváron kiadott *Morzsák a negyvenéves asztalról* című kötetében.

A törökök berendezkedésétől a török világ végnapjaiig tehát részletesen feltárja a szerző az akkori eseményeket. A *Keserves újraindulás* fejezet után a *Koppány 18. század eleji egyháztörténete. A hitélet fellendülése a 18. század második felében* fejezet következik, melyben szó van az egyházi jövedelmek összeírásáról, továbbá az 1848/1849-es forradalomról, valamint a betyárvilágról, illetve az 1855-ös kolerajárványról. Azután a kivándorlás és az első világháború, majd a második világháború, és a törökkoppányi zsidóság története következik. Külön nagy fejezet szól Törökkoppány néprajzáról, ezen belül is a település építészeti örökségéről, népviseletéről, népszokásairól, népdalairól, valamint a földrajzi neveiről is. A könyvnek ebben a részében nem lehet nem észrevenni Bálint Sándor szellemiségét.

Az utolsó nagy fejezet, amely a legközelebb áll hozzánk, Törökkoppány második világháború utáni történetét taglalja, jobbára a falu újonnan kinevezett plébánosának, Reindl Rafaelinek a *História Domusban* leírt feljegyzései alapján. Ezek

az írások az akkori igazi, élő történelmet tárják elénk. Rafi atya a legendás 1945-ös választást így kommentálta: „Örülünk, hogy a Kisgazda párt vezetett... A politikai pártok egyre hangosabbak... Embertelen nehéz küzdelmet vívok a politikai, gazdasági, hitéleti síkon. Úgy érzem, ég körülöttem minden.” Zaklatják az orosz jóvátételi és közellátási leadások miatt is. „Márc.1. Tíz mázsa széna leadás többek között.” Rafi atyát újabbnál újabb leadások kirovásával akarták teljesen ellehetetleníteni. Tojásleadáskor még a kakasok után is követelték tőle a tojás-beszolgáltatást...

Közben Sorosadon kitelepítettek 12 német családot. Somogydöröcskére a szlovákiai Peredről telepítettek át magyar családokat.

Olvashatunk a könyvben a kuláklistáról is. Szinte ugyanaz a történet ismétlődött meg, ami Sütő András édesapjával Pusztakamaráson: „Molnár Jánosnak és Bognár Istvánnak cséplőgépük volt, kettejüknek egy. Korábban Szorosadon masinálás közben leégett a cséplőgép, csak a vasváza maradt meg. Ezt vették meg, majd Molnár János, vesztére, felújította. Őket tehát azért nyilvánították kuláknak, hogy ingyen elvehessék tőlük a cséplőgépet.”

A termelészövetkezet megalakulásáról szóló fejezethez Bösze Gábor tanár, honismereti aktivista *A Koppány völgye szövetkezet története* című dolgozatát használta fel a szerző.

Az 1956-ról szóló fejezet Galbavy Jenő József atyának köszönhető. Jenő atya „a rendszerváltozás idején megkérte Ács József egyházközségi testületi tagot, aki Törökkoppányban 1956-ban a Forradalmi Bizottság tagja volt, hogy írja le a faluban átélt forradalmi eseményeket”. Megtudtuk, hogy a faluban a forradalom békésen zajlott le. A forradalom után ennek ellenére kemény megtorlás következett. „Pofon, lábtiprás, gumibot, ököl egész nap, fal felé fordulva állás.”

A Tovább épül a szocializmus című fejezetben 1959. november 21-i dátummal ismét felbukkan a plébános feljegyzése, akinek nyelvtudására tolmácként volt szükség a nyugatnémet vadászokkal való beszélgetés során. „Pusztul itt minden: a ház, az udvar, szörnyű a T.Sz.Cs., a termelészövetkezet egy éve nem fizet villanyt, majd csak kapok valamit. A szőlőm elpusztult. Pincém omlik. Az egyház gazdálkodásának vége.”

A hatvanas évek üldöztetést, magányt, betegséget hoztak számára. Szomorúan látja a leépülést, de már nem tud ellene tenni semmit. A plébánost, aki a második világháború harcai alatt Marcaliban bombatámadások közepette járta az óvóhelyeket, vigasztalta a félelemben élő lakókat, egyedül temette a halottakat, huszonkét éves keserves törökkoppányi szolgálata után 1967 őszén Zalahalápra helyezték át, ahol még hat évet élt, amikor életének 65., papságának 42. évében elhunyt. Tapolcán temették el, szülei mellé.

Egy egész fejezet szól a könyvben az új plébánia építéséről és a templom műemléki helyreállításáról, melynek motorja Tóth Alajos plébános volt. Érdekesség, hogy az északi sekrestyében helytörténeti gyűjteményt rendeztek be. A templomot 1975. november 23-án, püspöki szentmisével adták át a falunak.

A nyolcvanas évek című fejezet azzal kezdődik, hogy 1982-ben ismét egy

templomépítő pap került a településre, Galbavy Jenő József atya, igaz, nem önszántából. „A lelkipásztorkodást közösségivé kell tenni” jelszó jegyében közösségépítésbe fogott. Megjelent plébániáján többek között egy biológia szakos, Istent kereső egyetemista, Sipos Imre, akit 1996. október 20-án szentelt pappá megyéspüspöke Törökkoppányban. Balás Béla püspök még ebben az évben hivatalosan is jóváhagyta a Szent János apostolról és Remete Szent Pálról elnevezett közösséget (SJP). A szerzetes közösség tagjai hozzáálltak 11 falu lelki életének és egyházi épületeinek gondozásához. Először lóháton, ma már autóval járnak a gondjaira bízott falvakat. Személyes példájukkal megújították a hitéletet, de a templomokat és a plébániát is. Ehhez Jenő atya még a Képzőművészeti Egyetem restaurátor szakát is elvégezte. Ők a szellemi-kulturális élet motorjai Koppány-völgyében. A településen Koppánynak, Gül babának, Petőfinek, Szent II. János Pál pápának szobra áll. A templom falán emléktáblája van Antall Józsefnek. Ez a nagy történelmi és néphagyományokkal rendelkező község megérdemelné, hogy a hazai turizmus érdeklődésének a látóterébe kerüljön. A napokban mondta el egy szegedi barátom, hogy milyen nagyszerű érzés volt számára a törökkoppányi templom helytörténeti gyűjteményében őrzött turbános sírkő darabját megérinteni.

Az atyák közösségépítő munkája töretlen. Már hárman vannak, és bíznak abban, hogy létszámuk tovább növekszik. Remélhetőleg a fizikai munka mellett lesz majd alkalmuk a pihenésre, az elmélkedésre is, hogy még sok szakrális és történeti munka szülessen nekik köszönhetően. Olyanok, mint a fent ismertetett monográfia, melynek alább, búcsúzóul, a záró gondolatait közöljük:

„Monográfiánkat azok emlékére ajánlottuk, akik segíteni, felemelni akarták az itt lakó népet. Papoknak, nevelőknek, akiknek fontos a másokban levő értékek kibontakoztatása. Akik az őket ért kudarcok ellenére is vezetni, utat mutatni akarnak. Mernek álmodni egy jobb, igazabb világról, még, ha sokszor szinte szélmalomharcot vívnak az értetlenséggel. Reménykednek a jó győzelmében, a »hiteles helyek« erejében. Bíznak, hogy lesz, aki folytatja munkájukat.”

SIPOS IMRE: *Törökkoppány monográfiája*. Miklósi, Szent János Apostolról és Remete Szent Pálról Nevezett Szerzetesek. Törökkoppány, Önkormányzat, 2013.

A könyv könyvesbolti forgalomba nem került, korlátozott példányszámban a Törökkoppányi Önkormányzatnál beszerezhető.

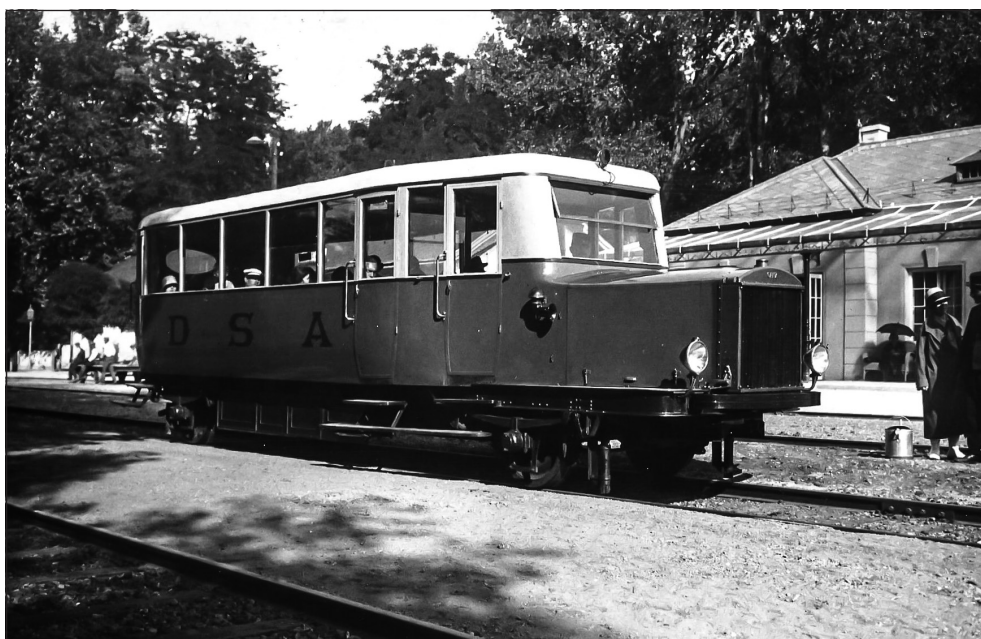

Foto: Fortepan 96163 / Buzinkay Géza: Balatonszemes – vasútállomás, 1926